

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUR'ÂN-I KERİM
ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet Soysaldı

HAZIRLAYAN
Hatice ERGÜN

ELAZIĞ–2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUR'ÂN-I KERİM ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

Hazırlayan
Hatice ERGÜN

Jürimiz,/....../2010 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu yüksek lisans tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/....../2010 tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
Enstitü Müdürü

II
ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUR'ÂN-I KERİM ANLAYIŞI

Hatice ERGÜN

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

2010, Sayfa: VII+146

Alevî-Bektaşîlik günümüz Türkiye'sinde üzerinde en çok konuşulan ve tartışılan meselelerden biridir. Üzerinde bu kadar çok tartışma yapılmasına ve toplumun gündeminden düşmemesine rağmen, bu sosyo-kültürel yapının net ve herkesçe kabul edilen bir tanımından bahsetmek mümkün değildir. Günümüz Türkiye'sinde söz konusu yapılanmayı İslam özü, İslam'ın gerçek yorumu, Anadolu Müslümanlığı diye tarif edenlerin yanında, ayrı bir din, İslam dışı kültürel bir yapı ve dinsizlik diye tarif edenler de bulunmaktadır. Üzerinde bu kadar çok fikir ayrılığı bulunan bir geleneğin Kur'an'a bakış açısını objektif ve kaynaklar çerçevesinde ortaya koymak ise kanaatimizce oldukça önemlidir.

Biz de bu çalışmamızda Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an'ın yerini, nüzulü ve korunmuşluğu hakkındaki görüşleri, Kur'an sevgisini bu kültürün kaynakları çerçevesinde belirlemeye gayret ettik. Ayetlerin kaynaklarda yer alan yorum ve tefsirlerini klasik tefsir kaynaklarındaki bilgilerle karşılaştırarak mevcut benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Kur'an-ı Kerim'in geleneğin inanç, ibadet ve ahlak yapısına, adab ve erkân anlayışına etkisini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Alevî, Bektaşî, Kur'an-ı Kerim, Tefsir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**THE HOLY QURAN IN THE ALEVI-BEKTASHI CULTURAL
UNDERSTANDING**

Hatice ERGÜN

The University of Fırat

The Institute of Social Sciences

The Department of Basic Islamic Sciences

Commentary (Tafseer) Branch

2010, Page: VII+146

Alevism-Bektashism today's Turkey on one of the most talked about and controversial issues are. So much to do and debate on society's agenda despite the fall, by all these socio-cultural structure and adopted a clear definition is not possible to talk about. To question the essence of Islam in Turkey today, the true interpretation of Islam, Islam in Anatolia, who described it as well as a separate religion, Islam, a cultural construct, and ungodliness out at those he has described. With so much disagreement on a point of view of tradition to the Qur'an in the context of the lens and the source is very important to clarify that our opinion.

Alevi-Bektashi culture that we in our work place in the Qur'an, and the protection of opinion about the Qur'an and the source of love within these cultures have attempted to determine. The interpretation and exegesis of the verses in the classical interpretation of the source with information from the source by comparing the current tried to reveal the similarities and differences. Qur'an, the tradition of the faith, worship and morality to the structure, the principals and staffs have tried to determine the effect of understanding.

Key Words: The God, Alevi, Bektashi, Qur'an, Commentary (Tafseer) On The Qur'an.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I1
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖNSÖZ	VI
KISALTMALAR	VII

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Metodu	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎLİĞE GENEL BAKIŞ

1. Alevî-Bektaşîliğin Tanımı ve Tarihçesi.....	4
2. Alevîlik-Bektaşîlik Farklılaşması	7
3. Alevî-Bektaşîliğe Farklı Unsurların Etkisi	9
3.1. Tasavvufun Etkisi	9
3.2. Şia'nın Etkisi.....	11
3.3. Ehl-i Sünnet/Hanefiliğin Etkisi.....	15
3.4. Hurufiliğin Etkisi	17

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUR'AN ANLAYIŞI

1. Kur'an Sevgisi	21
2. Kur'an'ı Uygulama	33
3. Kur'an'ın Nüzulü ile İlgili Görüşleri	35
4. Kur'an'ın Korunmuşluğu Hakkındaki Görüşleri.....	38

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KAYNAKLARINDA KUR'AN TEFSİRİ

1. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Kur'an Tefsir Anlayışı	42
2. Alevî-Bektaşî Kur'an Tefsirleri	44
3. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Kur'an Tefsir Metodu	47
3.1. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Batınî (Tasavvufî) Yorumlar	48
3.2. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Zahirî Yorumlar	70
3.3. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Vahdet-i Vücut Düşüncesi	76
3.4. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Hurufî Unsurlar	78
4. Sünnî Tefsir Anlayışı ile Karşılaştırılması.....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

1. Alevî-Bektaşî İnanç Yapısına Etkisi.....	84
1.1 Allah İncına Etkisi	87
1.2 Melek İncına Etkisi	93
1.3 Peygamber İncına Etkisi	95
1.4 Kitap İncına Etkisi	101
1.5 Ahiret İncına Etkisi	106
2. İbadete Etkisi	110
2.1 Şehâdet Kelimesine Etkisi	113
2.2 Genel İslamî İbadetler (Namaz, Oruç, Hac, Zekât)'e Etkisi	116
3. Ahlak Yapısına Etkisi	124
4. Adap Erkân ve Muamelata Etkisi	127
SONUÇ	136
BİBLİYOGRAFYA	139

VI ÖNSÖZ

Son zamanlarda güncel bir konu olan Alevî-Bektaşîlikle ilgili birçok çalışma yapılmıştır. Günümüzde Alevî-Bektaşîliğin Kur'an'a bakış açısını ele alan birçok çalışmanın bu geleneğin kaynaklarında yer alan Kur'an anlayışından oldukça uzak olduğu görülmektedir. Özellikle ideolojik ve siyasi kaygılarla kaleme alınan çalışmaların objektif bakış açısından uzak olması ve ilmi olmaması, bu konu ile ilgili kaynaklara dayalı bilimsel araştırmaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu bilimsel çalışmalar ise elbette ki konunun uzmanı olan akademisyenlerce yapılmalıdır. Bu alana yönelik bilimsel araştırmaların Alevî-Bektaşîlik ile ilgili bilgi kirliliğini ortadan kaldıracağı ve önemli bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

İşte biz bu çalışmamızda Alevî-Bektaşîliğin Kur'an anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Alevî-Bektaşîliğin Kur'an anlayışını ortaya koyarken üzerinde birçok tartışma ve spekülasyonların yapıldığı günümüz Alevî-Bektaşîliği yerine, kaynaklarda yer alan ve bu geleneğin önderleri tarafından ortaya konulmuş olan Alevî-Bektaşîliği esas aldık. Yeri geldiğinde ise, Alevî-Bektaşîlikle ilgili günümüzde yazılmış olan eserlerden de istifade etmeye çalıştık.

Çalışmamız giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın konusu, önemi, amaç ve metodunu ele aldık. Birinci bölümde Alevî-Bektaşîlik hakkında genel bilgi vererek bu kültürel yapının tanımı ve tarihçesi, etkilendiği unsurlar, Alevî-Bektaşî farklılaşması gibi konuları inceledik. İkinci bölümde kaynaklar çerçevesinde Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an sevgisi, Kur'an'ın uygulanması ve Kur'an hakkındaki görüşler konusunda bilgi vermeye çalıştık. Üçüncü bölümde Alevî-Bektaşîliğin tefsir anlayışını, bu geleneğin kaynaklarında yer alan ayetlerin tefsir ve yorumlarını, klasik tefsir kaynaklarındaki tefsir ve yorumlarla karşılaştırarak mevcut benzerlik ve farklılıkları tespit etmeye çalıştık. Dördüncü bölümde ise Kur'an'ın Alevî-Bektaşî inanç, ibadet ve ahlak yapısına etkisini yine kaynaklar ışığında ele almaya çalıştık.

Bu çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI beye ve bana yardımlarıyla destek olan aileme teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Elazığ-2010

Hatice ERGÜN

VII
KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhi's-selam
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
bkz.	: Bakınız
ev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
Hz.	: Hazreti
haz.	: Hazırlayan
muğ.	: Muhtasar eden
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr	: Neşreden.
r.a.	: Radiyallahu anh
S.	: Sayı
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sdl.	: Sadeleştiren
ss.	: Sayfa sayısı aralığı
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ty	: Tarih yok
vd.	: Ve diğerkleri
Yay.	: Yayınları
yy	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Alevîlik, günümüzde üzerinde çok şey yazılıp söylenen ve tartışılan bir konu haline gelmiştir. Konu hakkında yazılıp söylenenlerin tutarlı ve bilimsel nitelikte olması için, kaynaklara dayalı bilgilerin objektif bir şekilde ortaya konulması gerekir. Biz de bu çalışmamızda Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an-ı Kerim'in yerini ve bu düşünce yapısına sahip olan insanların Kur'an-ı Kerim'e bakış açılarını, Alevî-Bektaşî kültüründe önemli yeri olan, temel kaynak niteliğindeki eserler ışığında ortaya koymaya çalışacağız.

2. Araştırmanın Amacı

Temel itibarıyla İslamî bir öze sahip olan ve Ehl-i Beyt sevgisine dayanan Alevî-Bektaşî düşünce yapısı, daha sonraki dönemlerde değişik düşünce ve inançlardan da etkilenecek farklı bir yapıya bürünmüştür. İnsanların günümüzde dahi hakkında birbirinden farklı şeyler söylediği, hatta daha da ileri boyutta İslamî düşünce ve inanç yapısına tamamıyla aykırı fikir ve inançlarla özdeşleştirdikleri bir düşünce yapısı haline gelmiştir. Bizim amacımız kaynaklara dayanmayan ve haliyle kitabî olmayan bu şahsi düşüncelerden farklı olarak objektif kriterlerle, Alevî-Bektaşî düşünce yapısında ve bu düşünce yapısına ait temel kaynaklarda Kur'an-ı Kerim'in yerini ortaya koymaktır. Diğer taraftan aşırı Şîî grupların iddiası olan, bazı ayet ve surelerin Kur'an-ı Kerim'den çıkarılarak Kur'an-ı Kerim'in tahrif edildiği düşüncesinin, Alevî-Bektaşî kaynaklarında ve düşünce yapısında da yer alıp almadığını tespit etmektir.

3. Araştırmanın Metodu

Tezimizin çalışma yöntemi, Alevî-Bektaşî düşünce yapısının temel kaynaklarında, Kur'an-ı Kerim'in yerini ve Alevîlerin Kur'an'a yaklaşım tarzlarını objektif bir şekilde ortaya koymak şeklinde olacaktır. Bu çalışmamızda Alevî-Bektaşîlerce muteber olan kaynakları, tezimizin temel kaynakları olarak kullanmaya çalışacağız.

Araştırma yapılırken, Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an-ı Kerim anlayışını tespit etmek amacıyla Alevî-Bektaşîliğe ait temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Bunlar: Velayetnameler (Menakıbnameler), Erkânnameler, Nefes ve Şiirler, Divanlar, Buyruklar ve İcazetnamelerdir. Bu kaynaklardaki bilgilerden hareketle, Kur'an-ı Kerim

hakkında nasıl bir anlayışa sahip olunduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Alevî-Bektaşîlik hakkında yazılmış olan özgün kitap ve makalelerden de faydalanılmıştır.

Velayetname ve menakıbnameler, bir Bektaşî büyüğünün destansı yaşamını, yaptığı olağanüstü işleri ve gösterdiği kerametleri anlatan¹, onun dinî ve ahlâkî yaşantısı, dinî ritüellerle (ibadetlerle) olan ilgisi hakkında doğrudan bilgi veren² kaynaklardır. Hacı Bektaş-ı Veli, Kaygusuz Abdal, Veli Baba, Abdal Musa Sultan, Demir Baba, Koyun Baba gibi şahsiyetlerin velayetnameleri bulunmaktadır. Bunların içinde en önemlisi diyebileceğimiz Alevî-Bektaşî çevreler önemli yer ihtiva eden, Vilayetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Bu eser, Hünkâr'ın vefatından çok sonra kaleme alınmış olup Hacı Bektaş-ı Veli'nin mensuplarınca ağızdan ağza dolaşarak gelen ve Hünkâr'ın tarihî şahsiyetini tesbite yarayacak bilgileri ve aynı zamanda onun menkıbevî kişiliğini ihtiva eden bir eserdir.³

Erkânnameler, tarikat büyükleri tarafından konulan ve tarikatın yasası niteliğinde olan ilkeleri, davranışları, kuralları içeren yapıtlardır.⁴ Değişik yayınevleri tarafından yayınlanan erkânnâmeler mevcuttur.

Alevîliğin inanç, ibadet ve Kur'an anlayışlarını ortaya koymak için başvurulması zaruri bir diğer kaynak türü de Alevî-Bektaşî ozanları tarafından dile getirilmiş olan deyiş ve nefesler, başka bir ifadeyle Alevî-Bektaşî edebiyatıdır. Özellikle bu edebiyatın köşe taşları durumunda olan ve “Yedi Büyük Ozan” diye bilinen Nesimî, Şah İsmail Hatayî, Fuzulî, Pir Sultan Abdal, Kul Himmet, Yeminî ve Viranî'nin deyişlerinde şekillenen anlayışların tesbiti zaruridir.⁵ Bu sebeple biz de araştırmamızda Alevî-Bektaşî geleneğinde oldukça önemli yeri olan bu ozanların Divanlarına ve Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojilerine müracaat ettik.

Alevîliğin önemli bir kaynağı da Buyruklardır. Bektaşîlerden ziyade Alevî gruplar arasında yayılan bu eserlerde sınırlı umumî bilgilerin dışında tamamen yolun adap ve erkânına ait bilgiler yer alır.⁶ Buyruklar Alevîlerce, taliplere ‘öğreti’yi

¹ Korkmaz, Esat, **Ansiklopedik Alevîlik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü**, Ant Yay., İstanbul 1993, s. 235.

² Eğri, Osman, **Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşîlik**, Horasan Yay., İstanbul 2003, s. 15-16.

³ Ocak, Ahmet Yaşar, “**Hacı Bektaş-ı Veli**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, XIV, 455.

⁴ Korkmaz, age., s. 121.

⁵ Üzümlü, İlyas, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, Horasan Yay., İstanbul 2002, s. 17.

⁶ Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 17.

açıklayan bir tür ilmihal ve ahlak kitabı olarak görülür.⁷ Biz araştırmamızda İmam Ali Buyruğu (Nehcü'l-Belağa) ve İmam Cafer-i Sadık Buyruğu ve Şeyh Safi Buyruğu'nu esas aldık.

İcazetnameler, mürşit tarafından dedelik, babalık ya da rehberlik yapacak olanlara verilen izin belgesidir.⁸ Bu belgelerde de Alevî-Bektaşî kültürüyle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Biz bu çalışmamızda ulaşabildiğimiz kadarıyla icazetnamelerden de faydalanmaya çalıştık.

Araştırmamızda Türkiye Diyanet Vakfı tarafından hazırlanan “Alevî-Bektaşî Klasikleri” adıyla yayınlanan eserler de kaynak olarak kullanılmıştır.

Şunu da belirtmek gerekir ki bir eserin bazen birden fazla yayınevi tarafından basılmış nüshaları olduğundan dolayı bu nüshaların birinde olan bir bilgi diğerinde bulunamayabilmektedir. Bu nedenle bazı eserlerin (Makalat, Cafer-i Sadık Buyruğu gibi) iki farklı basımını kullanmak mecburiyetinde kaldık.

⁷ Kaplan, Doğan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, TDV. Yay., Ankara 2010, s. 99.

⁸ Korkmaz, age., s. 179; Uludağ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 180.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞİLİĞE GENEL BAKIŞ

1. Alevî-Bektaşîliğin Tanımı ve Tarihçesi

“Alevî”, kelime olarak Arapça’da, Ali’ye mensup, Ali’ye ait anlamlarına gelir.¹ Mezhepler tarihi ve tasavvuf edebiyatında ise, “Hz. Ali’yi sevmek, saymak ve ona bağlı olmak” anlamlarında kullanılmıştır. Bu bakımdan Hz. Ali’yi (r.a.) seven, sayan ve ona bağlı olan kimseye Alevî denir.²

Lügat anlamının dışında Alevî tabiri, Hz. Ali’yi en üstün sahabe olarak gören ve Hz. Muhammed (s.a.s)’den sonra onun, Allah’ın ve Hz. Peygamber’in tayini ile imamlığa gelmesi gerektiğini kabul edenler için de “Şia” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Böylece bu zümreler, Hz. Ali’ye mücerret sevgi ve bağlılığın ötesinde, onun ve soyunun adına ayrı bir fırkalaşma hareketinin siyasî mümessilliğini de üstlenmiş olmaktadır.³

Alevîliğin, Hz. Ali’nin ilah olduğuna inanan en aşırı ucundan, onun faziletli, üstün vasıflı, Allah’ın dostu, velisi ve Hz. Peygamber’den hemen sonra halife olması gereken; ama bütün bunlara rağmen onun normal bir insan olduğunu kabul edenlere varıncaya kadar geniş bir yelpazede tanımları vardır. Bizi burada büyük ölçüde ilgilendiren ise Anadolu Alevîliğidir.⁴ Bu Alevîliği ise Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı şöyle tarif etmektedir:

“Türkiye’de Alevîlik, Bektaşî kültür ve edebiyatının ağır bastığı bir İslamî inanış ve yaşayış biçimi ile Türkmen kültürünün iç içe girmiş şekli; Bektaşîlik ise, Melâmîlik’ten doğmuş ve Şamanîlik, Hurufîlik, Batınîlik ve Şîîlik etkilerini tasavvuf potası içinde eritip yepyeni bir hüviyetle ortaya koymuş bir tarikatır.”⁵

İslamiyetten önce Türklerin büyük çoğunluğu tek bir Tanrı’ya ve göklerin O’na ait olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca onların eski dini olan Şamanîlik’teki ruhun bekası, ahiret hayatı, cennet ve cehennem akideleri, Tanrı’ya ve ecdada kurban kesmeyi dinî bir

¹ Fırlalı, Ethem Ruhi, **Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri**, İzmir, 2004, s. 239; Ocak, Ahmet Yaşar, “Alevî”, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 368.

² Fırlalı, **Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri**, s. 239.

³ Fırlalı, **Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri**, s. 239.

⁴ Sofuoğlu, Cemal; İlhan, Avni, **Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları**, TDV. Yay., Ankara, 2005, s. 102.

⁵ Fırlalı, **Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik**, Selçuk Yay., İstanbul, 1991, s. 215.

vecibe olarak kabul etmeleri gibi hususlar da, İslamiyette daha gelişmiş bir şekilde bulunduğundan bu din onlara her hangi bir dinden daha çekici ve uygun geliyordu.⁶ Ayrıca öyle anlaşıyor ki bunlar arasında en önemli unsur, Türklerin keramet sahibi, her derde deva bulan, gaibden haber veren kamların yerine Müslüman şeyh ve evliyanın geçmesidir.⁷ İslamiyet, göçebe Türkler arasında ve bilhassa Abbasi iktidarından itibaren çoğunlukla şehir merkezlerinde benimsenmeye devam ediyordu. Göçebe Türkler, İslamiyeti benimseyerek Müslüman olduktan sonra Türkmen adını alıyordu.⁸

Orta Asya'da Türklerin Müslümanlığı severek benimsemesinde dervişlerin büyük rolü olmuştur. Sufiler, gezginci dervişler halinde göçebe halk arasında dolaşıp onlara İslamiyeti anlatıyordu. Genelde büyük çoğunluğu Sünnî-Hanefî inanç sistemine bağlı dervişlerin Türk boylarına İslamiyeti tanıtmaları neticesinde Türklerin büyük çoğunluğu Sünnî akideyi; Şîî temayüllü dervişlerin İslamiyeti anlattığı Türk boyları ise Şîî inanç sistemini benimsemişlerdir.⁹

Daha başlangıçtan itibaren şehir merkezlerinde bütün şartları ile benimsenip yerine getirilen İslam dini, eski gelenek ve göreneklerin henüz canlılığını kaybetmemiş olduğu göçebe Türk topluluklarında, eski din ve inanışlarla bir arada yoğrularak kabul edilmiştir.¹⁰ Nitekim farklı dinî inanış ve kültürlerden gelen kimselerin İslamlaşması, önceki inanç ve düşünceleri tamamıyla bırakmaya dayalı olarak gerçekleşmez; bilakis böyle durumlarda eski inançlara ait bazı izler belli oranda varlıklarını sürdürür.¹¹ Esasen Anadolu Alevîliği veya Kızılbaşlığında görülen unsurların hemen tamamına yakını, Türklerin batıya yürüyüşleri sırasında içinden geçtikleri coğrafya ve kültürden bir takım izler taşımasına rağmen, özü itibarıyla Orta Asya gelenek, görenek ve inanışlarının, İslamî bir mahiyet ve manaya büründürülmeye çalışılmış tezahürlerinden başka bir şey değildir.¹²

Bugünkü Alevî-Bektaşî düşüncesinin bir anlamda ilk dönemini teşkil eden göçebelik ortamında yaşayan ahali, mevcut hayat şartlarının zaruri bir sonucu olarak basit ve yüzeysel bir İslami anlayışa ulaşmış ve bunu uygulamaya çalışmıştır. Şehirlerde

⁶ Fırlı, **Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik**, s. 84; Sofuoğlu-İlhan, age., s. 82; Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, İsam Yay., İstanbul 2007, s. 16.

⁷ Fırlı, **Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik**, s. 84-85.

⁸ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 83.

⁹ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 86-87.

¹⁰ Eröz, Mehmet, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, Otağ Yayınevi, İstanbul 1977, s. 203.

¹¹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 18.

¹² Eröz, age., s. 88.

yerleşik hayat yaşayan kimseler bu dini aslî ve kitabî karakterine göre algılayıp yaşarken, göçebe olanlar bu tür bir yönelimden uzak kalmışlardır.¹³

Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'ya gelen Türkler, kısa süre içinde çok geniş bir bölgeye hâkim olmuş ve Anadolu'nun her bölgesine Türkmenlerin yerleştirilmesi ile Anadolu'da gittikçe artan bir Türkleşme ve İslamlaşma hareketi başlamıştır.¹⁴ Göç eden bu Türkmenlerin ana grubunu Sünnî-Hanefî olanlar oluşturmakla beraber, aralarında Şîî meyilli dervişler tarafından Müslümanlaştırılmış boylar da vardı.¹⁵ Ayrıca bugünkü Anadolu Alevîliğinin oluşup şekillenmesinde büyük rolü olan Ahilik teşkilatı da ortaya çıkan bazı sosyal ve ekonomik problemlerin çözümü için kuruldu. Tasavvufî yönü güçlü bir esnaf kuruluşu olan bu tarikatla bir takım Şîî motifler ve bilhassa Hz. Ali sevgisi ön plandadır.¹⁶ Şîîlik ve Ahiliğin yanında Yesevî tarikatının da Anadolu'nun İslamlaşmasında rolü vardır. Ahmed Yesevî'nin, dervişleriyle beraber Türkler üzerinde büyük etkisi olmuştur.¹⁷ Hatta ona 'pir-i Türkistan' denilmektedir.¹⁸ O, Türklerin İslam'a aykırı düşmeyen eski inanışları ve ibadet şekillerini, şeriat-tarikat potasında yoğurarak kütlelere zerketmiş ve böylece onların kısa zamanda İslam'ın yüceliğine gönül vermelerini sağlamıştı.¹⁹ Bunların yanında gerek kılık kıyafetleri, gerekse yaşayış tarzları ve İslam'ı yorumlayışları bakımından Sünnî tarikatlardan bazı farklı yönleri olan Kalenderî menşe'li dervişler de halkın büyük ilgisini görmüşlerdir ki bunlardan biri de bu geleneğin temsilcilerinden biri olması yönüyle Hacı Bektaş-ı Veli'dir. Kalenderîliğin Sünnî ve mutedil Şîî anlayışta da yer almayan aşırı yönleri zamanla törpülenmiş ve yumuşamıştır. Çünkü Kalenderî gruplar bir yandan Sünnî kitlelerle temasta olmakla birlikte diğer yandan -bilhassa Şah İsmail devrinden itibaren- On iki İmam Şîîliğinden de beslenmekteydiler.²⁰ Bütün bunlar ise, Anadolu'nun İslamlaşmasında birbirinden farklı grupların etkisi olduğunu göstermektedir.²¹

Kısaca toparladığımızda Alevîlik, onuncu yüzyıldan itibaren Türklerin İslamı kabul etmeye başlamasıyla birlikte göçebe yahut yarı göçebe hayatı yaşayan muhtelif oymakların yeni din ile daha önce mensup oldukları değişik dinî anlayışları bir şekilde

¹³ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 19.

¹⁴ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 88-89.

¹⁵ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 89.

¹⁶ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 91.

¹⁷ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 93.

¹⁸ Ocak, Ahmet Yaşar, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 51.

¹⁹ Fırlıklı, **Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri**, s. 244.

²⁰ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 94-95.

²¹ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 95.

mezcetmeleri demektir. Alevîlik, başlangıçta Yesevîlik, Vefaîlik, Kalenderilik ve Haydarîlik gibi sûfî kalıplar içinde şekillenmiş, X-XV. yüzyıllarda Anadolu'ya taşındığında buradaki bazı eski kültürlerden etkilenmiştir. Bilahare Huruffîlik, müteaddit zamanlarda bir dereceye kadar Batınîlik ile yüzyüze gelmiş, Safevîlik hareketi ile beraber yüzeysel biçimde on iki İmam Şîliği ile tanışıp ondan bazı telakkiler alarak karma bir yapıya sahip hale gelmiştir.²²

Tarihî süreç içerisinde Alevîler için farklı isimler kullanılmıştır. Bunlardan biri de “Kızılbaş” ismidir. Kızılbaş teriminin kökü eski Türk adetlerine dayanır ve bir baş giysisi olan “kızıl börk”le ilgilidir.²³ Bugün halk arasında yanlış ve menfî anlamda kullanılan bu kelime, aslında bizim tarihimizde kırmızı börk veya başlık giyen Sünnî-Alevî bütün Türkmen boylarına verilen bir isimdir.²⁴ Araştırmacılar, vaktiyle bütün Türkmen oymaklarının kızıl börk giydiğini, yaygın İslamî anlayışa mensup kesimlerin zamanla bu giysiyi terk etmesi üzerine, bilahare Alevî adıyla anılacak zümrelere Kızılbaş denilmeye başlandığını ifade ederler.²⁵

Kızılbaş tabirinin ilk defa ne zaman kullanıldığına dair kesin bir kayıt yoksa da, ağırlık kazanan görüşe göre bu adlandırma XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ortaya çıkmıştır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar, muhtelif Türkmen boylarının oluşturduğu taraftar kitlesine her biri bir imamı temsil etmek üzere on iki dilimli kırmızı börk giydirmiş ve giderek bu kitleler Kızılbaş ismiyle anılır olmuştur. ‘Tac’ diye anılan bu baş giysisi, beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde on iki dilimli kırmızı bir kavuktan ibarettir.²⁶

2. Alevîlik-Bektaşîlik Farklılaşması

İslamiyet ile eski dinî inanç ve geleneklerin bağdaştırılmasına dayanan İslamî bir anlayışı benimseyen Türkmenler, yaşadıkları siyasî ve sosyal şartların gereği olarak bu dinin kitabî boyutundan belli ölçüde uzak kalma konusunda müşterek olsalar da, gerek yerleşik hayata intikal süreci, gerek bağlı olunan oymak yapıları ve gerekse başka bazı açılardan birbirlerinden farklı özelliklere sahip olmuşlardır. Belirli farklılıklar içeren

²² Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 11.

²³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 40.

²⁴ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 241.

²⁵ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 41.

²⁶ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 41. Daha geniş bilgi için bkz., Kaplan, Doğan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, TDV. Yay., Ankara 2010, s. 27-38; ayrıca bkz., Onat, Hasan, “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslamiyât VI* (2003), S. 3, ss. 111-126, s. 113.

ana gövde, Safevî hareketinin devletleşmesi ve Balım Sultan'ın Bektaşî erkânını esaslı biçimde yeniden belirlemesinin ardından, giderek Kızılbaşlık ve Bektaşîlik şeklinde ikiye ayrılmıştır.²⁷

Temelde aynı yapıya mensubiyet söz konusu olsa da bazı araştırmacılar, belirleyici farklılıklardan birinin bu yapının tabanı ile tavanı arasındaki farklılık olduğunu; Kızılbaşlığın bu yapının tabanını yani geniş halk kitlelerini, Bektaşîliğin ise tavanını yani bu yapıya yön veren baba ve dedeleri simgelediğini ifade etmektedirler.²⁸ Bazı araştırmacılar ise, söz konusu ayrımın tamamen yerleşik hayata geçip geçmemekle ilgili olduğunu söylerler. Bu görüşe göre, söz konusu topluluklardan zamanla yerleşik hayata geçenler Bektaşîliği, göçebe hayatı yaşayanlar ve kırsal kesimlerde kalanlar ise Kızılbaşlığı/Alevîliği teşkil etmiştir.²⁹

Alevîliğe, Bektaşîlik adını verip ikisini aynı görenler de olmuştur. Bektaşîlik, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kurulduğuna inanılan bir tarikattır. Ancak Hz. Ali ve Ehl-i Beyt sevgisi, tevella ve teberrâ gibi Alevîliğin temel esaslarına bağlı oluşları nedeniyle Bektaşîliğe Alevîlik denebilir. Ne var ki böyle bir Alevîlik Sünnîlerin Ehl-i Beyt'e olan sevgilerini ifade eder mânâdan öteye geçemez. Çünkü Türkiye'de her Bektaşî Alevî olduğu halde, her Alevî Hacı Bektaş-ı Veli'yi Horasan ereni sayıp hürmet etmesine rağmen Bektaşî değildir.³⁰

Konunun uzmanları genellikle Alevîlik ve Bektaşîliğin ayrı olarak değerlendirilmesi kanaatindedirler. Çünkü Bektaşîliğin tarihi ve kurumsal yapısı, onun tasavvufî bir örgütlenme biçimi ve bir tarikat olduğunu açıkça göstermektedir.³¹ Alevîliğe gelince, tasavvufî bir renk taşımakla beraber, Bektaşîlik kadar sistematik bir yapıya sahip değildir. Alevîlik, Bektaşî kültür ve edebiyatının ağır bastığı bir İslamî inanç ve yaşayış biçimi ile Türkmen kültürünün ve İslam öncesi inanış ve yaşayış biçiminin iç içe girmiş şeklidir ve soya bağlıdır.³²

²⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 47-48.

²⁸ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar* s. 20; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 48.

²⁹ Melikoff, Irene, *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, (trc. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s. 194.

³⁰ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 241.

³¹ Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 81.

³² Fırlıklı, "Alevîlik Bektaşîlik Üzerine", *Türk Yurdu (Alevîlik Özel Sayısı)* 14 (1994), S. 88, s. 6.

Bu iki yapıyı birbirinden ayıran özelliklerden biri yaşam biçimidir. Kızılbaşlar yani Alevîler genellikle kırsal bölgelerde, Bektaşîler ise şehir merkezlerinde yaşarlar.³³ Bu yüzden bazı araştırmacılar Köy Bektaşîsi, Şehir Bektaşîsi ayrımını yapmaktadır. Köy Bektaşîlerine Alevî; Şehir Bektaşîlerine ise, Bektaşî denir.³⁴ Alevîlik ile Bektaşîlik arasındaki diğer bir fark da mensubiyet ile ilgilidir. Bektaşîlik bir tarikat olduğu için, bu tarikatın yollarına uyan herkes Bektaşî olabilir ama Alevîlik soya bağlıdır ve ancak ana babası Alevî olan kişi, Alevî olabilir.³⁵

3. Alevî-Bektaşîliğe Farklı Unsurların Etkisi

Sosyal olaylar, olgular ve oluşumlar, hiçbir zaman tek bir sebebe indirgenemez. Her hadisede mutlaka birden çok etkin sebep vardır. Alevî-Bektaşîliğin de elbette İslam öncesi Türk kültürüne dayanan bir boyutu olacaktır. Türklerin İslamla tanıştıkları andan itibaren yaşadıkları serüvenin izlerini Alevîlikte bulmak hiç de zor değildir. Özellikle konargöçerliği göz ardı ederek bu yapıyı anlamak mümkün değildir.³⁶

İslam kültür medeniyeti havzasında ortaya çıkan Alevîliğin, tarihsel olarak bazı dinlerden ve unsurlardan etkilendiğini ortaya koymak, Alevîliği anlamamızda faydalı olacaktır. Ancak Alevîliği bu unsurlardan birine indirgemek veya birisiyle aynileştirmek bize Alevîliğin yazılı ve sözlü kaynaklarındaki tarihsel gerçeklerini inkâra ve toplumsal boyutundan soyutlanmış, bütünüyle yeni, hayalî Alevîlikler üretmeye götürecektir.³⁷

3.1. Tasavvufun Etkisi

Türkler, İslam kültür çevresine girişlerinden itibaren tamamen Sünnî anlayışı benimsemiş olmalarına rağmen, esas itibarıyla Hz. Muhammed (s.a.s) ve Ehl-i Beyt sevgisini ön planda tutan sûfilik cereyanının kuvvetli etkisi altında kalmışlardır. Öyle ki, Türklerin dini anlayış tavırlarını aksettiren destanlarında bile bu bütün açıklığı ile göze çarpmaktadır.³⁸ Türklerin İslamiyetle karşılaşmaları sırasında onlara bu yeni dini anlatan Müslüman şeyh ve evliyalar olmuştur. Gerçekten tasavvuf erbabı ve dervişler Türklere İslamiyeti dar şeriat kaideleri içinde değil, geniş ve yumuşak bir ruh ve mana ile öğretiyorlardı. Onun içindir ki Müslüman Türklerin ata ve babaları hem Şamanlara

³³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 49.

³⁴ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 241.

³⁵ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 241; Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 49.

³⁶ Onat, agm., s. 112.

³⁷ Kutlu, age., s. 16.

³⁸ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 242.

hem de evliyaya benzer. Bu da tasavvuf ve tasavvufî anlayışın hâkim olduğu bir İslamlaştırma faaliyetinden doğuyordu.³⁹

Bugün Alevîlik diye anılan ve Kızılbaşlık ile Bektaşîlikten oluşan sosyo-kültürel yapı, ağırlıklı olarak “bağdaştırmacı, batınî, tasavvufî” bir karakter arz eder.⁴⁰ İlyas Üzümlü, hem Alevîliğin hem de Bektaşîliğin tarikat özelliği taşıdıklarında, başka bir ifadeyle mistik, yani tasavvufî niteliğe sahip olduklarında şüphe olmadığını söyler ve bu düşüncenin temellendirilmesi için kısaca birkaç noktayı hatırlamak gerektiğini ifade eder:⁴¹

Bunlardan birincisi, her iki yapının geçmişe uzanan temelleri niteliğindeki Yesevîlik, Kalenderîlik, Haydarîlik ve Vefaîlik gibi akımlar; batınî yönleri öne çıkan, bağdaştırmacı, bu bakımdan da İslamın inanç ve amelleriyle ilgili farklı anlayış ve yorumlara sahip tarikat temelli tasavvufî yapılanmalardır.⁴²

Ayrıca İslam tasavvuf tarihinde tarikatların olmazsa olmaz şartı hükmündeki “adâp-erkân” anlayışının hem Alevîlikte hem de Bektaşîlikte mevcut olması, yine bir yapının “tarikat” olabilmesi için gerekli olan “adâp-erkân”ın yürütüldüğü mekânın, yani tekke, dergâh ve zaviyelerin her iki yapı içinde de bulunması Alevîlik ve Bektaşîliğin tasavvuf temelli yapılanmalar olduğunu göstermektedir. Söz konusu erkân, Alevîliğin adâp-erkân açısından ana kaynağı hükmündeki Buyruk’ta, Bektaşîlikte ise bu amaçla kaleme alınan ve sayıları onları geçen erkânâmelerde anlatılmıştır. Diğer taraftan, Osmanlı dönemi tasavvuf tarihinden bahseden kaynaklar, Alevîliğin geniş bir literatüre sahip olmaması ve tamamen içe kapanık bir yapılanma olması sebebiyle ayrıntıya inememişlerdir. Ancak aynı yapıdan gelen Bektaşîliğin nispeten daha zengin bir literatüre sahip olması ve şehirli niteliği taşıması sebebiyle onu bir tarikat olarak ele alıp inceleyebilmişlerdir. Alevî ve Bektaşî büyüklerine ait vilayetnâmelerin (menâkıbnâmeler) kerâmetlerle dolu olması, Alevî ve Bektaşî şiirlerinde pek çok tasavvufî kavrama yer verildiği gibi, “yol”un tasavvuf yolu olduğunu ifade eden deyişlerin bulunması gibi özellikler Alevî-Bektaşîliğin tasavvufî nitelik taşıdığını desteklemektedir.⁴³

³⁹ Fırlıklı, *Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik*, s. 85.

⁴⁰ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 131.

⁴¹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 131.

⁴² Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 131.

⁴³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 131-133.

Netice itibariyle Alevîlik, gerek Kızılbaşlık gerekse Bektaşîlik olarak tasavvufî temel üzerine oturan bir yapıdır. Ancak onun “bağdaştırmacı” ve “batınî” yönleri, yaygın İslamî anlayıştaki tasavvufî yapıdan farklı olduğu için onu, inançları bakımından kısmen ayrı bir konuma getirmektedir. Örneğin, bu yapıda özel önemi bulunan “dört kapı-kırk makam”, üç sünnet-yedi farz” ve “on iki farz” gibi kavramlar, inanç arka planına yönelik farklı işaretler içermekte ve bu yapıya özgün bir şekil kazandırmaktadır.⁴⁴

3.2. Şia’nın Etkisi

Şia, Hz. Peygamber’den sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt’ini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören ve onu nass ve tayinle meşru halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adıdır.⁴⁵

İmamiyye mezhebinin Türklere yönelik propaganda faaliyetlerinin Safevîler döneminde yoğunlaştığına tanık olmaktadır.⁴⁶ İlk dönemlerde bazı Şîî öğretilerle karşılaşan, özellikle Batınî-İsmailî dailerin propagandasına muhatap olan Alevîlik, Safevî tarikatının bir süreç içinde on iki imam Şîîliğini benimsemesiyle birlikte, bu kola ait birtakım inanç ve inanç unsurlarını bünyesine almıştır.⁴⁷ Şah İsmail Türk dilinin tılsımlı gücünü en iyi şekilde kullanarak sazıyla sözüyle Osmanlı topraklarındaki Türkmenler üzerinde etkili olmuş, Anadolu’daki bu Türkmenler arasına gönderdiği bu adamları vasıtasıyla taraftarlarının sayısını artırmaya çalışmıştır.⁴⁸ Onun bütün bu çabaları sonucu, Türkçe şiirleri ve nefesleri yoluyla Şîî-İmamiyye ile ilgili birçok unsur, Türklerin yazılı kaynaklarında önemli yorum ve algılayış farklılıklarıyla birlikte etkili olmaya başlamıştır.⁴⁹ Fakat bütün bu faaliyetlere rağmen Şîî-İmamîler, Anadolu’daki Türk boylarını ve Bektaşîleri Şîîleştirmeyi başaramamışlardır. Türk kültüründe, Hz. Ali ile Ehl-i Beyt’e duyulan sevgi ve saygı bütün canlılığı ile yaşamasına rağmen, siyasî bir fırka hüviyetinde olan Şia itibar görmemiş ve pek taraftar bulamamıştır.⁵⁰

⁴⁴ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 133.

⁴⁵ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 115.

⁴⁶ Kutlu, age., s. 56; Onat, agm., s. 117.

⁴⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 126.

⁴⁸ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 97.

⁴⁹ Kutlu, age., s. 57.

⁵⁰ Fırlıklı, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, s. 239.

Alevî-Bektaşîliğin temel kaynakları arasında gösterilen Hüsniye ve Bektaşî İlmihali gibi eserler daha çok Kızılbaş ve Bektaşîleri Şîileştirmeye yönelik yazılmış ve ağırlıklı olarak Şîî unsurlar içeren eserlerdir. Bu eserler Kızılbaş veya Bektaşîler tarafından yazılmadığı gibi, Şia'nın sistematik teolojisini inceleyen eserler de değildir. Hüsniye, esasen Şia'yı desteklemek ve ehl-i sünnetin görüşlerini çürütmek amacıyla kaleme alınmıştır ve eserin müellifi meçhuldür.⁵¹ Özellikle Necip Asım'ın yazdığı Bektaşî İlmihali ve daha sonra ondan esinlenerek Haydar Kaya'nın yazmış olduğu Bektaşî İlmihali, itikadî ve fikhî konularda büyük ölçüde İmamiyye Şia'sı ile paralellik arz etmektedir.⁵² Mesela, Haydar Kaya eserinde, imanın şartlarını Şia'nın iman esaslarına göre tevhid, adalet, nübüvvet, imamet ve mead şeklinde saymıştır. Kelime-i şهادete ise, "Aliyyen Veliyyullah" ifadesini eklemiştir.⁵³ Diğer taraftan, imametın zorunluluğunu Şîî anlayışla ele almaktadır.⁵⁴ Yine bir Şîî tarafından kaleme alındığı anlaşılan Hüsniye adlı eserde, Ebu Hanife'ye bağlılıklarını sürdüren Anadolu'daki Alevî-Bektaşî çevreleri ondan uzaklaştırıp Şîileştirmek için Ebu Hanife açık bir şekilde eleştirilmiş ve ona ait olmayan fetvalar, ona ait gibi gösterilerek insanların ondan soğumaları amaçlanmıştır.⁵⁵ Ayrıca bu eserde, Şîî İmamiyye tarafından kabul edilen mut'a nikâhından (sürelî-anlaşmalı nikâh) ve bu nikâhın doğruluğundan söz edilmektedir. Hâlbuki bugün Alevî-Bektaşî çevrelerde böyle bir nikâh asla kabul görmemektedir.⁵⁶

Alevîlik Şia'dan etkilenecek bazı unsurları bünyesine almıştır. Bu unsurların başlıcaları: Hz. Ali'nin ilk imam olarak benimsenip onun Allah'ın velisi olduğuna dair ifadenin kelime-i şهادete eklenmesi, on iki imam ve on dört masum kavramı, Hz. Hüseyin'in yetmiş iki arkadaşıyla birlikte Kerbela'da şهادetinin yasının tutulması, tevella (Ehl-i Beyt'i sevenleri sevmek) ve teberrâ (Ehl-i Beyt'i sevmeyenlerden uzak durma), takiiye (başka kesimlerin yanında gerçek inancı saklama) gibi hususlardır.⁵⁷ Ancak bu konuda gözden kaçırılmaması lazım geldiği halde çok defa ihmal edilen bir nokta vardır: Sözü edilen bu Şîî unsurlar Şîilikte olduğu hüviyetiyle Alevî-Bektaşîliğe geçmemiş, daha başından beri mevcut İslam öncesi inançlarla mezcedilerek onların

⁵¹ Ahmet Rifat Efendi, **Gerçek Bektaşîlik**, (haz. Salih Çift), İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 33.

⁵² Kutlu, age., s. 60-61.

⁵³ Kaya, Haydar, **Bektaşî İlmihali**, Ayyıldız Yay., (yy) (ty), s. 39-40, 48.

⁵⁴ Kaya, age., s. 10-11.

⁵⁵ **Hüsniye**, (haz. Ali Toprak), Ant Yay., İstanbul 1997, s. 127.

⁵⁶ Kutlu, age., s. 50-51.

⁵⁷ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 126.

yapısına uygun bir mahiyet kazanmışlardır. Bu bakımdan İmam Cafer mezhebine mensubiyet iddia etmesine rağmen Alevî-Bektaşîliğin gerçekte Şîîlikle ilgisi yoktur. Bu yüzden de Bektaşîliği, Şîî bir tarikat olarak kabul etmek yerine Alevî-Bektaşîlikte Şîî tesirlerden söz etmek daha gerçekçi bir ifade tarzı olacaktır.⁵⁸

Şîî temelli anlayışlar arasında Kerbela'nın yasını tutmak Alevîlikte son derece önemlidir. Cemlerde mersiye okumak ve Hz. Hüseyin için gözyaşı döküp Yezid'e lanet etmek şarttır. Kerbela olayının yıldönümü olan 10 Muharrem geldiğinde “muharrem erkânı” adıyla anılan özel bir erkân uygulanır ve o günün acısı hatırlanarak yaşanır. Mersiyeler okunur ve mümkün olduğu ölçüde gün boyunca dünyevî zevklerden uzak kalınmaya çalışılır.⁵⁹

Alevîliğin kültürel kaynaklarına bakıldığında, yukarıda sayılan kavramlara yer verildiği halde, Şîîliğin tevhid, adl, nübüvvet, imamet ve mead biçiminde beş madde halinde sıraladığı inanç esaslarının kabul edildiğini yahut bunlara ciddi atıflar yapıldığını söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde fikhî yahut amelî bakımdan da söz konusu mezhepte bulunan, örneğin abdest alırken ayakların yıkanmayıp mesh edilmesi, namaz kılarken mühür adı verilen ve Kerbela toprağından yapılan bir taşın kullanılması; yine örneğin muamelatla ilgili olarak geçici nikâhın (mut'a nikâhı) kabul edilmesi gibi anlayışlara rastlanmamaktadır. Kaynaklarda Hz. Ali'nin imametine çok sayıda gönderme bulunmakla birlikte, buradaki imamet, Şia'daki imamet (devlet yöneticiliği) kavramından farklı olarak tamamen tasavvufî nitelikte olan erenliktir.⁶⁰ Söz konusu imamet meselesi, Şia kelamının bel kemiğini oluşturur ve bunun için pek çok eser kaleme alınmıştır. Alevî-Bektaşî yazılı kaynaklarında ise, -Hüsniye ve Bektaşî İlmihali istisna edilirse- Şia'daki gibi bir inanç esası olarak üzerinde durulmayıp, Hz. Ali ve diğer imamlar, siyasî ve hukukî değil manevî rehberler olarak yüceltilirler. Kaynaklarda, onların tarihsel kişiliklerinden çok söylenceler şeklinde aktarılan menkıbevî kişilikleri öne çıkmaktadır.⁶¹

Şîîlikte şu anda gizlenmekte olduğuna inanılan Mehdi'nin zuhur ettiğinde, tevhide ve adalete dayalı bir yönetim kuracağı benimsenmişken, Alevîlikte bu istikamette bir anlayış söz konusu değildir. Yine Şia'da aslında peygamberlere has olan

⁵⁸ Ocak, Ahmet Yaşar, “Bektaşîlik”, TDV. İslam Ansiklopedisi, V, 375.

⁵⁹ Üzümlü, **Tarihsel Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 129.

⁶⁰ Üzümlü, **Tarihsel Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 127.

⁶¹ Kutlu, age., s. 58.

ismet (günahsızlık) sıfatı, Hz. Peygamber'i, kızı Fatıma'yı ve on iki imamı kapsarken, Alevîlikte bu kavramla, imamların bülüğa ermeden vefat eden çocukları kastedilir.⁶² Âl-i Beytin ismet sıfatına sahip olduğunu iddia eden Şia'yı Ahmet Rifat Efendi eleştirmekte ve "Ehl-i Sünnet nezdinde ismet, enbiya-i izama ve melaïke-i kirama mahsustur. Bunların gayrısında olamaz. On iki imam hazretleri masum olamaz; belki diğer evliyaullah gibi mahfuzun min indillâh olurlar." demektedir.⁶³

Şia, ilk üç halife olan Hz. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ı hilafeti Hz. Ali'den gaspedenler olarak görür. Bu konuda Şîî edebiyatta yer alan sert eleştiriler, Alevî-Bektaşî yazılı edebiyatında -Hüsniye hariç- göze çarpmaz. Bilakis Alevî-Bektaşî eserlerinde Hz. Peygamber, dört halife, Ehl-i Beyt ve diğer sahabiler için birlikte dua edilir ve onlara saygı gösterilir.⁶⁴ Örneğin, Hacı Bektaş-ı Veli eserinde şu düşüncelere yer vermektedir:

"...sonra da Hz. Peygamber'in arı ve tertemiz Ehl-i Beyt'ine; en üstün kavim olan evladına ve ashabına olsun. Çünkü bütün kâinatın padişahı olan Tanrı, bu itibarlı Müslümanların ruhlarını ahirette rahmetine erdirmiş ve bağışlamıştır."⁶⁵

Ahmet Rifat Efendi de eserinde ashab hakkında bilgi verirken, dört halifeden bahsetmiş, hatta Hz. Ömer için "a'del" (en adil) sıfatını kullanmıştır.⁶⁶

Niyazî Mısırî de Divanında dört halife hakkında şöyle söylemektedir:

"Ol Ebubekr-ü Ömer Osman Ali dört yarıdır

Ol risalet bağının anlar gül-i gülzarıdır

Cümle ashabı hidayet rahının envarıdır

Ben anın âline ashabına kurban olayım

Ben anın ashab-u ahabına kurban olayım"⁶⁷

⁶² Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 128-129.

⁶³ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 159-160.

⁶⁴ Kutlu, age., s. 41-42.

⁶⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 43.

⁶⁶ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 121.

⁶⁷ **Niyazî Mısırî Divanı**, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1976, s. 162.

Şah İsmail ise, teberrâ düşüncesi (Ehl-i Beyt'i sevmeyenleri sevmeme) çerçevesinde daha çok Muaviye, Yezid ve Mervan üzerinde durmuş, sahabeyi lanetleyen şiirler yazmamıştır.⁶⁸

Günümüzdeki durum, kültürel kaynaklarda karşılaştığımız tablo ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir. Alevî toplumu, 1979 yılındaki devrimle birlikte İran'da devletleşmiş olan on iki imam Şîliği ile kendisini hiçbir şekilde ilişkilendirmemektedir.⁶⁹ Türkiye'de kendini Alevî olarak tanımlayanlar her ne kadar on iki imama büyük saygı ve sevgi gösterebilirler de kendilerini On İki İmamiyye Şia mensubu olarak görmezler.⁷⁰

3.3. Ehl-i Sünnet/Hanefiliğin Etkisi

Tarihsel süreç içerisinde zamanla Kızılbaş ve Bektaşî olarak adlandırılan zümrelerin Anadolu'ya gelmezden önce ve geldikten sonraki ilk dönemlerde en çok etkilendikleri çevrenin Hanefî kültür çevresi olduğu tarihsel veriler tarafından doğrulanmaktadır.⁷¹

Alevî-Bektaşîlerin Ebu Hanife'ye ayrı bir bağlılık ve saygıları söz konusudur. Bu bağlılık ve saygının oluşmasında, Ebu Hanife'nin Emevîler ve Abbasîler döneminde Peygamber soyu olan Ehl-i Beyt'e yapılan zulümlere karşı çıkmasının ve on iki imamdan biri olan İmam Cafer ile dost olmalarının etkisi olmuştur.⁷² Söz konusu bu sevgiden dolayı, İsmailîler, Zeydîler ve Süfîler Nu'man (Ebu Hanife) ismini çocuklarına ad olarak koymuşlardır. Öyle ki Ebû Hanife'ye duyulan bu hayranlık mezar kitabelerine dahi yansımıştır. Örneğin, Bakü Şirvanşahlar Türbesi'nin kitabesinde, "Allah, Ali, Numan ve Muhammed" isimleri yazılıdır.⁷³

Hanefiliğin etkilerine ve Hanefî unsurlara Şehir Bektaşîlerinin metinlerinde daha fazla rastlanılmaktadır. Kaygusuz Abdal'ın hayatı ve eserleri incelendiğinde, Hanefî bir

⁶⁸ Kutlu, age., s. 43.

⁶⁹ Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 130.

⁷⁰ Kutlu, age., s. 62

⁷¹ Kutlu, age., s. 48.

⁷² Ahmet Rifat Efendi ve Şeyh Baba Mehmed Süreyya, dostluğun yanında Ebu Hanife'nin İmam Cafer-i Sadık'tan ilim aldığını da söylemektedirler. Ahmet Rifat Efendi, age., s. 203; Şeyh Baba Mehmed Süreyya, **Tarikat-ı Aliye-i Bektaşîyye**, TDV. Yay., Ankara 1995, s. 11. Ancak Ebu Hanife ve Cafer-i Sadık arasındaki ilişkinin hoca talebe ilişkisi değil de, çağdaş iki âlim ilişkisi olarak kabul etmek gerektiğini ifade eden araştırmacılar da vardır. Bkz., Atalan, Mehmet, **Cafer-i Sadık**, TDV. Yay., Ankara 2007, s. 61.

⁷³ Kutlu, age., s. 48-49.

derviş olduğu ve ibadetlerinde bu mezhebe göre amel ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁴ Kaygusuz Abdal, abdest alırken Şiîler gibi çıplak ayağa meshetmeyi şiirlerinde kabul etmemiş, Hanefiler gibi ayakların yıkanmasını benimsemiş, namazın içindeki ve dışındaki şartlarla guslün tarifini de Hanefî fihkına göre vermiştir.⁷⁵

Şehir Bektaşîleri arasında Hanefî-Maturidî çevrelerin etkisinin daha fazla olduğunu gösteren bir başka kayıt ise, Ahmed Rifat Efendi'nin eserinde yer almaktadır. Ahmet Rifat, Bektaşîler hakkında yazdığı eserinde, ikrar tercümanlarında geçen "Mezhebimiz Caferîdir." şeklindeki ifadelerin sonradan ilave edildiğini, Türk asıllı Bektaşî ve diğer tarikat mensuplarının başlangıçtan beri itikatta Maturidî olduklarını ve "gürûh-u nâciye"nin de bu anlama geldiğini savunmaktadır.⁷⁶ Ebu Hanife'nin sadece Şehir Bektaşîleri tarafından değil aynı zamanda köy Bektaşîleri yani Kızılbaş Alevî çevreler tarafından da sevilip sayıldığını ve 'İmamımız İmam-ı Azam' diye tanımlandığını gösteren dokümanlar vardır.⁷⁷

Sonuç olarak Tarikat-ı Aliye-i Bektaşîyye adlı kitabında Şeyh Baba Mehmed Süreyya'nın "Bektaşîliğe bağlı olanlar için Caferî mezhebinde ve Şia'dırlar denir" sorusuna verdiği cevabı buraya alıyoruz. O, söze şöyle başlıyor: "Azizim! Bir şeyin hakikatını bilmeden o şey hakkında iyi kötü söylenen söz yermedir. Yerne ise her kitabın hükmünce yerilmiştir."⁷⁸ Böylece bu sözlerin bilip bilmeden söylenen sözler olduğunu belirttikten sonra açıklamaya geçiyor ve şöyle diyor: "Evvela, İmam Cafer-i Sadık Hazretlerine mezhep sahibidir demek büyük bir yanlıştır. Zira Zat-ı Saadetleri hakiki imam olduklarından dolayı amel, inanç ve hukuk alanlarında bir mezhep ortaya koymaya ihtiyaçları yoktu. Çünkü mezhep ve meslek denilen dinî inançlar, sağlam bir biçimde yeni kurulmuştu." "Zat-ı Saadetleri, her halde Hz. Peygamber'in izinde yürüdüklerinden, bir mezhep ortaya koymaktan doğal olarak uzaktırlar."⁷⁹ Şia konusunda ise ehl-i sünnet imamlarının hepsinin Hz. Ali'nin üstünlüğünü ikrar eden kimseler olduklarını belirtip Hz. Ali'yi sevmenin Şiî olmak anlamına gelmediğini ifade ediyor ve "Her kim ehl-i sünnettir, ister istemez Ali'nin taraftarıdır; her kim ki Ali'ye bağlıdır, ister istemez ehl-i sünnettir."⁸⁰ diyor. Ayrıca o, Bektaşîleri şöyle tarif ediyor:

⁷⁴ Kutlu, age., s. 49.

⁷⁵ Kutlu, age., s. 49.

⁷⁶ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 221-223.

⁷⁷ Kutlu, age., s. 50.

⁷⁸ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 9.

⁷⁹ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 9-10.

⁸⁰ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 10-11.

“Bektaşîler, Cenab-ı Allah’ın, şanı büyük Kur’an’ında, Bakara suresinin iki, üç, dört ve beşinci ayet-i kerimesinde niteliklerini sayıp tanıttığı ehl-i sünnet, inanmış ve Allah’ı tanıyan kimselerdir.”⁸¹

3.4. Hurufiliğin Etkisi

Hurufilik, temeli eski çağlardan gelen ve harflerle sayıların kutsallığını kabul edip bunlara çeşitli sembolik anlamlar yükleme temeline oturan bir yaklaşımdır.⁸² Bu akım, yalnız kelimelere verilen çeşitli anlamlarla yetinmeyerek bu kelimeleri meydana getiren harflerin de ayrı ve gizli manalar taşıdığını ileri sürmek ve bu suretle ayet ve hadisleri harflere, hatta sayılara verilebilecek yeni anlamlarla izah etmeye kalkışmak gibi esaslara dayanır.⁸³ İslam dünyasında batınî düşüncelerin ışığında Hurufiliği bir sistem haline getiren ve bir fırka halinde yayan kişi Fazlullah Hurufî olmuştur.⁸⁴ Fazlullah, bütün dinî emirleri, hükümleri Arapça’daki yirmi sekiz ve Farsça’daki otuz iki harfe irca yolunu tutmuştur.⁸⁵ Hurufilik inancının esası insanı ilahlaştırmaktır. Kurucusu olan Fazlullah, eski dinlerden, İslamiyetin insana verdiği ehemmiyetten ve özellikle tasavvuftan fevkalade faydalanmıştır.⁸⁶ Bu akım, sadece harflere ait sırlardan müteşekkil değildir aynı zamanda, Hallac-ı Mansur tarzı panteist mistik düşüncelerle hulûl fikri de bu sistemde ağırlıklı yer işgal etmektedir.⁸⁷ Yapının iskeletini ise, Şîî motifler oluşturmuştur.⁸⁸ Hemen bütün Batınî akımlarda olduğu gibi Hurufilikte de te’vil geleneği önemli bir yer tutar; hatta Hurufilere göre te’vil, tenzilden üstündür.⁸⁹ Allah’ın insanın bedenine hulûl ettiği inancı, Hurufilikte çok güçlüdür ve söz konusu akım bu yönüyle birçok grubu olduğu gibi Bektaşîliği ve Kızılbaşlığı da etkilemiştir.⁹⁰

Hurufilere göre Kur’an, kutsal olduğu kadar sırlarla da dolu olan bir kitaptır. Bu sırlar ise, Hz. Ali ile ilişkilidir. Allah’ın sözünü dünyaya indirmek Hz. Muhammed (s.a.s.)’in, onu açıklamak ise Hz. Ali (r.a.)’in görevidir.⁹¹

⁸¹ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 16.

⁸² Aksu, Hüsamettin, “Hurufilik”, TDV. İslam Ansiklopedisi, XVIII, 408.

⁸³ Melikoff, age., s. 162; Gölpınarlı, Abdülbaki, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, TTK. Basımevi, Ankara 1973, s. 16-19.

⁸⁴ Aksu, “Hurufilik”, XVIII, 408.

⁸⁵ Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, s. 18.

⁸⁶ Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, s. 19.

⁸⁷ Ünver, Mustafa, **Hurufilik ve Kur’an Nesimî Örneği**, Fecr Yayınevi, Ankara 2003, s. 12.

⁸⁸ Ünver, age., s. 15.

⁸⁹ Atalay, Besim, **Bektaşîlik ve Edebiyatı**, Ant Yay., İstanbul 1991, s. 55.

⁹⁰ Ünver, age., s. 75-76.

⁹¹ Birge, John Kingsley, **Bektaşîlik Tarihi**, (çev. Reha Çamuroğlu), İstanbul 1991, Ant Yay., s. 173-174.

Hurufilik, batınî yorumlara ilgi duyan bazı çevrelerde oluşturduğu cazibe sayesinde 14. ve 15. yüzyıllarda Anadolu'ya da nüfuz etmiştir. Genel olarak kabul edilen bir görüşe göre Anadolu'da Hurufilik, Fazlullah'ın önde gelen halifelerinden olan damadı Ali el-A'la vasıtasıyla yayılmıştır. Timurlular tarafından Hurufilere uygulanan baskılardan kaçarak Anadolu'ya gelen Ali, bir müddet Kırşehir bölgesindeki Hacı Bektaş-ı Veli tekkesinde kalmış, kimliğini gizleyerek temel Hurufî kaynağı Cavidan'ı⁹² Hacı Bektaş-ı Veli'nin düşünceleri gibi sunmuş ve böylece bu tür düşüncelerin ilgili çevrelere yerleşmesine vesile olmuştur.⁹³

Diğer bazı kaynaklara göre Anadolu'da Hurufiliği tanıtip yayan Ali el-A'la'dan çok, Fazlullah'ın diğer iki önemli halifesi Mir Şerif ile Seyyid Nesimî olmuştur. Onlar Fazlullah'ın kitaplarını beraberlerinde getirerek akımın tanınmasına ve ilgi görmesine öncülük etmişlerdir. Bilhassa Nesimî, Hacı Bayram-ı Veli ile görüşmek üzere Ankara'ya kadar gelmiş, daha sonra Anadolu'nun muhtelif bölgelerini gezerek bu düşünceye mensup insanların yetişmesine katkıda bulunmuştur.⁹⁴

Kaynaklardaki detaya yönelik farklılıklar ne olursa olsun Hurufiliğin Anadolu topraklarında yayılmasında en büyük payın Nesimî'ye ait olduğunda şüphe yoktur.⁹⁵ Bir Türk şairi olan Nesimî⁹⁶, Fazlullah'ın Anadolu'daki halifelerinden olup⁹⁷ güçlü edebî kişiliği, ilmî birikimi ve içinden geldiği kültürel yapı bakımından söz konusu çevrelere kolayca yaklaşmış ve onları ciddi biçimde etkilemiştir. Daha sonra dramatik biçimde öldürülmesi de onu daha önemli hale getirmiştir.⁹⁸ Zamanla Alevîlerin yedi büyük ozanından biri kabul edilen Nesimî, Hurufî ve vahdet-i vücudçu anlayışları, söz konusu çevrede güçlü edebî kudretiyle çok iyi işlemiş⁹⁹, kendisinden sonra gelen Alevî-Bektaşî şairlerini de derin bir şekilde etkilemiştir. Kaynaklar bunlar arasında Refîî, Muhyiddin Abdal, Aşık Viranî, Hayretî, Muhiî gibi birçok şairin bulunduğunu ifade eder.¹⁰⁰

⁹² Câvidânnâme, Fazlullah Hurufî'nin Hurufiler tarafından ana kaynak sayılan eseridir. Bu eserde o, Kur'an-ı Kerim'i kendi batınî görüşleri doğrultusunda te'vil ve tefsir etmiş, bazı surelerin başında bulunan huruf-u mukataanın sırlarını çözdüğünü söyleyerek Câvidânnâme'nin Kur'an'ın bir tefsiri olduğunu ileri sürmüştür. Aksu, Hüsamettin, "**Câvidânnâme**", TDV. İslam Ansiklopedisi, VII, 178.

⁹³ Aksu, Hüsamettin, "**Ali el-A'la**", TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 381; Hoca İshak Efendi, **Kâşîfü'l-Esrar**, (yy) 1291, s. 4-5.

⁹⁴ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 35.

⁹⁵ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 35.

⁹⁶ Ünver, age., s. 129.

⁹⁷ Aksu, Hüsamettin, "**Fazlullah-ı Hurufî**", TDV. İslam Ansiklopedisi, XII, 278.

⁹⁸ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 35.

⁹⁹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 36.

¹⁰⁰ Aksu, Hüsamettin, "**Hurufilik**", TDV. İslam Ansiklopedisi, XVIII, 411.

Alevîlik ile Bektaşîlik arasındaki farklılaşma dikkate alınarak söylenerek olursa, Hurufîlik her iki kesimde de bulunmakla birlikte, ikinci kesim arasında birincisine göre daha güçlü bir tesiri söz konusudur. Nitekim Alevîlerin ana kaynağı hükmünde olan Buyruk'ta ve bu geleneğe ait şiirlerde bu konudaki değinmeler hem sayıca sınırlı hem de yüzeysel bir nitelik taşımaktadır.¹⁰¹ Bektaşîlikte ise Hurufî etki daha ciddi boyutlardadır. Aslında baktığımızda Hurufîlik ve Bektaşîlik iki ayrı akım olarak kabul edilmelidir; çünkü Bektaşîlik bir tarikat iken Hurufîlik ayrı bir din ve mezheptir.¹⁰² Fakat özellikle 16. yüzyıldan itibaren ikisi o kadar karışmış ve kaynaşmıştır ki ayırt etmek neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bilhassa Nesimî, Refiî, Viranî, Hayretî, Muhyiddin Abdal gibi çok sayıda Bektaşî şair Hurufî öğelere yer veren şiirler kaleme aldığı gibi, Bektaşîlik açısından önem taşıyan Noktatü'l-Beyan, Mir'atü'l-Makasîd, Kemalname-i Al-i Âbâ gibi kitaplarda belli oranda Hurufî unsurlara rastlanmaktadır.¹⁰³

Bugüne kadar gelen Bektaşî şairleri Hurufî öğretiyi, başta Fazlullah'ın Allah'ın zuhuru olduğu düşüncesi olmak üzere bütünüyle kabul etmemekle birlikte, harflerin ve sayıların gizemiyle ilgili Hurufî etkiyi birbirine göre az çok farklılaşan boyutlarda yansıtmışlardır.¹⁰⁴

Eröz ise “Dikkatli ve ihtiyatlı bir gözle bakınca Hurufîliğin incelemekte olduğumuz tarikatta pek fazla tesiri olmadığını görebiliriz. Alevî-Bektaşî nefesleri arasında Hurufîlikle ilgili olarak bulabildiğimiz pek az değişim olması bunu göstermektedir.” der ve dokuz şairin bazı beyitlerini nakleder. Daha sonra ise Hurufîliğin Bektaşî şairleri arasında daha çok yayıldığı anlaşılmaya rağmen, bu tesiri çok büyütmemek, mübalağa etmemek gerektiğini ve bunları İslam tasavvuf düşünceleri ile bir arada düşünmenin zaruri olduğunu belirtir. Üstelik Bektaşîlik bir tarikat olarak İslam dinine ve tasavvufuna dayandığı için onda görülen bazı akîdeleri, çeşitli din ve cereyanlara bağlamanın yanlış olacağına dikkat çeker.¹⁰⁵

Günümüzde ocaklara bağlı Alevîler yani Kızılbaşlar arasında, geçmişte çok sınırlı düzeyde olan Hurufî anlayışların tamamen kaybolduğu söylenebilir. Bektaşîler arasında ise, bu anlayışa dair düşünceleri yansıtan metinler bulunmamakla beraber, en azından belli öğelerin sembolik ve yüzeysel olarak ifade ettiği söylenebilir. Örneğin

¹⁰¹ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 123.

¹⁰² Atalay, age., s. 48; Ahmet Rifat Efendi, age., s. 360.

¹⁰³ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 124; Atalay, age., s. 48-68.

¹⁰⁴ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 125.

¹⁰⁵ Eröz, age., s. 246-247.

günümüzde kaleme alınan bir takım Bektaşî kitaplarında insan yüzünün harflerle Ali yahut Allah şeklinde okunmaya elverişli kompozisyonlarda sergilendiği görülmektedir. Ancak şurası muhakkaktır ki, gerek Alevîler gerekse Bektaşîler arasında, Fazlullah'ın ilah kabul edilmesi ve her şeyin harflerin sırlarına göre açıklanması biçiminde bir Hurufî telakkiden bahsetmek hiçbir şekilde mümkün değildir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 125-126.

İKİNCİ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNDE KUR'AN ANLAYIŞI

1. Kur'an Sevgisi

Kur'an-ı Kerim, bütün Müslümanların ortak kitabıdır. Bundan dolayı o, Alevî-Bektaşî Müslümanlar arasında da en çok okunan kitapların başında gelir. İndirilen dört kitaba inanmak bir iman esası olarak kabul edilir. Ama bu dört kitaptan en sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim'in onlar nezdinde son derece saygın bir yeri vardır. Alevî-Bektaşîliğin edebiyatı dinî bir edebiyattır ve tamamen Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.s)'in evrensel görüşlerinden ilham alınarak yazılmışlardır. Bu edebiyat incelendiğinde Alevî-Bektaşî şairlerinden Kur'an'ın yüceliğine ve onun Allah'ın inananlara gönderdiği bir delil-bürhan olduğuna dikkat çekmeyen yoktur. Dolayısıyla Hz. Peygamber ile insanlığa gönderilen Kur'an'da emredilen ve yasaklanan şeylere inanmak Alevîliğin temel felsefesini oluşturur.¹ Yani Kur'an, Alevîler nezdinde mukaddes bir kitaptır.² Alevî-Bektaşîliğin dayanakları da Kur'an-ı Kerim, hadisler ve evliyaullahın sözleridir.³

Bu açıdan baktığımızda mesela Âşık Paşa-yı Veli, Kur'an hakkında şunları söylemektedir: “Kur'an mü'minlere rahmet ve ulu devlettir. Kur'an sırrını bilen Allah'ın nuruna ulaşır. Allah, nurunu Kur'an'ın içinde gizlemiştir. Yerde ve gökte Kur'an gibi bir kitap yazabilecek bir varlık yoktur.”⁴

Alevî-Bektaşî kültüründe önemli bir yere sahip olan Hz. Ali'nin (r.a.) Kur'an hakkındaki ifadeleri şöyledir:

“Biliniz ki, bu Kur'an kandırmayan bir nasihatçi, saptırmayan bir yol gösterici ve yalan söylemeyen bir hatiptir. Hiç kimse yoktur ki, Kur'an'la oturup onun yanından bir fazlalık veya eksiklikle kalkmış olmasın: Hidayette fazlalık ya da körlükte eksiklik. Biliniz ki, Kur'an'dan sonra kimsenin herhangi bir şeye ihtiyacı yoktur. Onunla hastalıklarınıza şifa bulun, katılığınıza karşı ondan yardım isteyin. Onda küfür, nifak, günah ve sapkınlık gibi en büyük hastalıklar için şifa vardır. Allah'tan onunla isteyin.

¹ Kutlu, age., s. 162.

² Öztürk, Mustafa, “Alevîlerin Kur'an Tasavvuru Üzerine”, İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 55-70, s. 59.

³ Varlık, Ali Ağa, *Alevî Bektaşîliğin Dayanakları*, Can Yay., (yy) 1997, s. 70.

⁴ Âşık Paşa-yı Veli, *Garibname*, (çev. Bedri Noyan), Ardıç Yay., Ankara 1998, s. 395-397.

O'na Kur'an sevgisiyle yönelin. Onu aracı yaparak mahlûkatından istemeyin. Kullar, onun bir benzeriyle Allah'a yönelmemişlerdir.”⁵

Aynı eserin başka bir yerinde de “Kur'an'ı öğrenin; zira Kur'an, sözlerin en güzelidir. Kur'an'ı kavrayın; zira o kalplerin baharıdır. Onu güzel bir tarzda okuyun; zira o haberlerin en hayırlısıdır.”⁶ şeklinde ifadeler geçmektedir.

Hiz. Ali, Kur'an-ı Kerim konusundaki derin bilgisinden faydalanmak isteyenleri kendisine soru sormaya teşvik eder, ayetlerin nerede ve ne zaman nazil olduğunu çok iyi bildiğini söylerdi. Zira Hiz. Peygamber daha hayatta iken Kur'an-ı Kerim'in tamamını ezberlemiş bulunan ve onun meselelerine hakkıyla vakıf olan sahabîlerden biri de o idi.⁷

Hiz. Ali, bir hutbesinde ise Kur'an öğrenme hakkında şunları söylemektedir: “Gel Kur'an-ı Kerim'i okumaya gayret sarf et. Hükümleriyle amel eden ve okunuşuna özel bir itina göstererek ona saygı duyan kâmil insanlar içinde yaşa. Kur'an-ı Kerim'i güzel bir ahenk ve sesle okuyup, anlamı üzerinde düşünmek, büyük bir mutluluk vesilesidir. Kur'an'ı derin bir heyecan ve kendinden geçercesine okuyarak Allah'a yakın olmak isteyenler bu arzularına kavuşurlar.”⁸

Kur'an'ın nasıl bir şekilde okunması gerektiği ile ilgili ise Hiz. Ali şunları söylüyor: “Kur'an-ı Kerim'i okuduğunda, korku ve azap bildiren ayetlerle karşılaşsan durakla. Büyük bir ta'zim ile gözlerinden yaşlar akıtarak ve anlamlarını derin derin düşünerek oku. Duraklama esnasında, ya dil veya kalp ile münacatta bulun: “Ya Rabbî! Sen dilersen âdetinle kabahat işleyenleri cezalandırırsın; fakat beni o zümreden eyleme. Ben her hata ve kusurumu kabul edip senin dergâhına geldim. Çünkü ayıpları örten ve kusurları affeden ancak sensin. Kabahatli olanların, senin kapından başka gidecekleri yer yoktur.” de. Kur'an okurken, hoşâ giden ve cennetteki dereceleri bildiren ayetlerle karşılaşsın. Samimi bir kalp ile içten ah ve enîn ederek Allah'a yaklaşmış kimseler gibi, sen de cenneti iste. Mutluluk, ancak münacatla elde edilir.”⁹

Hiz. Ali'nin bu sözlerinde Kur'an okuma eğitimi verdiği görülmektedir. Buyruk'taki bu sözlerle karşılaşan dervişin, Kur'an'dan uzak kalması veya Kur'an'ı

⁵ Hiz. Ali, **Nehcü'l-Belâğâ**, (çev. Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul 2007, s. 183-184.

⁶ **Nehcü'l-Belağâ**, s. 119.

⁷ Kandemir, M. Yaşar, “Ali”, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 375.

⁸ **Hazreti Ali Divanı**, (trc. Müstakimzade Süleyman Efendi), Ana Yay., İstanbul 1981, s. 52-53.

⁹ **Hazreti Ali Divanı**, s. 54-55.

okurken ondan ders ve ibret çıkarmaması mümkün değildir. Hz. Ali'nin Kur'an-ı Kerim hakkında daha pek çok sözü vardır. Bunların, dervişler tarafından bilinmesi, onları Kur'an okumaya, anlamaya ve düşünmeye teşvik etmiştir.¹⁰

Alevî-Bektaşî erkânlarının hemen her birinde bir veya birkaç ayetin okunması, Bektaşî tekkelerinde Kur'an'a sadık kalındığının göstergesidir.¹¹ Cem'de; görgü ve ikrar sırasında, sorgu-sual anında ve kabul sırasında belirlenmiş Kur'an ayet ve sureleri özellikle okunur. Bununla merasim tamamlanır, kudsiyet kazanır. Ayrıca nasihat ve sohbet Kur'an tefsiri yapılır. Söz Kur'an'a, ayete dayanır. Türkçe nefesler ile Kur'an zahiren ve sonra da derin anlamları batınen anlatılır.¹²

Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesinde, Hacı Bektaş-ı Veli talebeyken Hz. Muhammed ve Hz. Ali'nin iki nurani şahsiyet kimliğinde gelip kendisine Kur'an'ı öğrettikleri kaydedilmektedir.¹³ Yine aynı eserde Hacı Bektaş-ı Veli'nin vasiyette bulunduktan sonra Allah'a niyazda bulunup Peygambere salâvat getirdiği; sonra kendi kendisine Yasin suresi okuyup can verdiği yazmaktadır.¹⁴

Hacı Bektaş-ı Veli, Fatiha Tefsiri'ni yaparken kendisine, "Fatiha Tefsiri'ni yapmaya başlamışken Kur'an-ı Kerim'in tamamını tefsir etseniz." denilince o şöyle cevap vermiş: "Benim muhiplerim bana olan sevgisinden dolayı benim kitabımı okurlar, hâlbuki Kur'an-ı Kerim her zamanın kitabıdır."¹⁵

Demir Baba Velayetnamesi'nde Muhammed (s.a.s.) ümmetinden olmanın esasları sayılırken, 'Allah'a inanmak, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman getirmek ve Kur'an'a inanmak' şeklinde üç esasa yer verilmiştir.¹⁶ Ayrıca Demir Baba'nın ölen bazı kimseler için hatim indirdiği, Yasin okuduğu da kaydedilmektedir.¹⁷ Eserde onbeş dolayında ayet orijinaliyle yer almıştır.¹⁸

Otman Baba Velayetnamesi'nde, abdalın tac giyme duasına baktığımızda, Fatiha suresine ve bazı ayetlere atıflar vardır: "Hat yedi, gök yedi, yer yedi, kevakib heft kim

¹⁰ Eğri, Osman, **Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşilik**, Horasan Yay., İstanbul 2003, s. 153.

¹¹ Eğri, age., s. 153.

¹² Uluçay, Ömer, **Alevilikte Dua**, Gözde Yayınevi, Adana 1996, s. 9-10.

¹³ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilayetname)**, (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958, s. 5.

¹⁴ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 90.

¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, (haz. Hüseyin Özcan), Horasan Yay., İstanbul 2008, s. 43.

¹⁶ **Demir Baba Vilayetnamesi**, (haz. Bedri Noyan), Can Yay., İstanbul 1976, s. 88.

¹⁷ **Demir Baba Vilayetnamesi**, s. 72, 73, 143, 154.

¹⁸ Bkz., **Demir Baba Vilayetnamesi**, s. 50,51,69,71,72,75,88. Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik**, s. 78.

tertib-i eşyadır ve Fatiha ki sebu'l-mesânîdir¹⁹, ümmü'l-Kur'an'dır.²⁰ Evvel Tanrı²¹, Âhir Tanrı²², Muhammed'in aziz canına salâvat."²³

Hacı Bektaş-ı Veli'nin dört kapı kırk makamı belirlemek ve açıklamak amacıyla yazdığı Makalat'ına baktığımızda onda dikkat çeken bir husus, her makamda yapılması gereken şey söylendikten sonra, genellikle bunlarla ilgili ayet, hadis veya kelim-i kibar kabilinden bir söz getirilmiş olmasıdır. Bunların genellikle ayetler olduğu görülmektedir.²⁴ Bu ayetlerle ilgili örnek getirmek oldukça zordur çünkü eserde yüzden fazla ayet bulunmaktadır. Örneğin dört kapı kırk makam açıklanırken hemen her makamda onunla ilgili bir ayet getirilmiştir. Bunun yanı sıra insanın özellikleri, ariflerin tevhidi gibi diğer konularda da ayetler devamlı olarak kullanılmıştır.

Erkân kitabı Buyruk'ta da Kur'an ile ilgili çok sayıda atıf vardır. Söz gelimi bunlardan birinde "Tanrı doğru yolu göstermek için insanlara dört kutsal kitap indirmiştir. Bunlar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dır. Bunlar dört ırmağa koşar. Birincisi su, ikincisi süt, üçüncüsü bal, dördüncüsü Kevser'dir" denilmektedir.²⁵ Ayrıca Buyruklarda konu anlatımlarında sıklıkla ayet-i kerimeler çeşitli şekillerde göndermelerde bulunulmuştur. Buyruklarda en çok kullanılan ayet biat ayeti²⁶ olmakla beraber, bu ayet dışında başka ayetlerin²⁷ de bazen tamamı verilerek, bazen de ayetin bir kısmı alınmak suretiyle konular işlenmiştir.²⁸

Şah İsmail Hatai bir şiirinde:

"Hak kelimini sevmişem Sure-i Yasin'den meded

Kim mana İncil-ü Furkan'ın duasından meded"²⁹ diyerek Hak kelimini sevdiğini, İncil ve Kur'an ile Yasin suresinden manevi yardım dilediğini belirtiyor.

Yunus Emre ise Kur'an okumanın münker nekir meleklerinin sualini kolaylaştıracağını şöyle haber veriyor:

¹⁹ Hicr, 15/87; Buhari, Tefsir, 1 (II/146); Tirmizi, Fezailü'l-Kur'an, 2875 (V/156).

²⁰ Buhari, Tefsir, 1 (II/146); Tirmizi, Tefsir, 1 (V/201).

²¹ Hadid, 57/3.

²² Hadid, 57/3.

²³ Fehmi, Hasan, "Otman Baba Velayetnamesi", Türk Yurdu, C. 19-5 (Mart 1927), S. 188-27, s. 117.

²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), (Neşredenin Girişi), s. 32-33.

²⁵ **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (haz. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İstanbul 1982, s. 98.

²⁶ Fetih, 48/10.

²⁷ Buyruklarda kullanılan ayetlerin listesi için bkz., Kaplan, age., s. 115-120.

²⁸ Kaplan, age., s. 115.

²⁹ **Şah İsmail Hata'i Külliyyatı**, Kaknüs Yay., İstanbul 2006, s. 187.

“Kur’an oku sen ey veli

Terkeylegil haram malı

Münker Nekir’in suali

Ta ki sana asan ola”³⁰

Kur’an’ı okuyanların ahirette sırat köprüsünden kolaylıkla geçerek cehenneme düşmekten kurtulacağını ise şöyle belirtmiştir:

“Kur’an oku sen ey gafil

Ta bilesin burhan delil

Haşır günü sen şöyle bil

Sırat sana asan ola”³¹

Ayrıca o, bir şiirinde Kur’an’ı bilmeyenin dünyaya gelmemiş gibi olduğunu söylüyor:

“Her kim Kur’an bilmedi

Sanki cihana gelmedi

Derdine derman bulmadı

İşlerine pişman ola”³²

Niyazi Mısrî, Kur’an okumanın zevkinden şöyle bahsediyor:

“Kelam-ı Mustafa zevkin dimağında bula gör kim

Muadil olmaz ol zevke hezaran men ile selva

Kemal-i devlet istersen oku ayat-ı Kur’an’ı

Ki her harfin içinde var Niyazi bin dürr-i yekta”³³

Kul Himmet’in konumuzla ilgili bir deyişi ise şöyledir:

“Yüz kitapta yüz kardaşı bilesin

Yedi Yasin ile bile gelesin

³⁰ Yunus Emre Divanı, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1954, s. 96.

³¹ Yunus Emre Divanı, s. 96.

³² Yunus Emre Divanı, s. 96.

³³ Niyazî Mısrî Divanı, s. 20.

Üç İhlâs-ı Şerif vardır bulasın

O da dört kitapta var değil midir?”³⁴

Şah Hatayî ise,

“Yattım Allah kaldır beni

Nur içine daldır beni

Kur’an benim yoldaşım

İman ile kaldır beni”³⁵ diyerek Kur’an’ın yoldaşı olduğunu belirtip uykudan iman ile uyandırması için Allah’a dua ediyor.

Alevî-Bektaşî büyüklerinin menkıbelerinde onların Kur’an’ı devamlı okudukları anlaşılmaktadır. Mesela Kaygusuz Abdal Menkıbesi’nde, onun kırk dervişi ile gittikleri birçok yerde Kur’an-ı Hakîm’i hatmettikleri ve sevabını peygamberlere, velilere, şühedaya, mü’minlere bağışladıkları anlatılır. Ayrıca Kur’an bir şifa kaynağı olarak da gösterilir. Şöyle ki, Mısır padişahının gözlerinin açılması için Kur’an’dan Fatiha suresini okuyup bitirdikten sonra dua ettikleri ve padişahın gözlerinin açıldığı ifade edilir.³⁶

Yine müridlerin görevinin, talipleri Hz. Ali’den Hz. Muhammed (s.a.s.)’e; Kur’an’dan Allah’a ulaştırmak olması da Kur’an’a verilen önemi gösterir.³⁷

Farklı Bektaşî kaynaklarındaki bilgilere baktığımızda görürüz ki âşığın en çok okuduğu kitap Kur’an’dır. Âşık Kur’an’ı çok okuyarak Allah’ı, peygamberleri, insanı, dünya ve ahireti tanımakta; Allah’ın emir ve yasakları hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Kur’an’daki ilahi mesajların nasıl uygulanabileceğini gösteren kişi ise başta Allah’ın elçisi Hz. Muhammed (s.a.s.), sonra da pir-i tarikat Hz. Ali (r.a.)’dır.³⁸

Yunus Emre, Kur’an’ı sürekli okuyan âşığın içinin artık Kur’an’la dolu olacağını, ayetle konuşup olaylara Kur’an gözüyle bakar hale geleceğini şöyle ifade eder:

“Sayru olmuş iniler Kur’an ününü dinler

³⁴ Aslanoğlu, İbrahim, **Kul Himmet Üstadım**, Emek Matbaa, Sivas 1976, s. 72.

³⁵ Gölpınarlı, Abdülbaki, **Alevî Bektaşî Nefesleri**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1992, s. 157.

³⁶ Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 53.

³⁷ Eğri, age., s. 52.

³⁸ Eğri, age., s. 51.

Kur'an kendisi olmuş kendi Kur'an içinde."³⁹

Hak aşığı şairler, âşıkların ayırt edici özelliklerinden bahsederken, onların Kur'an'a çok düşkün olduğunu söylerler. Âşık, öncelikle Mâşuk'u olan Allah'ın Hz. Muhammed (s.a.s.)'e vahyettiği Kur'an'a çok düşkündür. Çünkü Kur'an çok sevdiği Rabb'inden, çok sevdiği Habibi vasıtasıyla insanlığa iletilmiştir. O, Kur'an'ı sadece dinlemekle kalmaz, çok sevdiği Rabb'inin ayetlerini çok okur; canı ve gönlü ile Kur'an'ı sever.⁴⁰ Âşık Paşa-yı Veli şöyle demektedir:

“Başı hoştur Âşık'ın Kur'an ile

Sever ânı gönlü ile can ile

Ger gelmeyidi Kur'an inmeği

Malum olmasaydı bu din yeğreği

Yanmasaydı canlar içre bu چراغ

Zulmet içre çekildi bin sadağ"⁴¹ Bu yüzden Bektaşî âşıklarının şiirlerinde, yüzlerce ayete telmih vardır. Kur'an'ı gece gündüz okuyan âşık, aşkın sınır tanımayan bir deniz olduğunu yine Kur'an'dan öğrenir⁴² ve şöyle söyler:

“Bu aşk bir bahr-i ummandır bana hadd-ü kenar olmaz

Delilim sırr-ı Kur'an'dır bunu bilende âr olmaz.”⁴³

Pir Sultan Abdal bir şiirinde Ayete'l-Kürsi hakkında şöyle demiştir:

“Kâbe'nin yapısı bina yapısı

İman etse asilerin hepsi

Beş vakit okunur Ayete'l-Kürsi

Ya Muhammed sana imdada geldim.”⁴⁴

Kalender Çelebi bir beytinde kitabullahı yani Kur'an okumayı ehl-i naci yani kurtuluşa ermiş olmakla ilişkilendirmiştir:

³⁹ Yunus Emre Divanı, s. 127.

⁴⁰ Eğri, age., s. 77; Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 153.

⁴¹ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 153.

⁴² Eğri, age., s. 77.

⁴³ Özmen, İsmail, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Saypa Yayın-Dağıtım, Ankara 1995, II, 499.

⁴⁴ Korkmaz, Esat, *Pir Sultan Abdal Divanı*, Ant Yay., İstanbul 1994, s. 134.

“Ger dilersen ehl-i naci olmaya

Geç bu kesretten kitabullah oku.”⁴⁵

Yunus Emre oğluna yazdığı bir şiirinde,

“Sabah oldu kuşluk oldu,

Mektebe gidenler geldi,

Mushafın asılı kaldı,

Gel oğul göresim geldi.”⁴⁶ demektedir. Bu da onun evladına Kur’an eğitimi verdiğini gösterir.

Muhyiddin Abdal;

“Okundukça yerler gökler nur olur,

Kelamullah derler Kur’anumuz var.”⁴⁷ diyerek Kur’an’ın okundukça heryeri nurlandıracağını ve Kur’an’a kelamullah dendiğini ifade etmektedir.

Hasan Dede de;

“Mushafta her derde derman bulunur,

Cümle müşkülâtlar onda bilinir,

Kimi nura, kimi nara bürünür,

Kimi ehl-i a’raf, söyledi Keşşaf.”⁴⁸ diyerek Kur’an’ın şifa kaynağı olduğuna, zorluk ve sıkıntıların ona uymakla çözüleceğine işaret etmektedir.

Zeynel Baba, şiirinde kitabının Kur’an olduğunu, onun her hükmüne uymak gerektiğini şöyle ifade etmektedir:

“Bizim kitabımız, Kur’an,

Kâmildir Kur’an’a uyan,

Bu yolda başını koyan,

Neşe içindedir her an.

⁴⁵ Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 41.

⁴⁶ Bozçalı, Mahmut, **Alevî-Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva**, Horasan Yay., İstanbul 2006, s. 254.

⁴⁷ Ergun, Saadettin Nüzhet, **Bektaşî Şairleri ve Nefesleri**, Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1955, I, 150.

⁴⁸ Bozçalı, age., s. 112.

Bizim kitabımız Kur'an,
Her hükmüne uyan gelsin,
Rasulün rengine boyan,
Esrarını duyan gelsin.

Rasul'ün varisi veli-yi mutlak,
Kur'an hadis açık oku anla bak,
Kitabı inkâr eyleyen ahmak,
Cehil illetine çare bulunmaz"⁴⁹

Yine Zeynel Baba bir başka şiirinin her kıtasının son mısrasında bir sureye işaret ederek onun okunmasını istemektedir, şöyle ki:

“Hakk’ın huzuru namaza niyet,
Her kula farzdır ‘Bismillah’ oku,
Vücuda sıhhat cana emniyet,
Dertlere şifa ‘Fatiha’ oku.

Allah’ın emri Âdem’e secde,
Pak olur gönül secde edince,
Dost cemalini ayan görünce,
Âdeme hastır ‘Rabbena’ oku.

Namazın aslı anlamı dua,
Senden medet ya Muhammed Mustafa,
Miskini yetimi eyleyen ihya,

⁴⁹ Güzel, Abdurrahman, **Zeynel Baba Hayatı, Sanatı ve Şiirleri**, Onur Yay., Ankara 1991, s. 72, 76, 144.

‘Yasin-i Şerif’ ‘Hel eta’ oku.

Ali’dir Hakk’ın gerçek imamı,
İmama uymak dinin ahkâmı,
Şeppiri şüppür bekler nizamı,
İllel meveddet ‘fil kurba’ oku.

Böyle inandım Allah’ü a’lem,
Pirim hünkârım sahib-i kerem,
Ali’nin zikri Zeynel’e elzem,
Kalb hulus ile ‘La feta’ oku.”⁵⁰

Pir Sultan Abdal da Kur’an’ın anahtarının İhlâs suresi olduğunu şu şekilde belirtiyor:

“Hocam bana ilimleri sorarsa
Hak Muhammed Ali deyu okurum
Kur’an’ın kilidi ihlâs-ı şerif
Hasan u Hüseyin’i sevdim okurum”⁵¹

Teslim Abdal aşağıdaki şiirinde Kur’an ayet ve surelerini kullanarak şu mısraları terennüm etmektedir:

“Öğmüş de yaratmış kendi nurundan
Padişah eylemiş ilin üstüne
Cemalini gördüm salâvat verdim
Çıkılar sokunmuş serin üstüne

Vallah Kur’an’dır senin gözlerin

⁵⁰ Güzel, **Zeynel Baba Hayatı, Sanatı ve Şiirleri**, s. 94.

⁵¹ **Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, II, 256.

Yasin-i Şerife benzer yüzlerin

İnna fetehna suresi gözlerin

Vedduha inmiştir dilin üstüne

Kaşların üstüne benler düzülür

İkrarından dönen Hakk'tan üzüdür

Ak göğsün üstüne Tebbet yazılır

Veşşemsi inmiştir kolun üstüne

Anlımıza yazıldı böyle bir yazı

Hakk için kılaruz biz de niyazı

Ayete'l-Kürsile güzel İhlâsı

Okurum giderim yolun üstüne

Teslim Abdal eder Şems'in çırası

Errahmandır iki kaşın arası

Güzel Bismillahla Elham suresi

Elif lam mim inmiş hattın üstüne"⁵²

Demir Baba bir şiirinde arkadaşı için iman Kur'an istemektedir:

Hakk'tan inayet Rasul'den şefaaf

Yenice ay tasvir olmuş kaşına

Nazar ola velilerinden himmet

İman Kur'an gönderile yoldaşına⁵³

Şah İsmail Hatayi ise şöyle söylemektedir:

⁵² Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 256.

⁵³ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 79.

“Hüsnünün beyanı sure-i Yasin-u hel eta

Ey Kâbe-i Mübarek ey Merve-ü Sefa”⁵⁴

Feryadî, şu şiirinde dünyanın içindeki her şeyin geçici olduğu, bir gün yok olacağı; bâkî olanın sadece Allah-u Teâlâ olduğunu ifade eden ayete⁵⁵ işaret ederek dünyanın mü'mine zindan gibi olması gerektiğini belirtiyor:

“Dünya bize zindan münkire cennet,

Küllü men aleyha buyurdu ispat.”⁵⁶

Şirî,

“La tekabbel indena ey hace el mal ve'l benun,

Pes bu âlem içre biz seyrane gelmişlerdeniz.”⁵⁷ şeklindeki mısralarında da “O gün ne mal, ne de oğullar fayda vermez. Ancak Allah’a sağlam ve temiz kalp getiren fayda görür.”⁵⁸ ayetine işaret vardır.⁵⁹

Yine Mir’atî Baba;

“İnnema yüdrikküm mevt”i bilmişiz.

“Küllü men aleyha fan”a bağlıyız.”⁶⁰ şiirinde ayetlere telmihte bulunmaktadır. Birinci mısradaki “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!”⁶¹ ayetine, ikinci mısradaki ise “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabb’inin zâtı bâkî kalacak.”⁶² ayetine işaret vardır.

Niyazî, ruhu açıklarken onu Kur’an’a uygun olarak tanımlıyor ve şöyle diyor:

“Can ol ki nefahtü”⁶³ dedi Kur’an’da ona Hak

Ol nefha-i Rahmaniye bu sırr-ı mutlak

Ol ruh-u izafiye kim irdi odur insan

⁵⁴ Şah İsmail Hatayi Külliyyatı, s. 185.

⁵⁵ Ayetin mealı: “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır.” Rahman, 55/26.

⁵⁶ Yıldırım, Ali, **Başlangıçtan Günümüze Alevî Bektaşî Deyişleri**, Ayyıldız Yay., Ankara 1997, II, 97.

⁵⁷ Ergun, **Bektaşî Şairleri ve Nefesleri**, II, 121.

⁵⁸ Şuara, 26/88, 89.

⁵⁹ Bozçalı, age., s. 255.

⁶⁰ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 161.

⁶¹ Nisa, 4/78.

⁶² Rahman, 55/26.

⁶³ Üfledim anlamındadır. “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan ütlediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın!” Hicr, 15/29 ayetine işaret vardır.

Ol nokta-i kübradır olan suret-i Rahman.”⁶⁴

Bizim burada verdiklerimiz sadece birer örnektir. Alevî-Bektaşî kaynaklarında daha birçok ayete atıf yapılmış, Kur'an'dan bahseden, onu öven mısralar terennüm edilmiştir. Bütün bunlar da Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an-ı Kerim anlayışını bize apaçık göstermektedir.

2. Kur'an'ı Uygulama

Bektaşîlikte, İslam düşüncesinin bir gereği olarak ilim-amel münasebetine önem verilmiştir.⁶⁵ Nitekim Şeyh Safi Buyruğu'nda şöyle söylenmektedir:

“İlmi okuyup eğer amelsiz geçersen cihandan,
Bir yemişsiz ağaçsın durma cehennemde yan”⁶⁶

Burada amelsiz ilmin fayda vermeyeceği, yemişsiz bir ağaç gibi olduğu, böyle öğrendiği ilimle amel etmeyen cehennemde yanmaya layık olacağı vurgulanmaktadır. Hz. Ali de “İlmiyle amel etmeyen âlim, cehaletinden kurtulamayan şaşkın cahil gibidir. Hatta onun aleyhindeki hüccet daha büyüktür; hayıflanma onun yakasına daha çok yapışır. O, Allah katında daha çok ayıplanır.” demektedir.⁶⁷ İlimle amel etmenin bu derece önemli görülmesi, İslamî ilimlerin kaynağı konumundaki Kur'an-ı Kerim'in sadece okunup öğrenilmesinin yetmeyeceği, hükümleriyle amel etmenin gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktadır.

Âşık Paşa-yı Veli, Kur'an okumanın beş makamı olduğunu ifade etmektedir:

Birinci makam; Kur'an hafızı olmak ve Kur'an'ın yedi kıraatini bilmektir. Bu kişi Kur'an'ın kaç ayet, kaç sure olduğunu bilir fakat manasından haberi yoktur. İkinci makam; Kur'an'ın manasını bilmektir. Bunda da lafzın manası bilinir fakat ondan maksat nedir bilinmez. Üçüncü makam; sure ve ayetlerin ayrı ayrı mana ve maksudunu ve sebab-i nüzullerini bilmektir. Ayetleri inceden inceye şerh ve tefsir edebilmektir. Dördüncü makam; Kur'an'da okuduğu bilgilerin gereği ile amel etmektir. Beşinci makam ise; yapılan amel ve itaatlerin Allah tarafından kabul edilmesidir.”⁶⁸ Görüldüğü gibi Kur'an okumanın son iki makamı, onun hayata geçirilmesi ile ilgilidir. Buna göre

⁶⁴ Niyazî Mısırî Divanı, s. 271.

⁶⁵ Eğri, age., s. 260.

⁶⁶ Şeyh Safi Buyruğu, (çev. Mustafa Erbay), Ayyıldız Yay., Ankara 1994, s. 117.

⁶⁷ Nehcü'l-Belağa, s. 119.

⁶⁸ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 150-151.

kişinin Kur'an'ı sadece okuması, ezberlemesi veya ilimlerini bilmesi yetmemektedir. Asıl önemli olan Kur'an'daki bilgilerle amel etmesi ve bu amelinin ihlâslı olup Allah tarafından kabul edilmesidir.

A. Rifat Efendi, Bektaşîlikte insanın olgunlaşmasının üç safhada ele alındığını söyler. Bunlar; bilmek, bulmak ve olmaktır. Bu olgunlaşma safhaları, Kur'an öğrenmeye uyarlanacak olursa, bir kimse Kur'an ilmini öğrense, Kur'an'a taalluk etmiş olur. Öğrendikten sonra, Allah'ın emir ve yasaklarını baştan sona yerine getirirse, Kur'an'ın hükümlerine uymuş ve onun ahlakı ile ahlaklanmış olur. Kur'an, Hakk'ın sıfatıdır. Eğer Kur'an, kişinin vücudunda tecelli etse, kişi onun marifetlerine vasil olsa, hakikatleri de kalbinde hâsıl olsa o zaman hakikat-i Kur'an ile hakikatlenmiş olur ki bu da üçüncü mertebedir.⁶⁹

Yunus Emre, Kur'an'ın sadece okunmasını yeterli bulmayıp, Kur'an'daki emir ve yasaklara uyulmasını, ahlaki, edebi ilkelerle amel edilmesini gerekli görüp şöyle söyler:

“Çün okursun Kitabı tutmak gerek âdâbı

Ol farıza sende yok öyle tut ki yatarsın.”⁷⁰

Yine o, Kur'an'ın hükümleriyle amel edilmesi gerektiğini, aksi halde yıllarca Kur'an okumanın fayda etmeyeceğini şöyle ifade etmektedir:

“Okudun idi mushafı

Ki hil'at gösterir sâfî

Çünkü amel eylemedin

Gerekse var yüz yıl oku.”⁷¹

Buyruk'ta pirin özellikleri hakkında ‘İlim ve irfanıyla etkilidir. Davranışları ile saygındır. Kur'an'ın buyruklarını yerine getirir.’ denmektedir.⁷² Kur'an'ın buyruklarına uymayanın sonu ile ilgili de şöyle söylenir: “Kur'an okuyup da buyurduklarını tutmayanın başı cehennemde değirmende öğütülür.”⁷³

⁶⁹ Seyyid Ahmet Rifat Efendi, age., s. 238.

⁷⁰ Yunus Emre Divanı, s. 223.

⁷¹ Yunus Emre Divanı, s. 146.

⁷² Cafer-i Sadık Buyruğu, (der. Sefer Aytekin), Emek Yayınevi, Ankara (ty), s. 19.

⁷³ Cafer-i Sadık Buyruğu, (der. Sefer Aytekin), s. 147.

Yine Buyruk'ta, "ayetsiz, kitapsız söz söyleyip nasihat eden pirin söylediklerinin saygın olmadığı, pirin söylediği sözlerin kesinlikle Kur'an'a uyması gerektiği" şartı getirilmektedir.⁷⁴ Talib ve dervişleri, doğru bir şekilde Hakk'a kılavuzlayabilmek için Kur'an'ın bilinmesi ve yol gösterme faaliyetinin Kur'an'a kesin olarak uyması gerektiği ifade edilmektedir.⁷⁵ Pirlerin; "Kur'an bizim dedemize inmiş, bakalım ne buyurmuş, biz bu dünyaya niye geldik, yarın Allah katına ne yüzle çıkarız, bu taliblerin hakkını bizden sorarlarsa ne karşılık verimiz." diye düşünmeleri gerektiği belirtilmektedir.⁷⁶

3. Kur'an'ın Nüzulü ile İlgili Görüşleri

Bektaşilikte Hz. Peygamber'e vahy gelmesi hususunda her hangi bir şüpheyi yer yoktur. Bektaşî büyükleri, eserlerinde Hz. Peygamber'in, vahy gelen bir peygamber olduğunu işlemişlerdir.⁷⁷ Viranî Baba bu konuda şunları söylemektedir: "Bilgil kim (şunu bil ki), Rasul-ü Ekrem aleyhisselam heva-yı nefis ile (kendi isteği ve zevkine göre) asla bir söz söylememiştir. İlla vahy-i Hüda ile buyurmuştur."⁷⁸ Bu düşüncesine delil olarak da "O, arzusuna göre konuşmaz. O (bildirdikleri) vahyedilenden başkası değildir."⁷⁹ ayetlerini göstermektedir.

İmam Cafer-i Sadık bir rivayette Kur'an hakkında şöyle demektedir: "Bizim Kur'an hakkındaki inancımız şudur: Kur'an Allah'ın kelamı, vahyi, indirmesi, sözü ve kitabıdır." Daha sonra ise Kur'an ile ilgili ayetler zikrederek bu görüşünü desteklemektedir.⁸⁰

Hz. Ali'nin hayatı ve yiğitliğini konu edinen Cenknâmelerde de genel olarak Cebrâil'in (a.s), Allah'ın emir ve isteklerini Hz. Peygamber'e bildirdiği geçer. Meselâ Yeminî Fazilet-nâmesi'nde, Cebrâil'in Allah'ın emirlerini Hz. Peygamber'e vahiy şeklinde nasıl iletmişti şöyle anlatılır.⁸¹

"Meğer Cebrail ol dem hazır oldu

Ki Hakk'tan Ahmed'e vahiy geldi

⁷⁴ Cafer-i Sadık Buyruğu, (der. Sefer Aytekin), s. 19.

⁷⁵ Eğri, age., s. 53.

⁷⁶ Cafer-i Sadık Buyruğu, (der. Sefer Aytekin), s. 25.

⁷⁷ Eğri, age., s. 125.

⁷⁸ Viranî Baba, İlm-i Câvidân, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2008, s. 299.

⁷⁹ Necm, 53/3-4.

⁸⁰ Şeyh Saduk, Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye (Şîh İmamiyyenin İnanç Esasları), (çev. Ethem Ruhi Fırlı), AÜİF Yay., Ankara 1978, s. 98.

⁸¹ Mattei, Jean-Louis, XVIII. Ve XIX. Yüzyıllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenknâmeleri, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 22.

Eriştirdi Rasul'e Hak selamın

Ne emrolduysa arz etti tamamın”⁸²

Buyruk'ta “Ulu Tanrı kitap gönderdi. Şeytanın yolunu, doğru yolu açık seçik gösterdi: ‘Ey kullarım! Sizler şeytana uymayın. O sizin düşmanınızdır. Ben size doğru yolu da eğri yolu da bildirdim’ buyurdu”⁸³ denilmekte⁸⁴, Allah'ın insanlara kitaplar gönderdiği açık bir şekilde ifade edilmektedir.

Yine Şeyh Safi Buyruğu'nda Cebrail (a.s.) ile Hz. Muhammed (s.a.s.)'in görüşmesi anlatılmaktadır.⁸⁵

Niyazi Mısrî, şeriatı tanımlarken onun, Cebrail'in yirmi üç yıl boyunca Hz. Peygamber'e getirdiği vahiy olduğunu söyler.⁸⁶ Ayrıca o, vahy-i hakkı anlamak için Necm suresini okumak gerektiğini de belirtmiştir.⁸⁷

Yine Niyazî Mısrî, Ramazan ayının bitmesinden duyduğu üzüntüyü anlattığı bir şiirinde Kur'an'ın bu ayda indiğini şöyle ifade etmektedir:

“İndi Kur'an sende ey nuru güzel

Leyle-i Kadrinde ey kadri güzel

Gitti ey tehlil-ü tekbiri güzel

Elveda gitti mübarek Ramazan”⁸⁸

Âşık Paşa-yı Veli de Garibname'sinde peygamberlerin görevlerini açıklarken “Onlar, kendilerine kitap verilerek, iyilikleri insanlara anlatır, öğretirler. İnsanları Hakk'a davet ederler. Onlara Allah'tan risalet gelmiştir. Cebrail vasıtasıyla kendilerine vahyolunanı halka ulaştırırlar.” demiştir.⁸⁹

Seyit Nesimî de Divan'ında Kur'an'ın gökten indiğini yani vahiy olduğunu belirten aşağıdaki şiirinde, Allah'ın dört kitap indirdiğini, onların indiği halleriyle hak

⁸² Yeminî, **Faziletname**, İsmail Özmen, Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 54.

⁸³ Burada “*Ey Âdemoğulları! Size şeytana tapmayın, çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır. Ve bana kulluk edin, doğru yol budur*” demedim mi?” Yasin, 36/60-61. ayetlerine atıf vardır.

⁸⁴ **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 95.

⁸⁵ **Şeyh Safi Buyruğu**, s. 36.

⁸⁶ **Niyazî Mısrî Divanı**, s. 30.

⁸⁷ **Niyazî Mısrî Divanı**, s. 127.

⁸⁸ **Niyazî Mısrî Divanı**, s. 183.

⁸⁹ **Âşık Paşa-yı Veli**, age., s. 306.

olduğunu; fakat diğer üçünün mensuh olup şu anda Kur'an'a uymak gerektiğini ifade etmiştir:

“Hakdürür, batıl degül kim gökten indi dört kitap;
Üçü mensuh oldu, şimdi hak di-gil Kur'an'a sen!”⁹⁰

Benli Ali;

“İndi gökten sana Kur'an ayet ayet beyyinat,
Niceler dinine girdi niceler kıldı inat,
Rûz-i mahşerde yarın Hak katında kâinat,

Lutf-u ihsanın görürler ya Rasulallah senin.”⁹¹ diyerek Kur'an'ın parça parça indirildiğinden bahsetmektedir.

Pir Sultan Abdal bir şiirinde

“Pir Sultan'ım eydür şad olup güldü

Kâbe-i Şerif'ten bir nida geldi

Hakk'ın emri ile dört kitap indi

Okuyan Muhammed yazan Ali'dir”⁹² diyerek Allah'ın dört kitap indirdiğini belirtmektedir. Bunun yanında Kur'an'ın Kâbe'nin içinde olduğu Mekke'de inmeye başladığına ve Hz. Ali'nin vahiy kâtipliği yaptığına da işaret vardır. Nitekim Hz. Ali, Hz. Peygamber'e vahiy kâtipliği yapmıştır.⁹³ Ayrıca o, şu dörtlüğünde de Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitapların ismini saymaktadır:

“Gökten indi derler idi İsa'ya

Zebur'u Davud'a, Tevrat Musa'ya

Üçüncüde İncil indi İsa'ya

Dördüncüde Rasule Furkan dediler”⁹⁴

⁹⁰ Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler, (haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985, s. 209.

⁹¹ Bozçalı, age., s. 112.

⁹² Pir Sultan Abdal Divanı, s. 161.

⁹³ Fırlıklı, Ethem Ruhi, “Ali”, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 371.

⁹⁴ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 288.

4. Kur'an'ın Korunmuşluğu Hakkındaki Görüşleri

Önce şunu belirtmek gerekir ki Kur'an'ın tahrif edildiği iddiası Şia'ya aittir.⁹⁵ Onların bu yaklaşımının temelinde imamet teorisi yatmaktadır. İmam tayini her ne kadar siyasî olsa da, bir akîde meselesi olarak ele alınmış, bazı ayetler kasten tahrif edilerek imametın aslı Kur'an'da aranmış ve ona dayalı ispat cihetine gidilmiştir.⁹⁶ Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de dayanak olacak ayet bulunamadığı zamanlarda da, bazı ayetlerin Kur'an'dan çıkartıldığı iddiası ortaya atılmıştır. Bazı Şîî âlimlere göre Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'i öven, onların düşmanlarını yeren birçok ayet Kur'an'dan çıkartılmıştır. Kur'an'ı toplayan halifeler aslında Kur'an'ı tahrif etmişlerdir.⁹⁷

Erken dönem Şîî-İmamî kaynaklarda Kur'an'ın hem lafız hem de anlam düzeyinde tahrif edildiğine dair birçok rivayet mevcuttur. Lafzî tahrifle ilgili rivayetlerin bir kısmı, çok sayıda ayetin mevcut Kur'an metninde yer almadığı iddiasını içermektedir.⁹⁸ İlk dönem Şîî-İmamî hadis ve tefsir kaynaklarında birçok ayetin kısmen tahrif edildiği iddiasına rastlanır. Umumiyetle İmam Muhammed el-Bakır ve Cafer es-Sadık'a isnat edilen bu iddiaya göre kısmi metin tahrifine maruz kalan ayetlerin hemen hepsi genelde Ehl-i Beyt ve imamların faziletleri, özelde Hz. Ali ve onun velayeti ile ilgilidir.⁹⁹

Konuyla ilgili Cafer es-Sadık'ın dilinden aktarılan rivayete göre, Cebrail'in Hz. Muhammed'e getirdiği Kur'an'ın 17.000 ayetten müteşekkil olduğu; ancak günümüzde mevcut olan Kur'an'da 6236 ayet bulunduğu ve buna göre 10.764 ayetin bir şekilde Kur'an'dan çıkarıldığı veya mushafa koyulmadığı iddia edilmektedir. Yine bu iddialardan birine göre Beyyine suresinin ilk ayetinde normalde Kureyş'ten yetmiş kişinin isimlerinin tek tek zikredildiği ancak bu isimlerin de Kur'an'dan çıkarıldığı ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Başka bir iddiaya göre ise, Muhammed el-Bakır: "Kur'an'ın tamamını Allah tarafından indirildiği şekiliyle cem ettiğini ileri süren kimse yalancıdır. Zira Kur'an'ı Allah'ın inzal ettiği şekilde cem ve hıfzeden, sadece Hz. Ali ve ondan sonraki

⁹⁵ Öztürk, Mustafa, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009, s. 180; Atalan, **Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafı**, Dinî Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 23, ss. 93-110, s. 93.

⁹⁶ Atalan, **Cafer-i Sadık**, s. 103.

⁹⁷ Kur'an'ın tahrifi hakkındaki rivayetler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz., Atalan, **Cafer-i Sadık** s. 33-101; Atalan, **Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafı**, s. 93-96.

⁹⁸ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 180.

⁹⁹ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 181.

¹⁰⁰ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 180-180.

imamlardır.” demektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla bu iddialarla Kur’an’ın tam ve otantik şeklinin Ehl-i Beyt imamlarıyla birlikte mezara gittiğine işaret edilmektedir.¹⁰² Şia’nın tahrif ile ilgili görüşlerinden biri de Ali b. Ebi Talib’in Kur’an’ı cem etmesi ve bu cem edilen Ali mushafının mevcut Kur’an’da bulunmayan bazı ayetleri ihtiva edip etmemesi etrafındaki münakaşalardır. Yine benzer şekilde ve muhtemelen aynı kaygılardan dolayı gündeme getirildiği anlaşılan Fatıma mushafı etrafında da birtakım tartışmalar söz konusudur.¹⁰³

Kur’an’ın tahrif edildiğine dair bu rivayetlerin aksine Cafer-i Sadık’tan rivayet edilen ve Kur’an’ın tek delil olduğunu, onun eksik olmadığını ifade eden rivayetler de vardır.¹⁰⁴ Mesela bir rivayette o “İnancımız odur ki, Yüce Allah’ın, Nebisi Muhammed (s.a.s.)’e indirdiği Kur’an, iki kapak arasındadır; insanların ellerinde olandır ve bundan fazla değildir... Bizim, Kur’an’ın bundan (mevcut halinden) fazla olduğunu söylediğimizi ileri süren, bir yalancıdır” demektedir.¹⁰⁵ Bir başka rivayette de “Kur’an tektir, tek olanın katından, tek olan nebiye inmiştir.” demektedir.¹⁰⁶

Kur’an’ın tahrif edildiği iddiasına karşı çıkan Şeyh Müfid, çelişkili gözükken bu rivayetleri şu ifadelerle izah etmeye çalışmıştır: “Kur’an’da ne bir kelime, ne bir harf, ne de bir sure eksilmiştir. Ancak Hz. Ali’nin mushafında bulunan ve Kur’an’ın indirildiği şekilde gerçek manasını tefsir eden kısımlardan çıkarılanlar olmuştur. Bunlar her ne kadar Kur’anî değilse de, Allah tarafından indirilmiştir. Bu bakımdan Kur’an’ın teviline de Kur’an denmiştir.”¹⁰⁷

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Şîi ulemanın büyük çoğunluğu kendi kaynaklarında tahrifle ilgili rivayetleri kimi zaman zorlama te’villerle de olsa reddetme yoluna girmiş veya en azından bu tür rivayetlerin dikkate değer olmadıklarını söylemiştir.¹⁰⁸ Günümüz Şîi-İmamî âlimlerinin birçoğu da bu tahrif iddialarını reddetmişler ve bu konuya dair müstakil eserler yazmışlardır.¹⁰⁹ Her ne kadar bir kısım

¹⁰¹ Kuleynî, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, **Usul mine’l-Kâfi**, (trc. Vahdettin İnce), Darü’l-Hikem, İstanbul 2002, I, 318.

¹⁰² Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 181.

¹⁰³ Atalan, **Şîi Kaynaklarda Ali b. Ebi Talib ve Fatıma Mushafı**, s. 96.

¹⁰⁴ Atalan, **Cafer-i Sadık**, s. 102.

¹⁰⁵ Şeyh Saduk, age., s. 99.

¹⁰⁶ Şeyh Saduk, age., s. 102.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz., Atalan, **Cafer-i Sadık**, s 101-102; Bulut, Halil İbrahim, **Şeyh Müfid ve Şia’da Usulî Farklılaşma Süreci**, Yeni Akademi Yay., İzmir 2005, s. 254.

¹⁰⁸ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 203.

¹⁰⁹ Öztürk, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, s. 173.

Şîî kaynaklarda Ali mushafının, bugün elimizdeki Kur'an'dan farklı olduğu şeklinde iddialar ileri sürülmüşse de, önemli bazı Şîî âlimler, bu mushafın Sünnî ve Şîî çevrelerde ortak kabul edilmiş Kur'an'dan farklı olmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre söz konusu Ali mushafı'nda, sureler nüzul sırasına göre tertiplenmiştir. Mensuh ayetler nasih ayetlerden önce getirilmiştir. Onda ayetler hiçbir değişikliğe uğramaksızın dikkatle yazılmıştır. Ayetlerin tevili onda zikrolunmuştur. Ayetlerin indirilmesinin nerede, ne zaman, ne münasebetle olduğu, ayetten kimlerin kastedildiği gibi bütün özellikleri zikredilmiştir.¹¹⁰

Geleneksel Şîî teorisyenlerin yapıtlarında yer alan Kur'an'a ilişkin iddiaların hemen hiçbirisine, merkeze aldığımız Alevî-Bektaşî yapıtlarında rastlanmaz. Kaynaklarda Hz. Peygamber'e indirilen Kur'an konusunda şüphe yoktur ve Kur'an'la ilgili herhangi bir değişiklik iddiası yer almaz.¹¹¹

Viranî Baba, “*O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakîler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.*”¹¹² ayetini delil getirerek, Kur'an'ın içinde şüphe olmadığını ve doğru yolu gösterdiğini ifade etmektedir. Bu doğru yolun da, sırat-ı müstakîm olduğunu belirtmektedir.¹¹³

Âşık Paşa-yı Veli, Kur'an hakkında “Yerde ve gökte Kur'an gibi bir kitap yazabilecek bir varlık yoktur.”¹¹⁴ derken yine Kur'an'ın korunmuşluğu hakkında bilgi vermekte onu Allah'tan başkasının yazamayacağını ifade etmektedir.

Fedayî Baba bir şiirinde,

“Altı bin altı yüz altmış altı ayet,

Ehl-i ilim bunu okurlar gayet”¹¹⁵ diyerek Kur'an'daki ayetlerde eksik olmadığını belirtmiştir. Şîa'da olduğu gibi ayetlerin çıkarıldığını kabul etseydi, ayet sayısını belirterek genel İslamî inançta kabul edildiği gibi altı bin altı yüz altmış altı ayet olduğunu söylemezdi. Yine o, başka bir mısrasında “Otuz cüzdür tamam yüz on dört

¹¹⁰ Atalan, *Şîî Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafı*, s. 109.

¹¹¹ Yeşilyurt, Temel, “*Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu*”, *İslamiyat* VI (2003), S. 3, ss: 13-30, s. 26.

¹¹² Bakara, 2/2.

¹¹³ Viranî Baba, *Risale*, Milli Kütüphane, Ankara, No: 1222, vr. 19b; Viranî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 155.

¹¹⁴ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 397.

¹¹⁵ *Amasyalı Fedayî Baba Divanı*, (der. Abdullah Çelebi), Can Yay., İstanbul 1991, s. 36.

sure”¹¹⁶ diyerek cüz ve sure sayısını belirtmiştir. Aynı şekilde Seyrani de “Kur’an’da yüz on dört sure”¹¹⁷ şeklindeki mısrasıyla Kur’an’daki surelerden bir eksilme olmadığını, Şîî anlayışta kabul edilen Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili bir surenin çıkarıldığı anlayışını kabul etmediğini gösterir.

Pir Sultan Abdal şu şiirinde Kur’an için Kelamullah tabirini kullanarak Kur’an’ın Allah’ın kelamı olduğunu, Allah’tan başkasının Kur’an’ı yazmadığını bildirmiştir:

“Yârimin cemali güneşte hahı

Sana âşık olan çekmez mi ahı

Getir and içelim Kelamullah’ı

Ne sen beni unut, ne de ben seni”¹¹⁸

¹¹⁶ Amasyalı Fedayî Baba Divanı, s. 36.

¹¹⁷ Bozçalı, age., s. 115.

¹¹⁸ Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 267.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALEVÎ-BEKTAŞÎ KAYNAKLARINDA KUR'AN TEFSİRİ

1. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Kur'an Tefsir Anlayışı

Tefsir kelimesi, izah ve teybin (açıklamak)¹, keşif ve izhar (ortaya çıkarmak)² manalarına gelmektedir. İstilah olarak ise “Müşkül olan lafızdan murad edilen şeyi keşfetmektir.”³ diye tarif edilmiştir. Kur'an-ı Kerim açısından bakıldığında ise tefsir “Kendisiyle Allah'ın Hz. Muhammed'e indirdiği kitabın anlaşıldığı, manalarının açıklandığı ve hükümlerin çıkarıldığı ilim.”⁴ şeklinde tarif edilmiştir. Bu ilimde lugat, nahv, sarf, beyan, fıkıh usulü ve kıraat ilimlerinden faydalanılır; ayrıca esbabü'n-nüzul, nasih ve mensuhu bilmeye de ihtiyaç vardır.⁵ Özetle bir ilim olarak tefsir, insanın gücü nisbetinde, Allah'ın muradına delalet etmesi bakımından Kur'an metninin içerdiği manaları ortaya koyan bir ilimdir.⁶

Bugün bilim ve teknolojinin zirvede olduğu XXI. asır insanının durum ve ihtiyacını da göz önünde bulundurarak tefsir şöyle tarif edilebilir:

“Tefsir, Kur'an ayetlerindeki mevcut manayı, özellikle de bu ayetlerdeki maksad-ı ilâhîyi tespit etmek ve Kur'an'ın getirdiği ilke ve hükümlerin bugünkü hayata uygulanış biçimini açıklamaktır.”⁷

Müslümanlar her devirde Kur'an-ı Kerim'e, dünya ve ahiret saadeti sağlayan bir anayasa gözüyle bakmışlar, dolayısıyla Kur'an'ın nüzulünün başlangıcından itibaren, onu iyi anlamak için tefsir etmeye başlamışlardır. Başlangıçtan zamanımıza kadar lügat, belagat, edebiyat, nahiv, fıkıh, mezhep, felsefe, tasavvuf ve daha pek çok yönlerde tefsirler meydana getirilmiş; bu çeşitli yönlerdeki tefsirlerde farklı usul meseleleri ortaya çıkmıştır.⁸ Müfessirler Kur'an'ın değişik yönlerini ele alarak onu

¹ Sabunî, Muhammed Ali, **et-Tibyan fi Ulumi'l-Kur'an**, Alemlü'l-Kutub, Beyrut, 1985, s. 65.

² İsfahanî, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, **Müfredat**, (trc. Yusuf Türker), Pınar Yay., İstanbul 2007, s. 1140; Zerkeşî, **el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an**, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1957, I, 147.

³ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Tehzibu Lisani'l-Arab**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, II, 317.

⁴ Zerkeşî, age., I, 13; Soysaldı, Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Fecir Yay., Ankara, 2001, s. 141.

⁵ Zerkeşî, age., I, 13.

⁶ Zehebî, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, İhyau't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut (ty), I, 15.

⁷ Soysaldı, age., s. 141.

⁸ Soysaldı, age., s. 257.

tefsir etmeye çalışmışlardır. Onlardan bazıları Kur'an'ın Allah'ın keliması olarak diğer sözlere üstünlüğünü ispat etmek için belağat nevilerine, Kur'an'ın mana ve üslubuna dikkat etmiş, bazıları lafız ve vecihlerin ihtimallerini beyan etmek için i'raba, bir kısmı da kıssalara ağırlık vermiştir. Bunun doğal sonucu olarak da tefsirde çeşitli eğilimler kendini göstermiştir.⁹

Tefsir çeşitlerinden biri de işarî/tasavvufî tefsirlerdir. Bu tefsir, yalnız tasavvuf erbabına açılan bir takım gizli işaretlere göre Kur'an'ı tefsir etmek demektir. Yalnız bu mana, ayetin zahir manası ile bağdaştırılması mümkün olan bir manadır. Bu tefsir, sufînin kendi fikirlerine, ilmüne değil, bulunduğu makam itibarıyla kalbine doğan ilham ve işaretlere dayanır.¹⁰ Kısaca bu tefsir “zahir manası ile bağdaştırılabilen, süluk erbabının bilebileceği bir takım anlamlara ve işaretlere göre Kur'an'ı tefsir etmektir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Mutasavvıflar, Kur'an tefsirinde ayetlerin zahir manasından çok batın manaları üzerinde durmuşlar, daha çok işarî tefsirler yazmışlardır.¹¹

Kur'an-ı Kerim'i batınî tevillere tabi tutarken “Her şeyin bir zahiri, bir de batını vardır. Kur'an'ın da zahir ve batını vardır. Ondan maksat lügat yardımı ile zahir olan mana değil, batınıdır. Batının zahire nisbeti, özün kabuğa nisbeti gibidir. Zahir, insanları meşakkatlere; batın ise o meşakkatlerden kurtarmaya sevk eder.” anlayışı ile hareket etmişlerdir.¹²

Batınî te'viller caiz olmakla beraber her zaman doğru olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Çünkü batınî bir yorumun makbul sayılabilmesi için bir takım şartların bulunması gerekmektedir. Bunlar eksik olduğunda, yapılan işarî tefsirin sıhhatinden söz edilemez.¹³ Zehebî bir ayete verilen batınî mananın sahih olabilmesinin iki temel şartı olduğunu belirtir. Bunlar, verilen mananın, lafzın Arapça'da belirlenmiş olan zahiri manasına aykırı olmaması ve o mananın doğru olduğunu gösterecek başka bir nass veya açık bir delilin bulunmasıdır.¹⁴ Muhsin Demirci de işarî tefsirlerde bulunması gereken bu şartları belirttikten sonra, böyle pratikte uygulanabilirliği olmayan yahut uygulanıp uygulanmadığını test etme imkânı bulunmayan bir takım şartlar ileri sürmektense, Kur'an bütünlüğünü ve sahih sünneti esas alarak çok aşırı

⁹ Demirci, Muhsin, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, MÜİFV Yay., İstanbul 1998, s. 243; Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, TDV. Yay., Ankara 1997, s. 228.

¹⁰ Zehebî, age., II, 352.

¹¹ Aydıöz, Davut, **Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir**, Işık Yay., İstanbul 2004, s. 87.

¹² Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, Ankara 1988, II, 383.

¹³ Demirci, age., s. 285-286.

¹⁴ Zehebî, age., II, 358.

te'villere kaçmadan aklî ve mantıkî bazı batınî yorumlara gidilebileceğini söylemenin daha isabetli görüldüğünü söylemektedir.¹⁵

Alevî-Bektaşî kaynaklarında ayetler için yapılan yorumlar da genellikle tasavvufî/batınî karakter taşımaktadır.

2. Alevî-Bektaşî Kur'an Tefsirleri

Alevî-Bektaşîlik, konunun uzmanlarının da ifade ettiği gibi, temel itibariyle tarikat tarzı, tasavvufî bir yapılanma olduğu için, bu geleneğin temel kaynakları daha çok tasavvufî nitelikteki eserlerdir. Dolayısıyla bu geleneğin önderleri, Kur'an tefsiriyle ilgili eserlerden ziyade Alevî-Bektaşî geleneğinin tasavvufî yapısı ve tarikat özellikleri ile ilgili eserler kaleme almışlardır. Müstakil olarak bilinen manada tefsir ve tefsir metodolojisine dair eserler kaleme almamışlardır. Kaynakların daha çok tasavvuf ve tarikatla ilgili meseleleri ele alması nedeniyle de üzerinde çalıştığımız alan olan tefsir ilmine dair bilgiler, söz konusu kaynaklarda muhtelif konuların altına serpiştirilmiş halde yer almaktadır. Dolayısıyla bizim Alevî-Bektaşî tefsirlerinin özelliklerini incelemekten maksadımız Alevî-Bektaşî kaynaklarındaki ayet yorum ve tefsirlerinin özellikleridir. Çünkü her ne kadar müstakil tefsir yazılmamışsa da söz konusu kaynaklarda ayetlere yapılan atıflar çok fazladır. Konular anlatılırken ayetlerden faydalanılmış, düşünceler ayetlerle desteklenmiştir.

Kur'an'ın tamamını değil de sadece bir sureyi ele alan, Hacı Bektaş-ı Veli tarafından yazılan Fatiha Tefsiri vardır. Eser isminden de anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha'nın kelime kelime tefsiridir. Müellif, dinî-tasavvufî gelenek içinde yaygın olarak tercih edilen metnin batınî manalarını tefsir ederek eserini oluşturmuştur. Eserde Fatiha suresindeki kelimelerin sayıları ve bu surede kullanılmayan harflerle ilgili tasavvufî yorumlar yapılması eserin en dikkat çekici özelliğidir.¹⁶

Hacı Bektaş-ı Veli, Fatiha Tefsiri'ne Mi'raç olayını anlatmakla başlamakta, daha sonra tefsire geçmektedir.¹⁷ Fatiha suresi hakkında şöyle bir hadisi nakletmektedir: "Hz. Rasulullah (s.a.s.) buyurur: Hak Teâlâ bana, hiçbir peygambere vermediği iki nur verdi. Bunların ilki Fatiha suresi, ikincisi Bakara suresidir. Allah o kadar Kur'an sureleri

¹⁵ Demirci, age., s. 286.

¹⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, (Neşredenin Girişi), (haz. Hüseyin Özcan), Horasan Yay., İstanbul 2008, s. 22.

¹⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, s. 65-67.

gönderdi, hiç karşılık istemedi. Fatiha suresi geldiğinde karşılık istedi. Nitekim Kur'an'da buyurur: “Velekad ateynake...”¹⁸ Levh-i Mahfuz'da Suretü'n-Nas derler. Bunun anlamı şudur ki: Göklerin esası Beytü'l-Ma'mur'dur. Yerlerdeki esas Kâbe'dir. cehennemın esası Haviye'dir. Uçmanın esası cennetler, bahçelerdir. Ve bütün kitapların esası Kur'an'dır. Kur'an'ın esası Fatiha'dır. Hz. Rasulullah şöyle buyurdu: “Hak Teâlâ Tevrat, İncil ve Zebur'da her ne anlattıysa hepsi Kur'an'dadır. Kim Fatiha'yı doğru ve samimiyetle okursa İncil'i, Tevrat'ı, Zebur'u okumuş gibi olur.”¹⁹

Fatiha suresinin fazileti hakkında ise Hacı Bektaş şunları söylemektedir: “Bilin ki Elhamdülillah suresi yedi ayettir. Kim ki bu yedi ayeti okursa Hak Teâlâ onu yedi cehennemden azat eylesin. Ayrıca şu rivayeti de nakleder: “Hak Teâlâ tarafından Hz. Rasulullah (s.a.s.)'e Fatiha suresi indiğinde lanetlenmiş İblis yas tuttu ve çok ağladı. Şeytana tabi olanlar ve askerleri başına toplanıp niçin ağladığını sordular. Şeytan onlara şu şekilde cevap verdi: “Daha ne olsun. Bugün Muhammed'e Fatiha suresi indi. Muhammed ümmeti bu sureyi okuduğunda cennete gireceklerdir. Artık ben onlara güç yetiremem, onları azdıramam diye ağlıyorum.”²⁰

Hurufiliğin de etkisiyle Alevî-Bektaşî anlayışında Fatiha suresinin ayrı bir yeri vardır. Onlar bu sureye çok değer verirler ve bütün Kur'an'ın bunda özetlendiğini kabul ederler. Bu sure yedi ayettir ve yedi tane de adı vardır. Bu, yüzde bulunan yedi hatta karşılık gelmektedir. Fatiha okunduktan sonra ellerin yüze sürülmesi de buna işaretir. Ayrıca Havva'nın yani kadının yüzünde baba hatları olmadığı için Fatiha suresinde de yedi harf yoktur. Bu yüzden Fatiha'ya “Ümmü'l-Kitap”²¹ denmiştir.²² Hacı Bektaş-ı Veli de aynı konuyla ilgili şu hikâyeyi nakleder:

“Rum Kayseri Muaviye'ye mektup göndererek sorar: “Kur'an'da hangi surede yedi harf yoktur?” Muaviye aciz kalır. Hz. Ali'nin huzuruna gelir ve sorar: “Ey Ali, Kur'an'da kendisinde yedi harf olmayan hangi suredir?” Hz. Ali söyledi: “Elhamdülillah suresidir. Evvel se'dir. Cehennemın bir adı Sübur'dur. Bu sureyi okuyan

¹⁸ Hicr, 15/87. Ayetin meali: “*Andolsun Biz sana tekrarlanan yedi ayeti ve büyük Kur'an'ı verdik.*”

¹⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, s. 74-75.

²⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, s. 69. Kurtubî de şeytanın Fatiha suresi indirildiği zaman sarsıla sarsıla inlediğini belirten bir rivayet nakletmiştir. Bkz., Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Cami'u li-ahkâmi'l-Kur'an**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yay., İstanbul 1997, I, 330.

²¹ Buhari, Tefsir, 1 (II/146); Tirmizi, Tefsir, 1 (V/201).

²² Aksu, Hüsamettin, “**Fazlullah-ı Hurufî**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, XII, 278; Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, TTK. Basımevi, Ankara 1973, s. 18-19.

Sübur'dan azad olur. İkinci cim'dir. Cehennem adına işaret eder. Bu sureyi okuyan cehenneme girmesin. Üçüncü ha'dır. Cehennemin bir ismi Haviye'dir. Bu sureyi okuyan Haviye'ye girmesin. Dördüncüsü ze'dir. Cehennemin bir adı Zakkum'dur. Bu sureyi okuyan Zakkum'a girmesin. Beşinci şın'dır. Cehennemin bir adı Şirk'tir. Bu sureyi okuyan Şirk'e girmesin. Altıncı zi'dir. Cehennemin bir adı Leza'dır. Bu sureyi okuyan Leza'ya girmesin. Yedinci fe'dir. Cehennemin bir ismi Fırak'tır. Bu sureyi okuyan Fırak'a girmesin.²³

Hacı Bektaş-ı Veli tarafından bir de besmele tefsiri yazılmıştır. Miraç hadisesini anlatmakla başladığı bu eserinde o, Allah'ın Rahman ve Rahim isimlerini açıklamış, besmele çekmenin faydalarından bahsetmiştir. Örneğin besmele çekmenin faziletiyle ilgili Allah'ın Hz. Peygamber'e şöyle hitap ettiğini söyler: “Ey Ahmet, gökten inen dört kitabın tamamını topladım, Fatihanın içine koydum. Fatiha'da ne varsa hepsini besmelenin içine koydum. Senin ümmetinden kim bir kez iman ile doğru Bismillahi'r-rahmani'r-rahim derse; Tevrat'ı, İncil'i, Zebur'u ve Kur'an'ı okumuşçasına ve bunlarla ibadet etmişçesine sevap vereyim.”²⁴ Ayrıca eserde peygamberler ve veli kullarla ilgili; özellikle besmelenin, Rahman ve Rahim isimlerini söyleyerek Allah'a sığınmanın güzel sonuçlarına dair ibretli hikâyeler anlatılmıştır.

Bunların dışında tefsir amaçlı değil de Alevîlere el kitabı olması amacıyla hazırlanan eserler vardır. Bunlardan biri de A. Fethi Erdoğan'ın “Yasin ve Kur'an'dan Bazı Dualar” adlı kitabıdır. Bu kitapta Fatiha, Yasin, Fetih, İhlâs gibi surelerin Arapça metni, Türkçe okunuşu ve açıklaması verilmiştir.

Alevî-Bektaşî yazarlar tarafından kaleme alınmış Kur'an-ı Kerim mealleri bulunmaktadır. Örneğin bir dedebaba olan, Bedri Noyan tarafından Kur'an-ı Kerim nazım olarak Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserine Noyan Kur'an-ı Kerim hakkında genel bilgi vererek başlamıştır. Kur'an'ın içeriği, ayet, sure sayısı, toplanışı, zahirî, batınî anlamı, Türkçe okunması gibi konular üzerinde durmuştur.²⁵ Kitabın adından da anlaşılacağı gibi ayetlerin mealı manzum şekilde verilmiştir. Örnek olarak Kevser suresinin mealini verebiliriz:

²³ Hacı Bektaş-ı Veli, **Fatiha Tefsiri**, s. 70. Benzer bir rivayet Râzî' de de bulunmaktadır: Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, **Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb**, (trc. Heyet), Akçağ Yay., İstanbul 1988, I, 254.

²⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Besmele Tefsiri**, (haz. Hamiye Duran), TDV. Yay., Ankara 2009, s. 97.

²⁵ Bkz., Noyan, Bedri, **Anadilimizle Manzum Kur'an-ı Kerim**, Ayyıldız Yay., Ankara 1991, s. 7-55.

“(1) Sana Kevser’i verdik

(2) Sen salat kıl isterdik,

Hem de kurbanı tıgla

Yüce Hakk Çalab’ına...

(3) Sana oğulsuz diyen

Kendisi öyle giden”²⁶ Alevîler tarafından yapılmış başka Kur’an çevirileri de bulunmaktadır.²⁷ Adil Ali Atalay’ın yazdığı “Kur’an-ı Kerim Manzum Meali ve Tefsir Özeti” adlı meal de bunlardan biridir.

3. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Kur’an Tefsir Metodu

Alevî-Bektaşî inancına sahip olanlar, Alevî büyüklerinin Kur’an’ın hem zahirî hem de batınî ilmine sahip olduklarını ve onların bu ilimlerden zahirî olan yönünü Hz. Peygamber’den, batınî olan yönünü ise Hz. Ali’den aldıklarını ifade etmektedirler. Bu bağlamda Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi’ndeki şu hadiseyi de kendi düşüncelerinin delili olarak kabul etmektedirler:

Hacı Bektaş-ı Veli, Lokman-ı Perende’nin mektebindeyken bir gün Lokman-ı Perende mektebe gelince iki nurlu kişinin Hacı Bektaş’ın sağında ve solunda ona Kur’an öğrettiğini görmüş; fakat o içeri girer girmez bu iki kişi kaybolmuş. Onların kim olduğunu sorduğunda Hacı Bektaş: “Sağımda oturan iki cihan güneşi Hz. Muhammed, solumda oturan ise Allah’ın Aslanı, inananların emiri Hz. Ali idi. Biri gelip zahir bilgisinden, öbürü batın bilgisinden bahsederler, Kur’an’ı belletirler bana.”²⁸ şeklinde cevap vermiştir.

Zahirî ve batınî anlam hakkında şu açıklamalar yapılmaktadır: Zahirî anlam, Kur’an’ın literal anlamına tekabül eder ve bu anlam Müslümanların pratik dinî yaşantılarında şeriat, yani şer’î-amelî buyruklara riayet şeklinde somutlaşır. Batınî mana ise, Kur’an’ın gerçekleştirmek istediği yüce manevî hedefleri içeren ve keşfi için sırrî-irfanî bilgi gerektiren gerçek mana boyutunu ifade eder. Bunu da ancak hakikat erbabı olanlar bilebilir. Alevîliğe göre hakikat erbabı olan kişiler, Kur’an’ın zahirî manasından

²⁶ Noyan, *Anadilimizle Manzum Kur’an-ı Kerim*, s. 964.

²⁷ Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008, s. 163.

²⁸ *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 5.

ziyade batınî manasıyla meşgul olmalıdırlar. Çünkü zahirî mana bir kabuk olup asıl önemli olan batınî manayı özümsemektir.²⁹

3.1. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Batınî (Tasavvufî) Yorumlar

Alevî-Bektaşîlere göre Kur'an'ın zahir ve batın olmak üzere iki farklı anlamı vardır. Asıl olan onun görünmeyen öz anlamı olan batınî yönüdür. Yani Kur'an'ın manasına nihayet yoktur. Yüce Allah bütün sırlarını bu kitapta gizlemiştir. Bu sırları da Fatiha suresinde gizlemiştir. Onlara göre bunları en iyi anlayacak olan Hz. Ali'dir.³⁰ Yine onlar kâmil mürşidin sahip olması gereken özelliklerden birinin de ilm-i batını anlamak olduğunu kabul ederler.³¹ İslam'ın şartlarının yerine getirilmesi, yani ibadetlerle ilgili hususlara gelince Ahmet Rifat Efendi, bu konularda ne şekilde olursa olsun herhangi bir batınî yoruma müsaade edilmeyeceğini söylemektedir.³² Mesela o, içkinin haramlığından bahsederken; “Hamrın hurmeti, nass-ı celil ile muhakkak olduğundan hiçbir vecihle kabil-i te’vil değildir.” demektedir.³³

Biz bu başlık altında Alevî-Bektaşî kaynaklarında yer alan, ayetlerin batınî yorumlarıyla ilgili örneklerle yer vereceğiz. Daha sonra da genel olarak tefsir kitaplarında, ilgili ayetler hakkındaki yorum ve bilgileri vererek karşılaştırma yapmaya çalışacağız.

Viranî Baba, “*Ayetlerimizi yalanlayanlar ve büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır.*”³⁴ ayetini delil getirerek Allah'ın, Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin sözüne kulak vermeyenlerin; kelime-i şehadet getirdiği halde manasını anlamayanların cehennemlik olduklarını haber vermektedir. Allah-u Teâlâ'nın bu kişiler hakkında “*Ve ceza gününe kadar lânetim senin üzerindedir!*”³⁵ buyurduğunu, yani onların bu yalanlamalarından ötürü kâfir olduklarını belirtmekte, daha sonra da bu durumdaki kişileri müşrik olarak addetmektedir. Onların rahmet, şefkat ve himmete eremeyeceklerini; Hakk'ın hidayeti,

²⁹ Öztürk, “*Alevîlerin Kur'an Tasavvuru Üzerine*”, s. 65.

³⁰ Kutlu, age., s. 163.

³¹ Bozçalı, age., s. 197.

³² Ahmet Rifat Efendi, age., s. 293.

³³ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 229.

³⁴ A'raf, 7/36.

³⁵ Sâd, 38/78.

Hız. Muhammed'in Őafaati ve Hız. Ali'nin kerametine kavuşmak için bu esaslara inanmak gerektiğini ifade etmektedir.³⁶

Burada birinci ayet tefsirlerde, Allah'ın rasulleri vasıtasıyla g nderdiklerine iman etmekten yüz çevirip onları yalanlayanların cehennem ehli olup orada ebedi kalacakları³⁷ Şeklinde yorumlanmıştır. Nitekim bir sonraki ayette mealen ‘‘İnsanlar içinde Allah tarafından gönderilip, Allah'ın ayetlerini tebliğ ve beyan eden hak peygamberlere karşı yalan uyduran, Allah'ın ayetlerini yalanlayan kâfirlerden daha zâlim ve haksız kim vardır?’’ buyrulmaktadır.³⁸ Viranî Baba'nın bu kişileri müşrik olarak nitelendirmesinin sebebi ise devamındaki ayet olabilir. Çünkü bir sonraki ayette böyle kişilerin, yani Allah'a karşı yalan uyduran ve ayetlerini yalanlayanların en zâlim kişiler olduğu ve onlara ölüm vakti geldiğinde ‘‘Allah'tan başka taptıklarınız nerede’’ diye sorulacağı, ‘‘O taptıklarımız bizden sapıp ayrıldılar.’’ deyince kendilerinin kâfir olduklarına bizzat Şahitlik etmiş olacakları³⁹ ifade edilmektedir. Yalnız Viranî Baba, içinde bulunduğu kültürün etkisiyle, söz konusu kişilerin zâlim olmalarının nedenlerine, Allah'ın ayetleri ve Hız. Muhammed'in hadisinden yüz çevirmenin yanında Hız. Ali'nin sözlerinden yüz çevirmeyi de eklemiştir.

Veli Baba, Ehl-i Beyt'ten bir mürşid-i k milin gönlüne girmeden maksuda ulaŐılamayacađını ifade etmektedir. Bunun da biatsız olmayacağını söyleyen Veli baba, biatin gerekliliğini ise ‘‘*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*’’⁴⁰ ayetiyle izah etmektedir. Ona göre, talibi Hakk'a eriŐtirecek olan da mürşid-i k mildir.⁴¹

³⁶ Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 223-227.

³⁷ Semerkândî, Seyyid Alaeddin Ali Bin Yahya, **Muhtasar Bahru'l-Ulum Tefsiri**, (ev. Ali Kara), Mutlu Ticaret, İstanbul, (ty), III, 30; Sabunî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Daru'l-Kalem, Beyrut (ty), I, 444; Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın ađdaŐ Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997, III, 336.

³⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, (sdl. Heyet), Azim Dağıtım, İstanbul (ty), IV, 37.

³⁹ A'raf, 7/37.

⁴⁰ Fetih, 48/10.

⁴¹ **Veli Baba Menakubnamesi**, (haz. Bedri Noyan), Can Yay., İstanbul 1996, s. 201-202.

Müfessirlere göre buradaki biattan maksat Hudeybiye'deki "Rıdvan Biatı"dır.⁴² Bu biatta ashab, Rasul-u Ekrem'e, savaşmaya, savaştan kaçmamaya ve ölüm üzerine söz vererek biat etmişlerdir.⁴³ Bu biat, bir söz verme (ahd), bir sadakat yemini ve bir bağlılık andı niteliğindedir.⁴⁴ Burada Hz. Peygamber'e yapılan biat, kendisi Allah'ın Rasulü olduğu için Allah'a yapılmış gibidir.⁴⁵ Bu ahdi kim bozarsa kendi aleyhine bozmuş olur, yani zararı kendine döner.⁴⁶; çünkü o, kendisini, Allah'ın biat edenlere vaad ettiği cennetten mahrum eder,⁴⁷ ceza görmeye maruz bırakır.⁴⁸ Veli Baba bu ayetten yola çıkarak Ehl-i Beyt'ten bir mürşid-i kâmile biat etmeden talibin Hakk'a erişemeyeceği, maksuda ulaşamayacağı çıkarımında bulunmuş, böylesi bir biatı zorunlu görmüştür.

*"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşturmak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi işi işlemekte sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et ve onlar için Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir."*⁴⁹ ayetini yorumlayan Veli Baba'ya göre, Allah'ın rızası Ehl-i Beyt'e veya halifesine biattedir. O, "Kadın ve erkeğin Ehl-i Beyt'e veya halifesine biat etmesi farzdır. Kişi mürşide biat etmeden bin yıl ibadet etse, Allah'ın cemaline vasil olamaz. Tarikat, marifet ve hakikat sırlarından mahrum kalır." demektedir.⁵⁰

Bu ayette Allah Rasulü'nün (s.a.s.) kadınlardan bazı hususlar üzerine biat aldığı anlatılmaktadır.⁵¹ Bu biat, kapsamı açısından incelendiğinde, imanının temeli olan ahlak kuralları ile iyi işlerde itaat konularını içerdiği görülür.⁵² Veli Baba önceki ayette

⁴² Mukatil bin Süleyman, **Tefsir-i Kebir**, (çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay., İstanbul 2006, IV, 51; Kurtubî, age., XVI, 176; Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 220, Elmalılı, age., VII, 161.

⁴³ Mukatil bin Süleyman, age., IV, 51-52; Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, **Taberi Tefsiri**, (trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, VII, 460; Elmalılı, age., VII, 161; Ateş, age., VIII, 475.

⁴⁴ Akyüz, Vecdi, **Kur'an'da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 204.

⁴⁵ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 220; Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, **Tefhimu'l-Kur'an**, İnsan Yay., İstanbul 1997, V, 411; Ateş, age., VIII, 474.

⁴⁶ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 220.

⁴⁷ Taberî, age., VII, 460.

⁴⁸ Kurtubî, age., XVI, 177.

⁴⁹ Mümtahine, 60/12.

⁵⁰ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 202.

⁵¹ Ayrıntı için bkz., Elmalılı, age., VII, 557-560.

⁵² Akyüz, age., s. 204.

olduğu gibi bu ayeti de mürşide biat etmenin önemini, biatsız yapılan ibadetlerin boşa çıkacağını ve sırlardan mahrum kalınacağını delillendirmek amacıyla kullanmıştır.

Veli Baba, “*Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır.*”⁵³ ayetini yorumlayarak tarikate girip hakikate ulaşmayan bir insanın hakikatte hayvandan daha aşağı bir seviyede olduğunu söyler ve insanın hayvandan daha aşağı bir seviyeye düşmesinin sebebini de şöyle açıklar: “O kimseler, dünyaya gelip dünya malına aldanıp Allah’ı unuttular. Mallarına güvenip onlara taptılar. Nefislerini muhasebe etmeyip, hayvan gibi yemeye, içmeye ve şehvete meyledip ilahi sırlardan ve hikmetlerden mahrum kaldılar. Nefislerini bilmediklerinden dolayı, sırr-ı uluhiyeti de bilemediler. Onların hayvandan daha aşağı olmalarının nedeni de, hayvanlarda hased, kibir, kin, gazez ve buğz olmamasına rağmen bunların insanlarda bulunmasıdır. Böyle sureti insan olup, Hakk’a vasıl olmadığı için hakikatte sîreti hayvan olanlarda çok yaramaz huylar vardır. Bu yüzden bunlar hayvanlardan daha azgındırlar.”⁵⁴

Veli Baba burada insanların nasıl hayvanlardan daha aşağı düşeceğini açıklamaktadır. Çünkü hayvanlar, yaratılıştan gelen amaçlarından sapmaz, seçebilecekleri kadar kendilerine fayda ve zarar verecek şeyleri seçerler. Menfaatli olanları elde etmeye gücü yettiği kadar çaba gösterir, tehlikeli olanlardan korunmaya çalışırlar. Hiçbir uzvunu yaratılış gayesinin dışında kullanmaz, yaratılışını değiştirmezler. İnsanlar ise aksine, gelişmeye ve ebedi mutluluğa aday olan yaratılışlarından gereği gibi yararlanmazlar. Yararlanmak şöyle dursun onun bozulmasına sebep olup ebedi azaba götüren bir yola girerler, kendileri için en şiddetli zarar olan azaptan korkmazlar.⁵⁵ Veli Baba da insanın hayvandan daha aşağı düşmesine sebep olan maddeleri açıklamaktadır. Bu sebeplerden birisi de, asıl görevleri Allah’ı bilmek iken hayvanî duygulara meyledip bundan mahrum olmaları ve hayvanların aksine insanlarda kibir, hased, kin gibi kötü duyguların bulunmasıdır. Veli Baba, aynı zamanda ayete tasavvufî bir yorum katarak, tarikate girip hakikate vasıl olmayan kişinin insan sayılmayacağını, hakikatte hayvan gibi olduğunu belirtmiştir.

⁵³ A’raf, 7/179.

⁵⁴ Veli Baba Menakıbnamesi, s. 205.

⁵⁵ Elmalılı, age., IV, 178; Semerkândî, age., III, 133.

Viranî Baba, dört kapı kırk makama bağlılık konusunda “*Bu dünyada kör olan kimse ahirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.*”⁵⁶ ayetini delil getirerek şöyle demektedir: “Bu dünyada kör olan ahirette de kördür. Kör olan kişi ne şariat, ne tarikat, ne ma’rifet ve ne de hakikati görebilir. Bu dört kapıya gözünü açmayan ve kendi mertebesini, menzilini burada seçmeyen Hakk didarını göremez.”⁵⁷

Bu ayette bahsedilen körlük, Allah’ın bu dünyada sunduğu delillerden, ayetlerden, mucizelerden haberi olmamaktır⁵⁸, yani kalb körlüğüdür. Kalben kör olan kimse de, hidayete ve hayra ulaşamaz.⁵⁹ Bu dünyada kalp gözü kör olup da doğru yolu görmeyen, nimetlere karşı nankörlük eden, ahirette yani ahiret hususunda daha kör ve yolca daha sapkındır. Onun için ahirette kör, sağır ve dilsiz olarak haşredilecektir.⁶⁰ Viranî Baba bu ayeti, tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlamış ve Alevî-Bektaşî geleneğinde önemli bir yeri olan ve dört kapı olarak bilinen şariat, tarikat, marifet ve hakikat açısından tefsir etmiştir. Ona göre bu dünyada kör olan bu dört kapıyı göremez ve kendi menzilini bu dünyada seçmediği için de Hakk didarına vasıl olamaz.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu’nda “*Doğrusu biz emaneti göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da, onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zâlim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir.*”⁶¹ ayetinde ifade edilen insanın yüklenmekten geri durmadığı emanetlerin el, ayak, göz, kulak, dudak, dil ve şehvet olduğunu söylenmiştir. Bu kapılar, fena ahlakın sebep ve kaynaklarıdır. Buna göre bu yedi kapı kontrol altına alınırsa cehennem yedi kapısı kapanacaktır.⁶² Erkânnâme’de bu emanetlerden muradın beş vakit namaz, taliplerin birbirlerini sevip ziyaret etmesi, mü’minlerden lokmasını sakınmaması ve münafığa lokma yedirmemesi olduğu açıklanmıştır.⁶³ Veli Baba ise emanetten muradın Allah’ın varlığı ve zuhuru olduğunu belirtip şöyle demektedir: “Sen kendi varlığın ile halkın varlığını aradan çıkar, cümle vücudun varlığını Allah’a ver. Hakk’ın varlığı ile var ol. Şu halde emaneti sahibine

⁵⁶ İsra, 17/72.

⁵⁷ Viranî Baba, **Risale**, vr. 10b, 21b; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 103.

⁵⁸ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, **Muhtasar Tefsiri İbn Kesir**, (muh. Muhammed Ali Sabuni), Dar-u İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut (ty), II, 396.

⁵⁹ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, II, 170-171.

⁶⁰ Elmalılı, age., V, 315.

⁶¹ Ahzab, 33/72.

⁶² **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 344.

⁶³ **Erkânnâme 1**, (haz. Doğan Kaplan), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 45-46.

verip, azaptan emin oldun ve nefsini bilip Rabb'ini bildin demektir. Nefsini bilmenin manası budur.”⁶⁴

Bu ayetteki emanet kelimesi, kelime-i şهادet ve tevhid, Allah'ın kullarına farz kıldığı bütün ibadetler, namaz, oruç, hac gibi Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her şey olarak açıklanmıştır.⁶⁵ Kısaca emanet, insana yüklenen bütün yükümlülükler ve farzlardır⁶⁶; Allah'ın emirlerini yerine getirmek, yasaklarından ise kaçınmaktan ibarettir.⁶⁷ Yani emanet, yeryüzünde insana verilen hilafet görevidir. Buyrukta ise bu emanetin insanın uzuvları olduğu, eğer o uzuvları fenalıklara sebep olacak şekilde değil de amacına uygun olarak kullanırsa o zaman emanetin hakkını verip cehenneme girmeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁸ Erkânâme'de, emanetin farz olan namazı kılmakla beraber, gelenek açısından önemli olan bazı ahlakî unsurları da kapsadığı belirtilmiştir. Veli Baba ise emanetin Allah'ın varlığı ve zuhuru olduğunu belirtip, kişinin emanetin hakkını vermiş olması için, nefsini bilip Rabb'ini tanıması gerektiğini ifade etmiştir.

Hacı Bektaş-ı Veli, marifetten bahsederken, “*Görmedin mi Allah nasıl bir misal getirdi: Güzel bir sözü, kökü (yerde) sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca (benzetti).*”⁶⁹ ayetini delil getirerek marifeti başı gökte, dibi yerde olan bir ağaca benzetmektedir. Ona göre, ma'rifet ağacının dibi mü'minlerin gönlünde, başı arştan yukarıdadır.⁷⁰

Müfessirlerin birçoğuna göre, buradaki güzel söz, iman kelimesi yani ‘La ilahe illallah’tır.⁷¹ Çünkü Kur'an'a göre doğru söz ve sağlam inanç, tevhidi kabul etmek, peygamberlere, vahye ve ahirete inanmaktır.⁷² Ayette geçen güzel ağacın ise mü'min olduğu nakledilmiştir. Bu ağacın kökü yerde, dalları ise göktedir.⁷³ Yani “La ilahe

⁶⁴ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 197.

⁶⁵ Maturidî, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **Te'vîlâtü'l-Kur'ân**, (thk. Mehmet Boynukalın, müracaat: Bekir Topaloğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul 2005, XI, 393-394.

⁶⁶ Kurtubî, age., XIV, 202; Elmalılı, age., VI, 342; Zuhaylî, Vehbe, **Tefsirü'l-Münir**, (trc. Heyet), Bilimevi Basım Yayın Ltd., İstanbul 2003, XI, 421; Said Havva, **el-Esas fi't-Tefsir**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Şamil Yayınevi, İstanbul 1992, XI, 484.

⁶⁷ Sa'dî, Abdurrahman b. Nasır, **Tefsiru's-Sa'dî**, (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul 2006, IV, 168.

⁶⁸ Bazı rivayetlerde de kulak, göz, dil, karın, el ve ayak gibi organların birer emanet olduğunu belirtmiştir. Bkz., Zuhaylî, age., XI, 421; Kurtubî, age., XIV, 203.

⁶⁹ İbrahim, 14/24.

⁷⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 106.

⁷¹ Râzî, age., XIII, 551; Kurtubî, age., IX, 544; İbn Kesir, age., II, 300; Zuhaylî, age., VII, 202; Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, II, 96.

⁷² Mevdudî, age., II, 549.

⁷³ Kurtubî, age., IX, 544; Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, II, 96.

illallah” sözü mü’minin kalbindedir ve mü’minin ameli onunla göğe yükselir.⁷⁴ Ayetin bu kısmı şu şekilde de yorumlanmıştır: “Evrendeki tüm sistem, mü’minin şehadet ettiği bu güzel sözdeki gerçekliğe dayandığından, yer ve yerin bütün sistemi onunla işbirliği içindedir ve bütün sistemi ile gökyüzü de insanın hizmetindedir.”⁷⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, marifet kapısını çok önemli gördüğü için bu kapının önemini, tasavvufî bakış açısıyla bu benzetmeye dayanarak açıklamıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat’ında, “*Beni anın ki Ben de sizi anayım.*”⁷⁶ ayetini delil getirerek, “Her kim Hak Sübhanehu ve Teâlâ’nın adını zikrederse, icab edenlerden mahrum kalmaz.” der ve manevî terakkinin zikrullah ile mümkün olduğunu dile getirir.⁷⁷

Ayette ifade edilen “kulun Allah’ı anması” ibadet ve taatle olacağı⁷⁸ gibi zikirle de olabilir. Zikir ise, ya dille ya kalble veya bedenle olur.⁷⁹ Hacı Bektaş-ı Veli’nin ‘icab edenlerden mahrum kalmaz’ demesi doğrudur; çünkü Allah-u Teâlâ ‘Ben de sizi anayım’ buyuruyor. Hacı Bektaş-ı Veli, tasavvufta amaç olan manevî terakkinin Allah’ı zikretmekle mümkün olacağını söyleyip aynı zamanda ayete tasavvufî bir yorum katmaktadır.

Veli Baba, “*Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.*”⁸⁰ ayetini, Ehl-i Beyt’ten olan bir kâmil bir mürşid bulup, onun rehberliğiyle zikre devam edin şeklinde yorumlamaktadır.⁸¹

Bu ayet-i kerimede geçen “zikir ehli” tabirine, “Tevrat ve İncil âlimleri”⁸², “ehl-i kitabın âlimleri, tamamen olmasa da diğer semavî kitaplara vakıf olanlar ve daha önceki peygamberlerin kıssalarını bilenler”⁸³ şeklinde anlam verilmiştir. Kureyş müşrikleri, Hz. Peygamber insan olduğu için, onu peygamber olarak kabul etmiyordu. Allah-u Teâlâ da onlara hitaben, “Eğer bilmiyorsanız Tevrat ve İncil âlimlerine sorun da

⁷⁴ İbn Kesir, age., II, 300; Zuhaylî, age., VII, 202, 203.

⁷⁵ Mevdudî, age., II, 549.

⁷⁶ Bakara, 2/152.

⁷⁷ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 55.

⁷⁸ Sabunî, **Safvetü’t-Tefasir**, I, 106; Mehmed Vehbi Efendi, **Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966, I, 262; Bursevî, İsmail Hakkı, **Ruhü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, (trc. Heyet), Erkam Yay., İstanbul 2005, X, 94.

⁷⁹ Elmalılı, age., 1/445. “*Beni anın ki Ben de sizi anayım.*” ayetinin benzer ifadelerle tefsirleri için bkz., Semerkândî, age., I, 303-304; Mehmed Vehbi Efendi, age., I, 262; Bursevî, age., X, 95-96.

⁸⁰ Nahl, 16/43.

⁸¹ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 197.

⁸² Elmalılı, age., V, 239.

⁸³ Mevdudî, age., III, 29.

diğer peygamberlerin insan mı melek mi olarak gönderildiğini haber versinler. Eğer onlar peygamberlerin insan olarak gönderildiğini söylerlerse, o zaman Hz. Muhammed (s.a.s.)’in peygamber olduğunu inkâr edemezsiniz.⁸⁴ buyurmuştur. Yani bu ayet-i kerimede Allah-u Teâlâ, Kureyşli müşriklerin Hz. Peygamber’in insan olmasını garipseyip onu inkâr etmeleri üzerine, geçmiş peygamberlerin durumunu, ehl-i kitaba sormalarını istemektedir. Veli Baba ise bu ayete tasavvufî bir yorum getirerek, Ehl-i Beyt’ten kâmil bir mürşidin rehberliğiyle zikre devam etmenin gerektiğini ifade etmiştir.

Yine zikirle ilgili İmam Cafer-i Sadık Buyruğu’nda talibin özellikleri sayılırken, altıncı özellik olarak ‘daima dilinde Hakk’ın zikrinin olması gerektiği’ ifade edilmektedir. Bu hükme “*Ey inananlar! Allah’ı çokça anın.*”⁸⁵ ayeti delil gösterilmekte ve taliplere şöyle hitap edilmektedir: “Hakk’ı çok ve devamlı olarak zikretmelidir ki, zikrin nuru kalbine düşsün. Gece gündüz, gizli âşikâr tevhid kelimesini söylemelidir ki, nefis-i emmarenin kökünü kessin. Takva yoluna gönül bağlayıp, kalbini cilalasın.”⁸⁶

Bu ayette mü’minlerin Allah’ı yücelterek, takdis ederek, bir olduğunu söyleyerek ve O’na hamd ederek gece gündüz, yürürken veya otururken devamlı olarak zikretmesi istenmiştir.⁸⁷ Cafer-i Sadık Buyruğu’nda taliplere, Allah’ın emrine uygun olarak O’nu çok ve devamlı zikretmeleri söylenmektedir. Aynı zamanda kötülüğü emreden nefsi susturup, kalbi temizleme, insanı takvaya alıştırma yolunun da zikir olduğunu belirtilmektedir. Tasavvufta zikir çok önemli olduğu için talip-mürid daima Rabb’ini anmalıdır ki nefsin önünü kessin, kalbi Allah aşkı ile dolsun. İşte Buyruk’ta zikrin bu önemi taliplere aşılarmakta ve ilgili ayet-i kerime de buna delil olarak getirilmektedir.

Viranî Baba, Risale’sinde her işe Allah’ın adını anarak başlamanın öneminden, besmelesiz bir işe başlamanın haram oluşundan bahseder ve besmele çekmekten maksadın müsemmayı, yani Allah’ı bilmek ve tanımak olduğunu söyler. O, bu bilgiden mahrum olanların cehalet ve zulüm içerisinde kaldıklarını ifade eder ve buna delil olarak “*Allah insanlara hiç zulmetmez; fakat insanlar kendilerine zulmederler.*”⁸⁸

⁸⁴ İbn Kesir, age., II, 336.

⁸⁵ Ahzab, 33/41.

⁸⁶ **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 341-342.

⁸⁷ Sabunî, **Safvetu’t-Tefasir**, II, 529, Elmalılı, age., VI, 324.

⁸⁸ Yunus, 10/44.

ayetini delil getirir. Ona göre hidayeti ve velayeti öğrenmenin yolu, besmelenin ne demek olduğunu bilmekten geçer.⁸⁹

Ayette Allah'ın insanlara zulmetmeyeceği belirtiliyor. Allah insanlara zulmetmez, yani onları günah işlemedikleri müddetçe cezalandırmaz ve onlara müstehak olmadıkları cezayı vermez. Ama insanlar kendilerine küfür ve isyanla, Allah'ın emirlerine karşı gelmekle zulmederler.⁹⁰ Viranî Baba bu ayeti yorumlarken, besmele çekmenin öneminden ve bundan maksadın Allah'ı bütün isimleriyle bilmek olduğundan bahseder. Bu bilgiden kendilerini mahrum bırakanların cehalet içinde kalarak kendilerine zulmettiklerini ifade eder. Ayrıca tasavvufî bir yorum yaparak besmelenin hidayet ve velayeti öğrenmenin yolu olduğunu belirtir.

Viranî Baba, “*Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dâhil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim.*”⁹¹ ayetini şu kişilerin durumunu izah etmek için nakletmektedir: “O kimse ki, evliya dergâhına gelir; tac, post, hırka ve libasını giyer; başını traş eder ve erkânı kabul eder. Sonra (verdiği sözden) döner, o tac, post, hırka ve erkân elbisesi ile zina ve livata eder. Sonra da ben ehl-i fakrim diye yalan söyler.”⁹²

Bu ayete “mübahale ayeti” denir ki, ‘Hangi taraf yalancı ise Allah ona lanet etsin.’ diye karşılıklı olarak lanetleşmek demektir. Hz. İsa hakkında Hz. Peygamber ile çekişen Hristiyan Necran elçileri hakkında inmiştir. Allah-u Teâlâ, onlarla lanetleşmeyi emretmiş; fakat bu elçiler lanetleşmeye yanaşmayıp, cizye ödeyerek İslam devletinin egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdir.⁹³ Bunun üzerine Hz. Peygamber onlarla anlaşma yapmış ve şöyle buyurmuştur: “Muhammed’in nefsinin elinde tutana yemin ederim ki, benimle lanetleşmiş olsalardı, bir sene geçmeden onlardan hiçbirisi huzuruma gelemeyecek ve muhakkak Allah yalancıları helak edecekti.”⁹⁴ Viranî Baba bu ayeti,

⁸⁹ Viranî Baba, **Risale**, vr. 23a-23b; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 177.

⁹⁰ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, I, 586; Kurtubî, age., VIII, 534.

⁹¹ Âl-i İmran, 3/61.

⁹² Viranî Baba, **Risale**, vr. 20b; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 159-163.

⁹³ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, I, 206-207; Elmalılı, age., II, 386; Ebussuud Efendi, **Ebussuud Tefsiri**, (trc. Ali Akın), Boğaziçi Yay., İstanbul 2006, II, 887-889; Râzî, age., VI, 370.

⁹⁴ Mukatil bin Süleyman, age., I, 273; Benzer ifadelerle: Tabatabaî, Muhammed Hüseyin, **el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an**, (çev. Vahdettin İnce), Kevser Yay., İstanbul 1998, III, 348-349; Ebussuud Efendi, age., II, 889; Râzî, age., VI, 370-371.

taat ehli olduğunu söyleyip her türlü kötülüğü, günahı işleyen, yani yalan söyleyip insanları kandıran kişilerin durumunu izah ederken kullanmıştır. O, sanki bu yalan söyleyenleri lanetlemeye çağırmak istemektedir. Ta ki onların gerçek durumu ortaya çıksın.

Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat adlı eserinde “*Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem, kâfirler için hazırlanmıştır.*”⁹⁵ ayeti ile ilgili şöyle bir hikâye anlatmaktadır: “Hz. İsa bir gün gezinti esnasında bir dağın dibine geldi. Su buldu ve içti. Ancak su acı idi ve dağ da devamlı titriyordu. Bunun üzerine Hz. İsa hal diliyle dağa sordu: “Bu su niçin acıdır ve sen niçin devamlı titriyorsun?” O dağ şöyle seslendi: “Ey Ruhullah bil ki; Musa Peygamber zamanında bir genç gezerken ansızın buraya geldi ve “Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem kâfirler için hazırlanmıştır.” ayetini okudu. Acaba bu ayet, Tevrat, Zebur, İncil ve Furkan (Kur’an)’da da var mıdır?” Bunun üzerine İsa (a.s.) cevap verdi: “İncil’de de, Furkan’da da, Tevrat’ta da, Zebur’da da bu ayet vardır.” Bunun üzerine o dağ şöyle söyledi: “İncil senin, Kur’an Muhammed Mustafa (s.a.s.)’indir. Öyleyse ey Ruhullah, senin duan kabul edilir. Dua et de Yüce Allah bizi titremekten kurtarsın.” Bunun üzerine İsa (a.s.) dua etti. Tam o sırada dağın titremesi durdu, acı suyu da tatlı hale geldi. Sonra o dağ şöyle dedi: “Ey Ruhullah! Benim içimde tâ İsrailoğulları zamanından kalan bir pir vardır ve o pir Muhammed’i veya ümmetini görmek ister. O genç, yüce Allah’ın “*Yakıtı insanlar ve taşlar olan cehennem kâfirler için hazırlanmıştır.*” ayetini okudu. Bundan sonra o yer, gece gündüz ağlar. İşte bu acı su, onun gözyaşıdır ve o pirin gözyaşları çok sulara karıştı, onları da acılaştırdı. Meğer şimdi senin duanın bereketinden ağlaması durdu. Acı sular dahi tatlı oldu.”⁹⁶

Bu ayetteki taş kelimesi, yontup ilah edindikleri, tapındıkları heykeller, hazine yapılan ve hakkı ödenmeyen altın ve gümüşler, en hararetli şey olan kibrit taşı ve cehennemlikleri aşağı sürüklemesi için boyunlarına asılacak olan taş olarak yorumlanmıştır.⁹⁷ Kâfirler, Allah’ı bırakıp taptıkları taşlara itaat ederlerse şefaatlerine nail olacaklarına inandıkları için, Allah bu taşları onların azap sebebi kılmıştır.⁹⁸ Yani “Sadece siz, ateşin yakıtı olmakla kalmayacaksınız; taptığınız putlar da, taştan başka bir şey olmadığı gösterilmek üzere sizinle birlikte ateşe atılacaklar.”⁹⁹ Yine altın ve

⁹⁵ Bakara, 2/24.

⁹⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 47-48.

⁹⁷ Semerkândî, age., I, 112-113; benzer ifadelerle Bursevî, age., I, 258-262.

⁹⁸ Râzî, age., II, 153.

⁹⁹ Mevdudî, age., I, 58.

gümüşleri biriktirip yığan ve onların hakkı olan zekâtı vermeyen kâfirlere Cenab-ı Hakkın azabıdır; bunlar onların üzerinde yakılacak ve o kimseler bununla dağlanacaktır. Cehennemin yakıtı olan taşlardan maksadın kükürt taşları olduğunu söyleyenler de vardır. Ayette Cenab-ı Allah sanki şöyle söylemiştir: “Cehennem ateşleri ta başında, dünya ateşlerini söndüren taşlarla yandığı için, kuvvette had noktaya ulaşmıştır.”¹⁰⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, bu ayet-i kerimeyle ilgili bir rivayet anlatmaktadır. Bu ayet, onu okuyan pire çok ağır gelmiştir ve onun gözyaşı sebebiyle sular acılaşmış, dağ da titremeye başlamıştır.

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat’ında “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁰¹ ayetini delil getirerek şunları söylemektedir:

“Ey Azizim! Çok sakınmak lazımdır ki, insanın pis olmasının sebebi içinde şeytan fiili bulundurmasıdır. Eğer inanmazsan bir kaba içki koy, ağzını sıkıca kapat ve denize bırak. O kabın dış kısmını günde on kez yıkasan kabın içindeki yine içkidir, pistir. Yine bir kuyuya bir damla içki damlasa o kuyunun suyunu bir defa çıkarıp başka yere dökseler, o suyun döküldüğü yerde ot bitse ve o otu koyun yese, takva ehlinin sözüne göre o koyunun eti haramdır. Bunun haram olmasının sebebi nedir? İçinde şeytan fiili olmasındandır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz.*”¹⁰² O halde, kuyuya bir damla içki damladığı için suyun tamamını boşaltmak gerektiği gibi o boşaltılan suyun döküldüğü yerde biten otu yiyen koyunun eti de haram olur. Sebep: İçinde şeytan fiili bulunduğu için. Öyle ise vay sana ki, içinde kin, haset, cimrilik, tamahkârlık, öfke, gıybet, kahkaha, maskaralık ve bunca şeytan fiili olduğu halde suyla yıkanıp, nasıl temizlenip arı olacaksın? Şöyle bil ki; arınamazsın.”¹⁰³

Bu ayet-i kerimede dört şey mutlak olarak haram kılınmaktadır: İçki, kumar, ensab (Allah’tan başkalarına tapınmak için adanmış ve içlerinde Allah’tan başka şeylerin adına kurbanlar ve hediyeler sunulan yerler) ve kehanet araçları¹⁰⁴ yani fal

¹⁰⁰ Râzî, age., II, 153-154.

¹⁰¹ Maide, 5/90.

¹⁰² Maide, 5/90.

¹⁰³ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 51-52.

¹⁰⁴ Mevdudî, age., I, 510.

okları ki bu oklarla bir işi yapıp yapmamak kararlaştırılıyor¹⁰⁵, gelecekte kişiyi nelerin beklediği belirlenmeye çalışılıyordu.¹⁰⁶ Allah-u Teâlâ, bunların şeytanın işi birer pislik olduğunu, bunlardan mutlaka uzak durulması gerektiğini buyurmaktadır. Buradaki “uzak durun, sakının” ifadesi, haram kılma amacı taşıyan bir nehiydir.¹⁰⁷ Şeytanın pis işleri olmaları ise, şeytan insanı bu işe itmek ve o işi süslü göstermek suretiyle bunu yapar demektir.¹⁰⁸ Hacı Bektaş-ı Veli bu ayete dayanarak insanın içinde bulunan kötü huyların da şeytan fiili olduğunu belirtmiş, içinde böyle duyguları taşıyan kimsenin arınamayacağını söylemiştir.

Yine Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat’ta Taha suresindeki bir ayeti kerime hakkında tasavvufî bir yorum yaparak şöyle demiştir:

Muhip olan kişi, ârif kişiye sorar: Yüce Allah Kur’an-ı Kerim’de: “*Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.*”¹⁰⁹ diye buyurur. Öyleyse şimdi toprak toprağa, su suya, ateş ateşe ve rüzgâr rüzgâra gitti. Şimdi sen kimsin ki haber verirsin? Ârif cevap verir ki: “Ben kimsem yine o olayım.” dersin. Ancak benim üç dostum vardır. Ne zaman ki ben ölürüm, dostlarımdan biri evde kalır, birisi yolda kalır, birisi de benimle gelir. Evde kalan malımdır. Yolda kalan akrabalarımdır ve ailemdir. Benimle gelen ise iyiliklerimdir. Bu durumda kötü tabiatım, kötü amelim var ise, işte o vakit aslın aslına döndüğü ve benzediğidir.¹¹⁰

Ayet-i kerimenin anlamı şöyledir: “*Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi ondan çıkaracağız.*” Yani insan doğar (burada topraktan çıkartıldığı belirtilir; çünkü ilk insan Hz. Âdem topraktan yaratılmıştır.)¹¹¹, ölür, toprağa defnedilir ve yine oradan çıkarılır.¹¹² Çıkarılmaktan murat, parçalanmış ve toprağa karışmış olan parçaların bir araya getirilmesi ve eski hallerine dönüştürülerek

¹⁰⁵ Mukatil bin Süleyman, age., I, 501.

¹⁰⁶ Bayraklı, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri**, Bayraklı Yay., İstanbul 2002, VI, 145-146.

¹⁰⁷ Mukatil bin Süleyman, age., I, 501; Kurtubî, age., VI, 386; Sabunî, **Tefsir-u Âyâtî’l-Ahkâm**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 405.

¹⁰⁸ Kurtubî, age., VI, 386.

¹⁰⁹ Taha, 20/55.

¹¹⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 55.

¹¹¹ İbn Kesir, age., II, 493.

¹¹² Neseî, Ebü’l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **Neseî Tefsiri**, (trc. Şerafettin Şenaslan), Ravza Yay., İstanbul 2007, VII, 38; Mevdudî, age., III, 251.

maḥşere sevk edilmeleridir.¹¹³ Bu ayete göre her insan üç aşamadan geçmek zorundadır: 1) Doğumdan ölüme kadar olan dönem. 2) Ölümden tekrar dirilişe yani kıyamete kadar olan dönem. 3) Kıyamet gününden ebediyete uzanan dönem.¹¹⁴ Hacı Bektaş-ı Veli'nin anlattığı rivayette ârif kişi, insanın sadece amelinin kendisiyle beraber kabre geleceğini, eğer ameli kötüyse o zaman toprak olacağını belirtmektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli, kişinin kendini bilmesiyle Rabb'ini bileceğini, ayetleri de delil getirerek şöyle belirtmektedir: Eğer muhiplere, Allah aşkına “Yüce Allah'ı nasıl buldunuz?” diye sorulsa, şöyle cevap verirler: “Allah'ı kendimizde bildik, kendi özümüzü de Allah'tan bildik.” Sözümlüğün delili şudur ki; Hz. Peygamber buyurur: “Nefsini bilen Rabb'ini bilir.”¹¹⁵ Hâsılı, muhiplerin sözünün doğruluğu, insanın içindedir; başka yerde arayan nasıl bulsun. Hal böyle olunca bir kimse kendini bilmeyince Allah'ı nasıl bilsin. Allah-u Teâlâ buyurdu: “(O anda) Biz ona sizden daha yakınız, ama siz göremezsiniz.”¹¹⁶ Yüce Allah'ın sözüdür: “...ve Biz ona şah damarından daha yakınız.”¹¹⁷

Hacı Bektaş-ı Veli burada insanın Allah'ı ancak kendisini bilmesiyle bulabileceğini ifade ederken iki ayet-i kerimeyi de delil olarak kullanıyor. Bunlar Allah'ın insana çok yakın olduğunu ifade eden ayetlerdir. Birinci ayet-i kerime önceki ayetlerle beraber alındığı zaman “*Can boğaza dayandığı zaman. Ki o zaman bakar durursunuz. Biz ona sizden daha yakınız; fakat siz göremezsiniz.*”¹¹⁸ şeklinde ölen kişinin durumunu anlatan bir ifade olduğu anlaşılır. Nitekim tefsirlerde de böyle anlam verilmiştir. Yani sekerat halinde iken biz gerek meleklerimizle¹¹⁹, gerek ilim, gerek kudret, gerek tasarruf cihetiyle olsun her hususta ona yakınız. Lakin siz göremez yani o yakınlığı idrak edemezsiniz.”¹²⁰ İkinci ayet ise Allah-u Teâlâ'nın kuluna ilim, kudret olarak yakın olduğunu belirtiyor.¹²¹ Yaratıcı ile yaratıkları arasındaki ilişki, yaratılan ile ile nefsi arasındaki ilişkiden daha önceliklidir. Çünkü yaratılanın ayakta kalması bizzat kendinden değildir, yaratıcısının kudreti iledir.¹²² Allah-u Teâlâ insanın durumunu en

¹¹³ Neseî, age., VII, 38.

¹¹⁴ Mevdudî, age., III, 251.

¹¹⁵ Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, 2532 (II/262).

¹¹⁶ Vakıa, 56/85.

¹¹⁷ Kâf, 50/16. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 55-56.

¹¹⁸ Vakıa, 56/ 83-85.

¹¹⁹ İbn Kesir, age., III, 462.

¹²⁰ Elmalılı, age., VII, 412.

¹²¹ Mevdudî, age., V, 478; Elmalılı, age., VII, 240.

¹²² Elmalılı, age., VII, 233.

iyi bilendir. Burada Allah, bilginin yakınlığını mecazî olarak, zatın yakınlığı ile ifade etmiştir. ‘Şah damarı’ tabiri ise aşırı derecede yakınlık bildirir.¹²³ Alevî-Bektaşî kültüründe kişinin kendisini bilip Rabb’ini tanıması konusu önemli bir yere sahiptir. “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” rivayeti devamlı olarak zikredilmektedir. Burada da Hacı Bektaş-ı Veli, Allah’ın kişiye çok yakın olduğunu, bu nedenle de kişinin kendini bilmesiyle Allah’ı tanıyacağı üzerinde durmuştur.

Müncî Baba diğer adıyla Şeyh Baba Mehmed Süreyya, “*Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.*”¹²⁴ ayeti hakkında şöyle bir yorumda bulunuyor: “Cenab-ı Kibriya ve Tekaddes Hazretleri, “Cinleri ve insanları ancak ibadet için yarattım” diyor. Burada geçen ibadetten maksat, kelimeden de anlaşılacağı üzere ubudiyettir. Ubudiyet ise Türk lehçesiyle kulluktur. Allah ile kulun gizli ve samimi ilgisine ulaşabilmektir. Zahir âlimlerinin yaptıkları yoruma göre, namaz kılmak, oruç tutmak v.s. gibi Allah’ın muradına uygun düşen işlerin tecellilerinin özüdür. Fahr-i âlem Efendimizin Allah katında verilen en büyük sıfatı “kul”dur. Bu sıfatla Rabblik mertebelerinin bütün sırlarına ulaşmıştır. Bir köle, efendisine herkesten yakın olur ve bir kul için, Allah’a köle olmak derecelerin en yükseğidir.” Daha sonra Şeyh Baba bir insanın, kendisinin Allah’ın kulu olduğunu bildiğinde dünyaya ilgi duymayacağını, onun kıymetsiz bir şey olduğunu bileceğini ve yasaklara bulaşmayacağını belirtip, böyle bir kişinin, kulluğun zevkine ereceğinden dolayı, başka sevdaların esiri olmayacağını söyler. Bütün bunlara dayanarak da ibadetten maksadın kendini bilmek olduğunu; Cenab-ı Hakk’ın bilinmesinin nefsin bilinmesine, nefsin bilinmesinin de Hakk’ın bilinmesine bağlı olduğunu dillendirip sonuç olarak da ayeti, “Şundan anlaşılıyor ki, Vacibu’l-Vücut Hazretleri, bu âlemi ve evreni, gözle görünen varlıkları, insanları ve cinleri, ancak kendi Tanrılığını bildirmek için yaratmış ve var etmiştir.” şeklinde yorumluyor.¹²⁵

Allah-u Teâlâ insanları ve cinleri kendisine ibadet etmeleri için yaratmıştır¹²⁶; yoksa onlara ihtiyacı olduğu için değil.¹²⁷ Bazı müfessirler “bana ibadet etsinler diye” ifadesine “beni tanısinlar diye” şeklinde bir tefsir nakletmişlerdir. Bunun manası da “beni ma’bud tanısinlar” demektir. Bu ise benim emirlerimi tutarak bana kulluk ve

¹²³ Bursevî, age., VIII, 232; Kurtubî, age., XVI, 312.

¹²⁴ Zariyat, 51/56.

¹²⁵ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 5-6.

¹²⁶ Kurtubî, age., XVI, 384.

¹²⁷ İbn Kesir, age., III, 406.

ibadet etsinler demeye gelir.¹²⁸ Eğer Yüce Allah onları yaratmamış olsaydı, O'nun varlığı ve tevhidi bilinmezdi.¹²⁹ Müncî Baba da ibadetten maksadın Allah'ı bilmek olduğunu, kişinin ancak kendisini bilmesiyle Allah'ı bilebileceğini belirtmektedir.

Viranî Baba Ehl-i Beyt'in öneminden bahsederken “Âlemden murad, Âdem'dir. Âdem'den murad, Muhammed Ali'dir ve onların âl-ü evlatlarıdır, evlad-ı Muhammed Ali'nin zat-ı şanını bilmektir.” der ve Allah-u Teâlâ'nın “*Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.*”¹³⁰ ayetiyle Ehl-i Beyt'in niteliklerini anlattığını belirtir.¹³¹

Allah-u Teâlâ Âdemoğullarını akıl, ilim, konuşma kabiliyetleriyle, kâinattaki her şeyi onun emrine vermesiyle, üzerine binilen hayvan ve gemilerde taşınmasıyla ve en lezzetli yiyecek ve içeceklerle rızıklandırmasıyla diğer bütün mahlûkata üstün kılmıştır.¹³² İnsanın yeryüzündeki ve yeraltındaki tüm varlıklardan üstün olma şerefi ona ancak Allah tarafından verilen bir nimet ve bir ikramdır.¹³³ Viranî Baba ayette tüm insanoğluna verilen bu üstünlük özelliğini sadece Ehl-i Beyt'e has kılmış, bu ayetin, Ehl-i Beyt'in niteliklerini anlattığını belirtmiştir. Bu da, geleneğin Ehl-i Beyt'e verdiği önemden kaynaklanmaktadır.

Viranî Baba, “*Zulmedenlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur (cehennemde yanarsınız). Sizin Allah'tan başka dostlarınız yoktur. Sonra (O'ndan da) yardım göremezsiniz!*”¹³⁴ ayetini şöyle açıklamaktadır: “Ey tarikat kapısında gönlünü mal mülk sevgisinden boşaltan ve şariat kapısının ilimlerini bilen cemaat! Zâlimlerden yana olmayın. Yani dünyanın peşinden gidip, ona sevginizi göstermeyin ki cehennem ateşi sizi yakmasın. Özünüzü Muhammed Ali'ye verin. Varlıktan kurtulup, Allah'ta fani olmanın kaynağı Muhammed Ali'dir. Kılavuzluk yapanlar pirlerdir.”¹³⁵

Ayet-i kerimede zâlimlere ve fasık, facir kimselere meyledilmemesi emredilmekte, aksi halde cehennem ateşinin meyledenlere de dokunacağı

¹²⁸ Elmalılı, age., VII, 267.

¹²⁹ Kurtubî, age., XVI, 384-385.

¹³⁰ İsra, 17/70.

¹³¹ Viranî Baba, **Risale**, vr. 11a; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 101-107.

¹³² Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, II, 170.

¹³³ Mevdudî, age., III, 125.

¹³⁴ Hud, 11/113.

¹³⁵ Viranî Baba, **Risale**, vr. 14b; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 127.

belirtilmektedir.¹³⁶ Azıcık meyil onlara benzemek, süsleriyle süslenmek, ta'zimle onlardan bahsetmek, onlarla birlikte oturmak, onlarla sohbet etmek, süslerine, mallarına göz uzatmak, yaptıkları işten memnun olmak gibi şeylerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.) 'in, zalimlerle beraber yardımcılarının ve onlara benzeyenlerin de cehenneme gireceğini bildirdiği rivayet edilir.¹³⁷ Ayetteki emir, kâfirler ile bid'at ehli ve onların dışında türlü masiyet işleyen kimseleri terk edip, onlardan uzaklaşmaya delildir. Çünkü bu gibi kimselerle sohbet ve arkadaşlık küfür ve ma'siyettir. Zira arkadaşlık ve sohbet ancak sevgiden dolayı söz konusudur.¹³⁸ Viranî Baba ayete tasavvufî bir yorum katarak zalimlerden yana olmayı, dünyaya gönül verme olarak açıklamış, kurtuluş için Muhammed-Ali'ye kulak vermek gerektiğini belirtmiştir.

Bektaşîlikte ilm-i ledünnün kaynağı Hz. Muhammed olarak kabul edilir. Bu ilim, velayet mertebesine ulaşıldığında Allah tarafından lutfedilir. Bektaşîlikte ilm-i ledün, ilahî bir bağış olarak görülmekle birlikte, eğitimle de elde edilebilir bir ilim olarak kabul edilmektedir. Bu konuda ise “*Musa ona: Sana öğretilenden, bana, doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tâbi olayım mı? dedi.*”¹³⁹ ayeti delil olarak gösterilmektedir.¹⁴⁰

Ledünnî ilim, kafa çalıştırmakla elde edilmeyip, sırf Allah vergisi olan bir mukaddes kuvvetin tecellisidir. Buna, hakikat ilmi ve batın (gözle görülmeyen şeyler) ilmi de denmiştir. Hz. Musa ve Hızır kıssasında da bu ilmin çaba harcamak ve istemekle kazanılmasının mümkün olmadığını anlatma amacı vardır.¹⁴¹ Mevdudî, Hızırın insan değil de, insanlar için konulan ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek veya Allah'ın yarattıklarından başka biri olduğunu; çünkü haram helal sorununun ancak onlar için söz konusu olmayacağını söyler. Onların aksine bir insan, işlediği amel ilahi kanuna aykırı ise, bunu ilham sonucu veya içgüdülerle istemeyerek işlemiş de olsa günah işlemiş olur. Çünkü insan, insan olması münasebetiyle ilahi kanuna uymak zorundadır. Ve ilahi kanunda, bir kimsenin ilham yoluyla bir emir aldığı veya kendisine gizlice yasak bir işin hikmetinin bildirildiği için yaptığı işin helal sayılabileceği bir boşluk yoktur der.¹⁴² Hz.

¹³⁶ Sabunî, *Safvetu't-Tefasir*, II, 36.

¹³⁷ Semerkândî, age., III, 413-414.

¹³⁸ Kurtubî, age., IX, 167.

¹³⁹ Kehf, 18/66.

¹⁴⁰ Koca, Şevki, *Melami-Bektaşî Metaforunda İrşad Paradigması Mürğ-i Dil*, Nazenin Yay., İstanbul 1999, s. 163.

¹⁴¹ Elmalılı, age., V, 371-372.

¹⁴² Mevdudî, age., III, 190.

Musa'nın Hızıra tabi olmak için izin istemesine cevap olarak Hızır, "Sana ilim olarak Tevrat, iş olarak da İsrailoğulları kâfidir."¹⁴³ "Sen benimle arkadaşlığa asla sabredemezsin."¹⁴⁴ dedi. Elmalılı bu istekle Hz. Musa'nın alacağı dersin, kendi yerini tanımak ve sabır dersi almaktan ibaret olacağını söylüyor.¹⁴⁵ Yani müfessirlere göre ledünni ilim öğrenerek elde edilemez hatta Allah böyle işleri, ilahi kanunlarla sınırlı olan insan eliyle yapmaz. Alevî-Bektaşî geleneğinde batın ilmi zahire göre daha önemli hatta asıl olarak kabul edildiği için bu ilim öğrenilmeye çalışılmış ve devamlı onun üzerinde durulmuştur. Hz. Musa'nın (a.s.) Hızırdan bilgi öğrenme istemesi de bu nedenle ledünnî ilmin öğrenilebileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Kevser suresindeki 'kevser' kelimesi, Bektaşîlikte Hz. Fatıma ile birlikte kendilerine ilm-i ledün verilen ârif-i billah olarak da anlaşılmıştır.¹⁴⁶

Burada da kültürün Ehl-i Beyt sevgisinin etkisini görmekteyiz. Kevser, 'çok, pek çok hayır demektir.'¹⁴⁷ Hayır, iyilik ve nimette bolluk anlamını taşır, çokluğun en aşırısı kastedilmiştir.¹⁴⁸ Tefsirlerde yaygın olarak Kevser kelimesi, kıyamet günü haşır meydanında Rasulullah'a verilecek olan, rivayetlerde de geçen havuzun ismi olarak açıklanmıştır.¹⁴⁹ Yalnız bu kelime için yapılan değişik açıklamaları maddeler halinde sıralayan Elmalılı, bunlardan birinin de kevserin, ümmetin âlimleri olduğu görüşünü zikreder. Çünkü hakikaten, ilmen ve ahlaken peygamberlerin varisleri olan âlimler, çok hayırdır.¹⁵⁰ Ayrıca Kevser kelimesinin içine âlimlerle beraber Hz. Peygamber'in evlatları ve ona tabi olanların dahil olduğu da belirtilmiştir.¹⁵¹ Çünkü bu sure, Hz. Peygamber'i 'ebter' diye ayıplayanlara bir cevap olarak inmiştir.¹⁵² Bektaşîlikte de

¹⁴³ Mukatil bin Süleyman, age., II, 508.

¹⁴⁴ İsra, 18/67.

¹⁴⁵ Elmalılı, age., V, 372.

¹⁴⁶ Koca, age., s. 209.

¹⁴⁷ Mücahid b. Cebr, Ebü'l-Haccac el-Mekki, **Tefsirü'l-İmam Mücahid b. Cebr**, (thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nil), Dârü'l-Fikri'l-İslamî, (yy) 1989, s. 757; Mukatil bin Süleyman, age., IV, 465; Taberî, IX, 245; Beyzavî, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Tefsirü'l-Kadı el-Beyzavî Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil**, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, (yy) 1314, II, 622. Merağî, Ahmed Mustafa, **Tefsirü'l-Merağî**, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1974, XXX, 253; Elmalılı, age., IX, 513; Râzî, age., XXIII, 463.

¹⁴⁸ Mevdudî, age., VII, 266.

¹⁴⁹ Mücahid, age., s. 756; Taberî, age., IX, 242-245; Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, **el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavi'l fi Vucuhi't-Te'vil**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1977, IV, 290-291; Beyzavî, age., II, 622; İbnü'l-Arabi, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali, **Tefsir-i Kebir Te'vilat**, (çev. Vahdettin İnce), Kitsan Yay., İstanbul (ty), II, 1497; Elmalılı, age., IX, 514; Mevdudî, II, 267, Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, III, 611; Râzî, age., XXIII, 463-464.

¹⁵⁰ Elmalılı, age., IX, 516. Ayrıca bkz., Râzî, age., XXIII, 463-471.

¹⁵¹ Beyzavî, age., II, 622.

¹⁵² Râzî, age., XXIII, 464.

kevserin, Hz. Fatıma ile birlikte kendilerine ilm-i ledün verilen arif-i billâh olarak anlaşılması bu açıdan olabilir.

Kur'an'da Hz. Âdem (insan) hakkında buyrulan “*Bütün melekler, Allah'ın emri üzerine Âdem'e secde ettiler; yalnız şeytan etmedi*”¹⁵³ ve benzeri ayetler, Alevî-Bektaşî yoluna ışık tutmuştur. Bu tarikatta “Âdem, yüz yüze Tevhid halkası ibadetinin anlamı budur; Kur'an ayetlerine dayanmaktadır.”¹⁵⁴ Bedri Noyan da Bektaşîlikte niyazı anlatırken insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu, Kur'an'da şeytanın Hz. Âdem'e secde etmesinin yedi defa emredildiğini, niyazın insana yapıldığını söylemektedir. Bu niyazın mutaassıp düşünce tarafından ‘insana tapma’ olarak anlaşıldığını fakat nasıl ki biat hakkında gelen ayette¹⁵⁵ Hz. Peygamber'e biat edenin gerçekte Allah'a biat ettiği belirtiliyorsa niyazın da gerçekte niyaz edilen insan yoluyla Allah'a olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁶ A. Sırrı Dede Baba da, ilgili ayetin, insanın şeref ve üstünlüğünü açıkça gösterdiğini; ayrıca İblisin düştüğü hatayı anlatarak gururdan kaçınmanın önemini ve onun insanı küfre götürdüğü gerçeğini ifade ettiğini belirttiikten sonra secde konusuyla ilgili şunları söylemektedir: “Bütün bu açıklamalardan amacımız, Bektaşî zikirlerindeki secdelerin, kibirden kaçınmak anlamına geldiğini, bunu temsil ettiğini bildirmek içindir. Bektaşîlikte rükû ve eğilerek şeyhten el alırken verdiği selam, secde anlamında değildir. Çünkü Allah'tan başkasına secde edilmez. Meleklerin Hz. Âdem'e secdesi de bu anlamda bir secdeydi. Yani ibadet maksadıyla değildi. Secde, Allah'ın verdiği emre uyma anlamında, itaat anlamında idi. Aynı durum Hz. Yusuf'un kardeşlerinin ona secdelerinde de vardır. Onlar, ibadet amacıyla değil sadece hürmetlerinden dolayı Hz. Âdem'e secde etmişlerdir.”¹⁵⁷

Ayette bahsedilen meleklerin insana secdesi, ibadet secdesi değil, bir övgü ve büyük görme olarak yorumlanmaktadır.¹⁵⁸ Elmalılı, “Meleklerin secdesini, kendi hakikatleri ile uygun olarak düşünmek ve hilafet gereği Âdem'e ilahî emirle bir fiilî tasdik halinde kabul etmek daha uygundur. Bu ise Âdem'e saygı gösterme olmakla beraber bizzat Allah-u Teâlâ'ya bir ibadettir. Bununla melekler ilahî hükümlerin yerine getirilmesi bakımından Âdem'e, hilafet mertebesine uygun bir şekilde hizmet ve

¹⁵³ Bakara, 2/34.

¹⁵⁴ Yaman, Mehmet, **Alevîlik İnanç-Edeb-Erkân**, Ufuk Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 292.

¹⁵⁵ Fetih, 48/10.

¹⁵⁶ Noyan, Bedri, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, Doğu Matbaası, Ankara 1985, s. 109.

¹⁵⁷ A. Sırrı Dede Baba, **Bektaşî Tarikatı**, (çev. Hacı Yılmaz,) Hacı Bektaş Veli Dergisi, S. 10, ss. 27-50, s. 39.

¹⁵⁸ Sabunî, **Safvetu't-Tefasir**, I, 51.

yardıma memur edilmiş ve bir ahde (söz vermeye) bağlanmış demek olur. O halde melekler, Âdem'e bizzat boyun eğmiş değil; fakat hilafete hizmetçi olacaktır. Ve herhalde asıl mabud, yüce yaratıcıdır. Hâsılı bu secde, Âdem'e bir ibadet değildir.”¹⁵⁹ demektedir. Mevdudî de bu secdenin, yeryüzünü ve tüm evrenin yeryüzüyle ilgili bölümünü yöneten meleklerin, insana baş eğip, itaat etmesinin sembolik bir ifadesi olduğunu belirtmekte, ayrıca boyun eğdiklerini belirtmek için böyle bir hareketi fiziksel olarak yapmış olmalarının da mümkün olduğunu söylemektedir.¹⁶⁰ Secde sözlükte, son derece tevazu ile alçalıp baş eğmek demektir. Dinen de alnı yere koymaktır ki, ta'zim (büyükleme) ve itaat etmenin en yüksek şeklidir. Bununla beraber dile ve şeraite ait her secdede bir alçalma, ta'zim ve itaat vardır. Bunun için Allah'tan başkasına secde etmek dinî bakımdan küfürdür.¹⁶¹ Zuhaylî, Allah'tan başkasına yapılan secdenin o kimsenin şanını yükseltmek ve selamlamak üzere yapılacağını belirtir. Meleklerin Hz. Âdem'e, kardeşlerinin Hz. Yusuf'a secde etmeleri gibi. Secde çok eskiden hükümdarları selamlama şekli idi demektedir.¹⁶²

Kur'an'ın erkekleri kadından üstün sayan Nisa suresi 34. ayette¹⁶³ geçen 'rical' (erkekler) sözü Bektaşîlikte 'erler, erlik mertebesine ulaşmış olanlar' anlamına alınmış olup kadınlardan da bu mertebeye varanlar erkeklerle bir görülür. Böylece rical mertebesinde, erler katında sayılan kadınlar da vardır. Ayette 'kadınlar' sözü de 'erlik makamına ermemiş olanlar' diye kabul edilir.¹⁶⁴

Bu ayette erkeklerin kadınların işlerinin düzenleyicisi, yöneticisi, koruyucusu olduğu¹⁶⁵, amirlik ve idare yetkisinin, erkeklere verilmesi ve kadınların onlara itaat etmesi, hem bir hak hem de kadınların menfaatlerinin bir gereği olduğu özlü bir ifadeyle anlatılır.¹⁶⁶ Bu üstünlük ayette iki sebebe bağlanıyor. Bunlardan biri Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerinden üstün kılması; diğeri ise erkeklerin mallarından mehir ve nafaka için harcamalarıdır.¹⁶⁷ Erkeklerin yaratılıştan kaynaklanan farklı yönleri vardır ki bunlar, onlardaki akıl yürütme gücünün fazlalığı ve bunun uzantısı olan

¹⁵⁹ Elmalılı, age., I, 273.

¹⁶⁰ Mevdudî, age., I, 64.

¹⁶¹ Elmalılı, age., I, 273.

¹⁶² Zuhaylî, age., I, 115.

¹⁶³ Ayetin meali: “Allah'ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılması sebebiyle ve mallarından harcama yaptıkları için erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur.”

¹⁶⁴ Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 81.

¹⁶⁵ Mevdudî, age., II, 357.

¹⁶⁶ Elmalılı, age., II, 557.

¹⁶⁷ Elmalılı, age., II, 557.

güçlü kuvvetli olma ve zor işlere dayanma gibi özelliklerdir.¹⁶⁸ Ayetteki “mallarından harcama yaptıkları için” tabiri gösteriyor ki erkekler, hanımlarını mehirle alırlar ve onların geçimlerini sağlamak da erkekler üzerine bir borçtur.¹⁶⁹ Ayrıca Allah-u Teâlâ, erkekleri mirasta iki pay alması ve şahitlik konusunda üstün kılmıştır.¹⁷⁰ Bir dedebaba olan Bedri Noyan ise Bektaşilikte, bu ayette geçen erkek lafzının erlik mertebesine ulaşmış olanları, kadın lafzının ise bu mertebeye ulaşmamış olanları ifade ettiği şeklinde anlaşıldığını söylemektedir.

Kur'an-ı Kerim'i Ehl-i Beyt hakkındaki düşüncelerini temellendirme niyeti ile inceleyen bir kısım araştırmacılar, ayetleri kendi görüşleri çerçevesinde yorumlama yoluna gidebilmişlerdir. Mesela Ali Ağa Varlık “*Andolsun Fecre, On geceye, Çifte ve teke*”¹⁷¹ ayetinde geçen tek kelimesinin Allah’a, çift kelimesinin ise Hz. Muhammed ile Hz. Ali’ye işaret ettiği söylemektedir.¹⁷²

Bu ayette geçen tek ve çift kelimelerinin anlamı hakkında birçok görüş ileri sürülmüştür. Mevdudî bunların 36 adet olduğunu belirtmiştir.¹⁷³ Tefsirlerde tekin Allah-u Teâlâ, çiftin ise yaratılmışlar olduğu da ifade edilmiştir. Çünkü Allah her şeyi erkek ve dişi olarak çift yaratmıştır. Yine yeryüzü gökyüzü, kara deniz, cin insan, güneş ay vb. canlılar çift yaratılmıştır. Nitekim başka bir ayette “*Ve her şeyden de çift çift yarattık ki öğüt alasınız.*”¹⁷⁴ Yani bütün bu çift yaratılanların yaratıcısının bir olduğunu bilesiniz diye her şeyi tek yarattım buyurmaktadır.¹⁷⁵ Elmalılı da tek ve çiftin anlamlarıyla ilgili anlatılan rivayetlerin en sağlam olan birkaçını sıralarken ilk sırada “Şef, yaratılan her şey; vetr, yüce Allah’tır.” rivayetini vermiştir. Çünkü eşya çift yaratılmıştır veya zıddı vardır ki bunlar bir şef teşkil eder. Ama yüce Allah ortaksızdır, tektir, birdir, hiçbir şeye muhtaç değildir, herşey O’na muhtaçtır.¹⁷⁶ Mukatil ise tekin Allah, çiftin ise Âdem ile Havva olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁷ Varlık, ayetteki tek ve çift tabirini kendi düşüncesi doğrultusunda yorumlamıştır.

¹⁶⁸ Tabatabaî, age., IV, 493; Neseî, age., III, 29-30; Merağî, age., V, 27; Kurtubî, age., V, 170-171.

¹⁶⁹ Maturidî, age., III, 199; Neseî, age., III, 30.

¹⁷⁰ Maturidî, age., III, 201; Neseî, age., III, 30.

¹⁷¹ Fecr, 89/ 1-3.

¹⁷² Varlık, age., s. 68.

¹⁷³ Mevdudî, age., VII, 113.

¹⁷⁴ Zariyat, 51/49.

¹⁷⁵ İbn Kesir, age., III, 664.

¹⁷⁶ Elmalılı, age., IX, 187.

¹⁷⁷ Mukatil bin Süleyman, age., IV, 400.

Bedri Noyan, İnsan suresinin Hz. Ali üzerine indirildiği¹⁷⁸ inancının genel olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “Bu sure insan olgunlaşmasından söz eder. Kötülükleri yenmek, insanı kötülüğe sürükleyen faktörleri ortadan kaldırmak, gerçeğe ulaşmak için zorluklara katlanmak, çalışmak gerektiğini anlatır. ‘hel eta ale’l-insani’ diye başlayan bu surenin ilk sözü Bektaşî edebiyatında çok geçer”¹⁷⁹

Bu surenin (İbn Abbas’tan nakledilen bir rivayete göre sadece sekizinci ayetin¹⁸⁰) Hz. Ali ve Fatıma hakkında indiği söylenir. Hatta Vahidi kendi tefsirinde kıssayı anlatır. Buna göre onlar üç gün arka arkaya oruç oldukları halde yemeklerini kapıya gelen fakir, yetim ve esire verip kendileri oruçlarını suyla açmışlar ve sonunda bitkin vaziyete düşmüşlerdi. Hz. Peygamber ise onlara çok üzölmüş, bunun üzerine gelen Cebraîl (a.s.) bu surenin tamamını veya ilgili ayeti¹⁸¹ okumuştı.¹⁸² Mevdudî bu rivayetin senet itibarıyla zayıf olduğunu, bunun yanında dirayet açısından da düşünöürse insana garip gelen bir yapısı olduğunu söyler.¹⁸³ Kurtubî, bu rivayetin uydurma olduğunu, Hz. Ali’nin küçöcük çocuklarını üç gün üç gece aç bıraktığını düşünmenin cahillik olduğunu ifade eder.¹⁸⁴ Derveze de tefsirinde bu rivayeti naklettikten sonra, ilgili ayetlerin Hz. Ali ve eşi Fatıma hakkında veya Ebu Dahdah, Hz. Ömer gibi bazı sahabîler hakkında indiğini söyleyenlerin mevcut olduğunu belirtir. Daha sonra ise bu ayetin genel olarak ilk kuşak mü’minlerin tavırlarını sergileyen, göz kamaştırıcı ve aynı düzeyde gerçeği canlandıran bir tabloyu sunmakta olduğunu üstüne basar.¹⁸⁵ Elmalılı ise böyle bir sebep-i nüzulden bahsetmez.

Seyit Derviş Tur, Erkânname adlı eserinde “*O gün ne insana ne de cine sual sorulmaz.*”¹⁸⁶ ayetinin, Muharrem’in onuncu gününün kutsallığını açık ve net olarak ortaya koyduğunu söylöyor. Nitekim Kerbela vak’ası da o günde olmuştur. Bu ayetin

¹⁷⁸ Ali Ağa Varlık da aynı şekilde yorumluyor. Varlık, age., s. 68.

¹⁷⁹ Noyan, Bedri, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ardıç Yay., (yy) 2006, VII, 44-45.

¹⁸⁰ Ayetin mealı: “*Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler.*”

¹⁸¹ İnsan, 76/8.

¹⁸² Mukatîl bin Süleyman, bu ayetin ensardan Ebu’d-Dahdah hakkında indiğini; fakat Ali b. Ebî Talib hakkında indiğinin de söylendiğini belirtir ve ardından ilgili rivayeti nakleder. Bkz., Mukatîl bin Süleyman, age., IV, 321.

¹⁸³ Mevdudî, age., VI, 550.

¹⁸⁴ Kurtubî, age., XVIII, 273.

¹⁸⁵ Derveze, Muhammed İzzet b. Abdölhadi b. Derviş, **et-Tefsirü'l-Hadis: Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, (trc. Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya), Ekin Yay., İstanbul 1997, V, 22-23.

¹⁸⁶ Rahman, 55/39.

ifade ettiği gibi o gün ölen insanlara ne de cinlere sual olunmaz. Çünkü ifade edilen o kutsal günde Peygamberimizin sevgili torunları Şehit edilmiştir.¹⁸⁷

Ayette o gün yani haŐir günü insan ve cine günahından soru sorulmaz yani suçlu olup olmadığının anlaşılması için etraftan sorularak araŐtırılmaya ihtiyaç yoktur. Gnahlı ile günahsız karıŐtırılmaz. Çünkü hepsi tesbit edilmiştir.¹⁸⁸ Suçlular yüzlerinden tanınır¹⁸⁹ ve herkesin günahı kendi defterinde görülecektir.¹⁹⁰ Demek ki hesap ve sorumluluk yok değil, sadece o gün suçlunun Őahsını tanımak için soru sorulmaz.¹⁹¹

“Alevilikte Dua” adlı eserinde mer Uluçay Şöyle demektedir: Tevessül yani Allah’tan bir dilek dilerken O’nun seçkin kullarını yani Hz. Muhammed’i ve onun Ehl-i Beyt’ini (Hz. Ali, Fatıma ve bunların soyundan gelen diğer on bir masum imam) vesile ve aracı yapmanın meŐruluđuna delil Şu ayettir: “*Ey iman edenler, Allah’tan korkup sakının ve sizi Ona yaklaŐtıracak vesile arayın ve onun yolunda cihad edin; umulur ki kurtuluşa erersiniz.*”¹⁹² Ayrıca Hz. Yusuf kıssasında Hz. Yakub’un evlatlarının hatalarını anladıktan sonra Allah’tan bađıŐlanmalarını istemek için babalarını vesile kılmaları ve Hz. Yakub’un da bunu kabul etmesi¹⁹³ tevessülün meŐruluđuna delildir.¹⁹⁴

Vesile, kendisiyle bir gayeye ulaŐılan, yani yaklaŐılan sebep¹⁹⁵, yaklaŐma sebebi¹⁹⁶ demektir. Mfessirlerce bu ayetteki ‘vesile edinin’ tabiri ‘Allah’a yaklaşmaya yol arayınız.’¹⁹⁷ ‘Günahlardan kaçınma, takva ile Allah’a yakınlık sağlayınız.’¹⁹⁸ ‘Allah’a itaat ve hoşnut olacağı amel ile yaklaŐınız.’, ‘Muhabbet ile kendinizi Allah’a sevdirmeye çalıŐınız.’, ‘Farz ve vacipler dışında isteğinizle fazladan Allah’ın rızasına uygun ameller iŐleyerek, kendinizi Allah’a sevdirmek isteyiniz.’¹⁹⁹ manalarında anlaşılmıştır. Yoksa Allah’a dua ederken Ehl-i Beyt’i aracı yapmak Şeklinde

¹⁸⁷ Tur, Seyit Derviş, **Erkânname**, Can Yay., İstanbul 2002, s. 185.

¹⁸⁸ Taberî, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, **Taberi Tefsiri**, (trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996, VIII, 107; Kurtubî, age., XVI, 573; Elmalılı, age., VII, 380.

¹⁸⁹ Beyzavî, age, II, 486; Kurtubî, age., XVI, 573; Rzî, age., XXI, 121; Elmalılı, age., VII, 380.

¹⁹⁰ Mehmed Vehbi Efendi, age., XIV, 5711.

¹⁹¹ Elmalılı, age., VII, 380.

¹⁹² Maide, 5/35.

¹⁹³ Yusuf, 12/97-98.

¹⁹⁴ Uluay, **Alevilikte Dua**, s. 11-12.

¹⁹⁵ Elmalılı, age., III, 233.

¹⁹⁶ Maturidî, age., IV, 216; Elmalılı, age., III, 233.

¹⁹⁷ Bayraklı, age., V, 540.

¹⁹⁸ Maturidî, age., IV, 216.

¹⁹⁹ Elmalılı, age., III, 233-234.

yorumlanmamıştır. Burada vesile kelimesi, içinde bulunulan kültürün de etkisiyle, dua ederken Ehl-i Beyt'i aracı yapmak şeklinde anlaşılmıştır.

Bektaşî İlmihali'nde “*Ey Habibim! De ki: Size tebliğ etmiş olduğum bu dine karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Yalnızca yakınlarıma (Ehl-i Beyt'ime) bağlılığınızı ve sevgimi istiyorum.*”²⁰⁰ ayetinin hükmüne göre kim ki Ehl-i Beyt'i sevmez ise, Allah'ın emirlerine karşı gelmiş olur. Allah'ın emirlerine karşı gelen ise şeytan gibi lanetlenir.²⁰¹ denmektedir. Ayrıca Bedri Noyan da ayeti aynı şekilde yorumlamaktadır.²⁰²

Ayet-i kerimede geçen ‘kurba’ kelimesine üç mana verilmiştir. Birinci anlama göre ayet şöyle anlaşılır: “Peygamberliği tanıımıyorsanız bari aramızdaki akrabalık hukukuna saygı gösterin de söylediklerimi dinleyin, düşmanlık etmeyin.” İkincisi; Bana yakınlığı olanları, yani akrabamı sevmenizi isterim diye mana verenler de olmuştur. Bazıları bu akrabalığı Hz. Ali ve Fatıma çocuklarına özel kılmak istemişlerdir. Üçüncüsü ise yakınlıkta sevgi yani güzel amellerle Allah'a yakınlık hususunda sevgi demektir ki, burada ‘kurba’, nesep, soy yakınlığı değil; ‘kurbet’ yani Allah'a yakınlık manasınadır. Bu mana hem daha geneldir, hem de ayetin öncesine ve sonrasına daha uygundur.²⁰³ Mevdudî, ikinci yorumun ciddi bazı nedenlerden dolayı kabul edilmesinin mümkün olmayacağını söyler. Bu nedenlerden biri, bu sure Mekke’de indiği için Hz. Ali ve Fatıma’nın henüz evlenmemiş ve dolayısıyla çocuklarının olmamasıdır. Ayrıca Hz. Peygamber’in akrabaları olan Abdülmüttaliboğullarının hepsi Müslüman olmadığı gibi içlerinde Ebu Leheb gibi İslam’ın çok açık düşmanları da vardı. Bunlardan da öte Allah’a çağıran ve yüce bir makamda bulunan Hz. Peygamber’in sadece kendi akrabaları için kâfirlerden sevgi talebinde bulunması anlamsızdır.²⁰⁴

3.2. Alevî-Bektaşî Kaynaklarındaki Zahirî Yorumlar

Alevî-Bektaşî kaynaklarında ayetlerin tasavvufî/batınî değil de zahirî yorumlandığı yerler de bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını buraya alıyoruz:

İnsanları, dünyaya geliş sebebini bilip bilmeme açısından üç sınıfa ayıran Veli Baba, “*Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve*

²⁰⁰ Şura 42/23.

²⁰¹ Kaya, Haydar, **Bektaşî İlmihali**, s. 38.

²⁰² Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, 47.

²⁰³ Elmalılı, age., VII, 24-25.

²⁰⁴ Mevdudî, age., V, 237-238.

gümüşe, salma atlara, sağlam hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır.”²⁰⁵ ayetini yorumlayarak, bunlardan ikinci sınıfın; varolmalarının temel nedeninin manevi tekamül olduğunu bildikleri halde yine de mal ve makam sevgisine mağlup olan insanlar olduğunu söyler.²⁰⁶

Veli Baba burada ayeti zahirî manasıyla yorumlamıştır. Çünkü insanlar her ne kadar bu dünyaya gelme sebeplerini bilseler de içlerinde zayıf olanlar mal ve makam sevgisine yenik düşebiliyor. Ayette sayılan hususlar asıl maksat edinildiğinde, şeytan onları süslü göstermiş oluyor ve insan da ifrat derecesinde hırs ve sevgi ile onları istiyor böylece yaratılış amacının dışına çıkmış oluyor. Halbuki bunlar hayatın gayesi edinilecek şeyler değil, dünya hayatını sürdürmek ve geçip Allah’a gitmek için faydalanılmak üzere verilmiş birer araçtır. Onlara muhabbet edip bu yüzden Allah yanındaki güzel mevkii feda etmek büyük akılsızlıktır.²⁰⁷ Fani şeylere ihtiras, onların sevgisini kalbe sokmak doğru değildir. Çünkü mal, mülk, kadın, evlat, hep bu geçici dünyanın birkaç günlük geçiminden ibarettir. O halde aza kanaat edip gönülden dünya hırsını çıkarmalı, ruhu Allah sevgisi ile doldurmalıdır. Çünkü insana mutluluk getirecek tek şey Allah sevgisidir. En güzel mükâfat Allah yanındadır. Allah’ın yanında olan ahiret nimetleri geçici değil sürekliktir.²⁰⁸ Bu ayette de dünyevî hazların her çeşidinin kalıcı bir değeri olmadığı belirtilmekte, insanları dünya nimetlerine zahitçe yaklaşmaya ve Allah katındaki ebedî nimetlere rağbete yöneltmektedir.²⁰⁹

Veli Baba, “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol*”²¹⁰ ayetini yorumlayarak bir müridin öncelikle özü ile sözünün bir olması ve istikamet üzere olması gerektiğini söylemektedir.²¹¹

Zikredilen ayette istikamet üzere, şaşmadan, dosdoğru olma emri vardır. Ayet-i kerimedeki emir Hz. Peygamber’in şahsında ümmetedir. Nitekim Ona “Hud suresi beni ihtiyarlattı.”²¹² dedirtecek kadar zor gelen nokta, istikamet emrinin asıl kendisiyle ilgili

²⁰⁵ Âl-i İmran, 3/14.

²⁰⁶ Veli Baba Menakıbnamesi, s. 250.

²⁰⁷ Elmalılı, age., II, 321-322.

²⁰⁸ Ateş, age., II, 23.

²⁰⁹ Kurtubî, age., IV, 134; Ebussuud Efendi, age., II, 796.

²¹⁰ Hud, 11/112.

²¹¹ Veli Baba Menakıbnamesi, s. 197.

²¹² Aclunî, Keşfu'l-Hafâ, 1572 (II/15).

olan kısmından ziyade, ümmetiyle ilgili olan kısmı olsa gerektir.²¹³ Nitekim ayetin tamamı “*Seninle beraber tevbe edenlerle birlikte emrolunduğun gibi dosdoğru ol.*” şeklindedir. Yani sen ve inkârcılıktan tevbe edip seninle beraber iman edenler dosdoğru olun anlamındadır.²¹⁴ Veli Baba da, mürşidin sahip olması gereken özelliklerden birini yani istikamet üzere, özü sözü bir olması gerektiğini ilgili ayeti kullanarak açıklamaktadır.

Hamza Baba Tekkesi’nde bulunan bir icazetnamede, şeyhin hakikisinin başkasının işinde abd, bende gibi olmakla, aynı zamanda Allah’ın (c.c.) emrine sarılıp, yasakladıklarından sakınmakla olur denmekte ve buna “*Rasul size ne getirdiyse onu alınız, sizi neden nehyettiye ondan sakınınız.*”²¹⁵ ayeti delil getirilmektedir.²¹⁶

Bu ayette kastedilen Allah Rasülü’nün emir ve yasaklarına uyulması²¹⁷, günah işlemekten sakınılmasıdır.²¹⁸ Manası, Rasulullah’ın emrettiği ve nehyettiği her emri içine almaktadır.²¹⁹ İcazetnamede de şeyhin Allah’ın emir ve yasaklarına uyulması gerektiği söylendikten sonra bu ayet delil olarak verilmiştir. Çünkü bu ayette Allah Rasülü’nün Allah’tan getirdiklerine uyma emri vardır. Çünkü Rasul’e itaat Allah’a itaat anlamına gelir. Nitekim Allah Rasülü’nün getirdiği her şey Allah’ın emir ve yasaklarını içeren buyruklardır.

Erkânnâme’de insanın nefsini kontrol altına alması, şirk kalesini yıkıp tabiat kapıları dışındakileri gözetlemesi gerektiği, eğer gözetlemezse gafillerden olacağı belirtilmiştir. Gafillığın ise hayvan derecesi olduğu bildirilmiştir. Daha sonra “*İnsanoğlunu şerefli kıldık*”²²⁰ ayeti delil olarak gösterilerek “Halbuki Allah sana insan diye isim verdi. Sana nice ikramlarda bulundu. Melekleri bile sana secde ettirmiştir. Evrendeki her şeyi senin için yaratmıştır.” denilerek Allah’ın insanı şerefli kılması açıklanmıştır.²²¹

Allah-u Teâlâ insanoğlunun, diğer mahlûkattan şerefli, değerli ve üstün kılındığını ve en güzel şekilde yaratıldığını haber veriyor. Nitekim bir ayette de “Biz

²¹³ Elmalılı, age., V, 18.

²¹⁴ Zemahşerî, age., II, 295.

²¹⁵ Haşr, 59/7.

²¹⁶ **Hamza Baba Bektaşî Tekkesine Ait Belgeler**, (çev. Müfid Yüksel), İzmir Nif Kazası’nda Hamza Baba Bektaşî Tekkesine ait Belgelerin Dökümü, http://www.Alevibektasi.org/hamza_baba.htm.

²¹⁷ Kurtubî, age., XVII, 206; Mevdudî, age., VI, 209.

²¹⁸ Mukatil bin Süleyman, age., IV, 189.

²¹⁹ Râzî, age., XXI, 409; Kurtubî, age., XVII, 206-208; Elmalılı, age., VII, 498.

²²⁰ İsra, 17/70.

²²¹ **Erkânnâme 1**, s. 182-185.

*insanı en güzel biçimde yarattık.*²²² buyrulmuştur. Çünkü insan ayakta geziyor, eliyle yiyor; halbuki hayvanlar dört ayak üzerinde gezip ağızlarıyla yiyorlar. Bununla beraber insana görme, işitme duyularının yanında akletme yeteneği de verilmiş, ta ki onunla eşyaların özelliklerini bilsin, aralarındaki farklılıkları fark etsin ve gerek dünyevî gerek uhrevî açıdan kendisine zararlı olan şeylerden haberdar olsun.²²³ Yani akıl, ilim, konuşma, bütün kâinatın onun emrine verilmesi vb. bütün özellikleriyle insan, mahlûkatın en şerefli, halifesidir.²²⁴ Erkânâme de insanın şerefli yaratıldığından bahsedilip, eğer gaflete düşerse hayvanlardan farkının kalmayacağı açıklanmıştır.

Ahmet Rifat Efendi, “*(Yapacağınız hayırlar), kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun.*”²²⁵ ayetini yorumlayarak şöyle demektedir: Sadakaları şu kimselere verin ki, onlar Allah yolunda cihad için nefislerini habs ettiler. Denildi ki Ammar, Bilal, İbn Mesud ve emsali dört yüz kadar sahabî (r.a.), fukara-i muhacirinden Peygamberimiz Aleyhisselamın mescidi yanındaki suffada kalıp vakitlerini ibadetleri öğrenmeye sarf ederlerdi ve Peygamberimizin gönderdiği seriyyeye katılıp giderlerdi. Veyahut kastedilen fakirlik ve yokluk sebebiyle cihada dahi katılamayanlardır. Veyahut cihad esnasında aldığı yara veya yakalandığı hastalık dolayısıyla cihada katılamayanlardır. Yani ümmetin maddi manevi mücerredleri, ayette zikredilen taifeye dâhil olmuşlardır.²²⁶

Ayette sadakaların Allah yolunda tutunmuş, din uğrunda kendini ilme, cihada adanmış, yeryüzünde gezip dolaşamayan, her yere gidemeyen, Allah yolunda meşguliyetlerinden veya hastalık ve düşkünlük gibi sebeplerden dolayı geçimini kazanmaya güç yetiremeyen fakirler için olduğu belirtilmiştir. Sadakaların kimlere verileceğini bildiren bu ayet, ashab-ı suffe adı verilen fakir muhacirler hakkında nazil olmuştur ki bunların sayısı dört yüz kadar olduğu zamanlar olmuştur. Medine’de ne kalacak yerleri, ne aşiret ve akrabaları, ne de kazanç getirecek bir meslekleri vardı. Hep Hz. Peygamber’in mescidine devam ederler, Mescidin sofasında oturur, orada yatar kalkarlardı. Hz. Peygamber’in sohbet ve konuşmalarını dinlerler, genellikle oruç tutarlar ve vakitlerini ibadetle ve İslamiyeti öğrenmekle geçirirlerdi. Ayet-i kerime onlar hakkında nazil olmuştur; fakat hükmü umuma aittir. Allah rızası için düşmana karşı

²²² Tîn, 95/4.

²²³ İbn Kesir, age., II, 395.

²²⁴ Sabunî, *Safvetü’t-Tefasir*, II, 170.

²²⁵ Bakara, 2/273.

²²⁶ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 163-164.

nöbet bekleyen veya Allah rızası için medreselerde dirsek çürüten veya Allah rızası için halka hizmet uğruna kendini vakfeden ve bu durumda malı, mülkü olmayan, geçimini kazanmaya vakit bulamayan fakir ve yoksul Müslümanlar nerede ve ne zaman yaşamış olursa olsun bu ayetin kapsamı içine girerler.²²⁷

Ahmet Rifat Efendi, takva kelimesini açıklarken “O, müttakiler için yol göstericidir.”²²⁸ ayetini delil getirir ve şöyle der: Denildi ki, ‘huden’ den murad ol şeydir ki insan onunla matlubuna ere. Ve müttaki odur ki, şirk, büyük günah ve kötülüklerden sakına. Hadiste geldi ki takvanın cem’i, “*Muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder; çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.*”²²⁹ ayetinde zikrolunmuştur. Müttaki o kimsedir ki, azaptan sakınır; terk edilmesi işlenmesinden iyi olan şeyi yani şüpheli şeyleri terk eder. “O, müttakiler için yol göstericidir.”²³⁰ ayetinde müttakileri zikr ile tahsis, onları şerefli kılmak içindir veya hidayet ile nurlandıkları içindir. Müttaki o kimselerdir ki, onlar mü’minlerdir ve günah işlemekten sakınanlardır, zâhidler, âbidler ve Allah dışındaki şeylerden yüz çeviren âşıklar ve âriflerdir.²³¹

Kur’an, müttakilere nurdur, hidayet kaynağıdır. Müttaki ise, şirkten sakınan, Allah’a ibadetlerini yerine getiren, haramlardan yüz çevirip farzları yapan, Allah’ın azabından korkan kişidir.²³² Ahmet Rifat Efendi de burada müttaki kelimesini açıklar ve onların, mü’minler, zâhid, âbid, âşık ve ârifler olduğunu belirtir.

Ahmet Rifat Efendi, Karun ve Yezid gibi dünyaya yönelimemesi gerektiğini belirtir ve “*Nihayet biz, onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi, o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.*”²³³ ayetini delil getirip “Allah Karun’u, hanesini ve malını yere geçirdi ve Yezid kıyamete kadar lanete müstehak oldu. Bunlar için kimse yoktu ki, Allah’ın azabından kurtara. Kendileri de o azabı men etmeye güç yetiremediler. Allah’ın rahmet ve sevabı Karun’un, dünya ve içindeki her şeyin malından daha

²²⁷ Elmalılı, age., II, 226-227.

²²⁸ Bakara, 2/2.

²²⁹ Nahl, 16/90.

²³⁰ Bakara, 2/2.

²³¹ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 199.

²³² İbn Kesir, age., I, 27; Sabunî, *Safvetü’t-Tefasir*, I, 32.

²³³ Kasas, 28/81.

hayırlıdır. O rahmet ve sevaba da ancak günahlardan kaçınan ve ibadetlerde sebat gösterenler erişebilirler.” demektedir.²³⁴

Karun, zamanının en zengin insanıydı.²³⁵ Bu kazandıklarının kendi kabiliyeti, ilim ve kuvveti sayesinde meydana geldiğini düşünüyor, kavmine karşı büyüklük taşıyordu.²³⁶ Karun, malî baskı ve vurgunculukta semboldür. Bu şekilde Karun hikâyesi, ihtikârcı, vurguncu bir kapitalist kıssasıdır.²³⁷ Allah-u Teala, Karun’un bu azgınlığının cezası olarak onu, malını ve hazinelerini yerin dibine geçirdi. Ona ne yardımcıları, haşmeti ve serveti yardım edebildi, ne de kendisi bu azabı engelleyebildi.²³⁸ Ahmet Rifat Efendi de bu ayeti yorumlayarak mala, dünyaya meyledilmemesi gerektiğini, Allah’ın rahmeti ve sevabının her şeyden daha üstün olduğunu belirtmiştir.

Ahmet Rifat Efendi, “*Sana Kitab’ı indiren O’dur. Onun (Kur’an’ın) bazı ayetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab’ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabb’imiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.*”²³⁹ ayetini yorumlayarak şöyle demektedir: Allah Teala Hazretleri Kur’an-ı Kerim’i indirdi. O Kur’an-ı Azim’in bazısı mübeyyen ve mufassal, işareti kuvvetli ayetlerdir ki bunlar Kur’an’ın aslı esasıdır. Ve diğer bazı ayetleri mücmel, zahirde müteşâbih ayetlerdir ki, bunlar çok ince manaları içerdikleri için teemmüle ve yardıma muhtaçtırlar. Amma kalblerinde Kur’an-ı Kerim hakkında şek ve şüpheleri olan kimseler ayetleri te’vil ve fitne çıkarma isteğiyle kendi fikirlerine göre müteşâbih ayetlere tabi olurlar. Halbuki müteşâbih ayetlerin te’vilini Allah’tan başka kimse bilemez. Ve ilimde sebat edenler: “Biz ilimle inandık ki, muhkemat-u müteşâbihatın küllisi Rabb’imiz tarafındandır.” derler. Bunları ancak tam akıl sahipleri tefekkür ve tezekkür ederler.”²⁴⁰

Bu ayette, Kur’an ayetleri, muhkem ve müteşâbih olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Muhkem ayetler, mana ve murada delaletleri kesin, kelime ve

²³⁴ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 216.

²³⁵ Mevdudî, age., IV, 210.

²³⁶ Kasas, 28/78.

²³⁷ Elmalılı, age., VI, 202.

²³⁸ Sabunî, *Safvetü’t-Tefasir*, III, 25-26; İbn Kesir, age., II, 447.

²³⁹ Âl-i İmran, 3/7.

²⁴⁰ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 237.

cümleleri başka anlamlara çekilmeye engel, sağlam ve şaşmaz ifadelidir; bunlar kitabın anası, anlamda temel ve köktürler. Bunun yanında ayetlerin bir kısmı da müteşabihattır. Yani çeşitli manalara ihtimali olan ayetlerdir.²⁴¹ Asıl uyulacak olanlar müteşabihat olanlar değil, muhkemattır. Ama doğruluktan hoşlanmayıp eğrilikten, sapıklıktan zevk alanlar, muhkematı bırakıp müteşabih olan ayetlerin peşine düşerler, onları esas alır, hevalarına göre onu tefsir ve te'vil ederler; çünkü fitne çıkarmak, hakkı ve hakikatı karıştırıp, halkı şüpheye düşürmek ve şaşırtmak isterler. Halbuki müteşabihatın te'vilini Allah'tan başka kimse bilemez.²⁴² İlimde uzman, eğrilikten hoşlanmayan, ilim yolunda sağlam ilim erbabı da “Biz bu kitaba inandık, muhkemi ve müteşabihi ile hepsi Rabb'imizin katındandır. Hepsi hak ve gerçektir.” derler.²⁴³ Ahmet Rifat Efendi, genel tefsirlerde olduğu şekilde ayeti, zahirî bir şekilde yorumlamıştır.

3.3. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Vahdet-i Vücut Düşüncesi

Vahdet-i vücut, varlıkta birliği, âlemde var olan her şeyin Allah'ın isim ve niteliklerinin bir yansımasından ibaret olduğunu iddia eden ve bu çerçevede yaratana yaratılan birliği üzerinde duran tasavvufî bir akımdır. Ünlü mutasavvıf Muhyiddin İbn Arabî tarafından sistemleştirilmiştir.²⁴⁴ O, varlıkları mertebelere ayırıp en yüksek mertebe olan zat mertebesi için ‘Lamevcude illa hu’ demiş; bu âlemin kesret (çokluk) âlemi olduğunu, kesret âlemindeki her şeyin de sonuçta onun tecellisi olduğunu beyan etmiştir.²⁴⁵

Bu düşünce varlığı sadece ulûhiyetten müteşekkil tek bir sabit varlık olarak tanımlamaktadır. Onlara göre birçok değişik renkten ve şekilden oluşan geçici âlem ise kendi başına bir gerçekliği olmayan ve yalnızca sabit varlığın yani Tanrı'nın bir yansıması ya da tecellisi olarak görüntüleridir.²⁴⁶

Vahdet-i vücut düşüncesinde, âlemin Allah'ın kemalinin bir tür aynası olduğu, ayrıca âlem içinde de insanın özel ve parlak bir ayna niteliği taşıdığı belirtilmiş, bu bakımdan kendisini bilen Hakk'ı bulacağı vurgulanmıştır. Ayrıca insanlar arasında da

²⁴¹ Elmalılı, age., II, 308; Sabunî, **Safvetü't-Tefasir**, I, 184; İbn Kesir, age., I, 271.

²⁴² Elmalılı, age., II, 312; Sabunî, **Safvetü't-Tefasir**, I, 185; İbn Kesir, age., I, 272.

²⁴³ Elmalılı, age., II, 315; Sabunî, **Safvetü't-Tefasir**, I, 185; İbn Kesir, age., I, 272.

²⁴⁴ Gündüz, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara 1998, s. 380.

²⁴⁵ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 74.

²⁴⁶ Goldziher, Ignaz, **İslam Tefsir Ekolleri**, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yay., İstanbul 1997, s. 202.

nübüvveti dolayısıyla Hz. Muhammed'in, velayeti yönüyle de Hz. Ali'nin Allah'ı gösteren parlak birer ayna olduklarına dikkat çekilmiştir.²⁴⁷

İslam düşünce tarihinde birçok bölge ve tasavvufî grubu derinden etkileyen bu düşünce, Suriye ve bilhassa Horasan üzerinden gelerek Alevî ve Bektaşî çevreleri de etkisi altına almıştır. Hallac-ı Mansur'un bu düşünceyi daha basit fakat vurgulu biçimde formüle ettiği "enelhak" sözü dolayısıyla feci şekilde öldürülmesi; yine yedi büyük ozandan biri olan Nesimî'nin de benzer görüşleri sebebiyle şehit edilmesi Alevî muhitlerde geniş yankı bulmuştur.²⁴⁸

Kaygusuz Abdal Budalaname adlı eserinde insanın dünyaya gelmesindeki maksadın Hakk'ı tanımak olduğu, Hakk'ın da cümle yaratılmışlarda bulunduğu²⁴⁹, Hakk'ı eşyadan ayrı arayanın ömrünü zayi ettiği, özellikle insanın Hakk'ın en büyük tecellisi olduğu, nitekim hadiste de Allah'ın Âdem'i Rahman suretinde yarattığının geçtiği²⁵⁰, insanın kendisini bilmesinin onu Hakk'ın marifetine erdireceği²⁵¹ belirtilmektedir.

Ulûhiyet anlayışını koyu bir vahdet-i vücudçu bakış açısıyla yansıtan asıl kaynaklar, Alevîliğin birinci derecedeki kaynakları niteliğindeki ozanların deyişleridir.²⁵² Örneğin Nesimî'ye baktığımızda o, bir şiirinde Allah'ın insana tecelli ettiğini, insanın kendisini bilmesinin onu Hakk'ı bilmeye götüreceğini şöyle söylüyor:

“Âdem’de tecelli kıldı Allah

Kıl Âdem’e secde olma güm-rah

Özünü kim ki bildi buldu Hakk’ı

Özünü bilmeyenler oldu şaki”²⁵³

Yine Viranî de ağırlıklı olarak vahdet-i vücudçu bir tavır sergilemiş; hatta hulul anlayışına dayalı olarak Tanrı-Ali ilişkisine çok yer vermiştir.²⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, genel olarak Bektaşîlerin vahdet-i vücud anlayışlarının zaman içerisinde hulul fikriyle

²⁴⁷ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 74.

²⁴⁸ Eröz, age., s. 200.

²⁴⁹ Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983, s. 62-63.

²⁵⁰ Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, 1215 (I/379); Güzel, **Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri**, s. 66-67.

²⁵¹ Güzel, **Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri**, s. 63.

²⁵² Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 77.

²⁵³ **Nesimî Divanı**, (nşr. Hüseyin Ayan), Akçağ Yay., Ankara 1990, s. 54, 56.

²⁵⁴ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 79.

birleşerek esas mahiyetinden uzaklaşıp kendine özgü bir yapı arz eder olduğunu ve bu durumun en açık örneklerinin nefes ve deyişlerde bulunduğunu belirtir.²⁵⁵ Bununla beraber bu şairler eserlerinde Kur'an'ın genel ulûhiyet tasvirini yansıtan şiirlere de yer vermişlerdir.²⁵⁶

Vahdet-i vücud anlayışının ayetlerin yorumuna etkisiyle alakalı olarak Kaygusuz Abdal mensur eserlerinden birinde; “*Allah her şeyi kuşatır.*”²⁵⁷ ayeti sebebiyle “Komşu hakkı Allah hakkı” demişlerdir diyor. Devamında ise “Bil ki Allah'ın evveli ahiri, üstü altı, sağı solu, önü ardı yoktur. O cümle âlemi kaplar. Yani cümle mevcudatın vücudunda Hak mevcuddur.” diyerek bunu açıklıyor.²⁵⁸

Ayette ifade edilen Allah'ın kuşatması, ilim, kudret ve hüküm iledir. Allah-u Teâlâ, yalnız gök ve yerdekileri değil, onların ötesinde gerek zihin âleminde, gerek dış âlemdeki bütün varlıkları ilmi, kudreti ve ilahi hükmüyle kuşatmıştır. Her şey O'nun kudreti, hükmünün etkisi altında cereyan eder. Öyleyse insan bunun farkında olmalı, Allah'ın emir ve yasaklarına uymalı, O'nun sevgi ve rızasına kavuşmak için her yaptığını güzel yapmalı ve O'nu sevenlerin yoluna girmelidir.²⁵⁹ Fakat Kaygusuz Abdal vahdet-i vücud anlayışının etkisiyle ayeti farklı yorumlamıştır.

3.4. Alevî-Bektaşî Kaynaklarında Hurufî Unsurlar

Hurufilik, Fazlullah tarafından kurulmuş, harflerin mukaddes olmasına ve harflere çeşitli manalar verilmesi anlayışına dayanan batınî bir yaklaşımdır.²⁶⁰ Hurufiliğin geniş tanımı ve Alevî-Bektaşî kültürüne nüfuzu hakkında birinci bölümde bilgi verdiğimizden dolayı burada sadece Alevî-Bektaşî kaynaklarında yer alan, Hurufiliğin izlerinin belirgin bir şekilde hissedildiği örneklerle yer vereceğiz.

Alevîlikte Hurufilik açısından şüphesiz iki merkezî şahsiyet; Nesimî ve Viranî'dir. Nesimî'nin büyük etkisinin yanında Viranî de bazen açık bazen kapalı olarak Hurufî öğretiyi terennüm etmiştir.²⁶¹ Onun tamamen Hurufî öğreti etrafında dillendirdiği, insan yüzünün Kur'an ayetleri olduğunu ifade eden şiirinin şu mısraları dikkate değer:

²⁵⁵ Ocak, Ahmet Yaşar, “**Bektaşîlik**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, V, 375.

²⁵⁶ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 79.

²⁵⁷ Nisa, 4/126.

²⁵⁸ Güzel, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri**, s. 65.

²⁵⁹ Elmalılı, age., III, 93.

²⁶⁰ Gölpınarlı, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, s. 16.

²⁶¹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 124-125.

Yüzündür hâdi-i râh-ı Hüdâ'ya
 Ki iletir âşıkı ol kibriyâya
 Bilirsen sen elif lâm ve râ'yı
 Erersin Hâlık-ı Rabbü'l-a'lâya
 Cemalin Mushaf-ı âyât-ı Kur'an
 Okur ol kim verir canı bahaya
 Yüzün dört suredir âyât ve âyât
 Nazar eyle kelâm-ı "tâ" ve "hâ"ya
 Ki ismin âdemî resmin nedir bil
 Bu ömrün gitmesin yarın havaya²⁶²

Alevîliğin ana kaynağı olan Buyruk'ta Hurufî nitelikli anlayışlardan Kur'an ile ilgili olan şu örneği verebiliriz. Eserin zakir (cemlerde bağlaması ile deyiş okuyan) başlığında halife, dede ve zakir kelimelerinin harf sayıları kullanılarak bir takım işlemlerle bazı sonuçlara ulaşılmaya çalışılmaktadır. Mesela halife kelimesini oluşturan harflerin sayısı alfabeden tesbit edildiğinde yirmi dokuz sayısına ulaşılır. Dede kelimesi ise dört harfli olup yirmi dokuzdan çıkarıldığında yirmi beş kalır. Son olarak zakir kelimesi dört harfli olup yirmi beşten çıkarıldığında geriye dokuz kalır. Dokuz ise doksan bin sözdür. Ulu Tanrı'nın sözüdür. Tanrı bu doksan bin sözü Hz. Muhammed'e bildirmiştir. İşte zakir bu sözü içinde gezdiren bir kimsedir ve Cebrail'in işini işlemelidir.²⁶³

Yine Buyruk'ta sofunun özellikleri zikredilirken Hurufî etkiyi görmekteyiz. Nitekim sofunun yüzünün kutsal Kur'an-ı Kerim olduğu, yedi yazısının yedi Fatiha suresi olduğu, yüzündeki çizgilerin kelimeleri kadimin çizgileri olduğu belirtilir.²⁶⁴

Viranî Baba birçok ayeti yorumladığı eserinde bazı ayetlerin tefsirinde Hurufilikten etkilenmiştir. Örneğin, "*Elif. Lâm. Mîm O kitap (Kur'an); onda asla şüphe*

²⁶² **Âşık Viranî Divanı**, (haz. Mehmet Halit Bayrı), Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1959, s. 30-31.

²⁶³ **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (haz. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İstanbul 1982, s. 31; Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 123-124.

²⁶⁴ **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (haz. Fuat Bozkurt), s. 32; Üzüm, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 124.

*yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”*²⁶⁵ ayetini açıklarken; “Bu kitapta şüphe olmadığı için doğru yolu göstermektedir. Bu kitap Âdem’in güzel yüzüdür. Bu yüzü görmek isteyenler, başka hayalleri terk etmelidirler.” demektedir. Ayrıca yüzün, “*Kaf. Şanlı Kur’an’a and olsun ki.”*²⁶⁶ ayetinin sayısınca Hak yolu çizgisi olduğu, bu nedenle veche yüz adı verildiğini belirtmektedir. “*Allah benim de Rabb’im, sizin de Rabb’inizdir. O’na kulluk edin, bu dosdoğru yoldur.”*²⁶⁷ ayetiyle ilgili “O halde insanın yüzü, Hak yolu sembolize etmektedir. İnsanın yüzünü iyi tanı ki, Muhammed Ali’yi incitmeyesin ve sözlerine karşı gelmeyesin. Çünkü Allah-u Teâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Allah’ı ve Peygamberi incitenlere, Allah dünyada da ahirette de lanet eder. Onlara alçaltıcı bir azap hazırlar.”*²⁶⁸ Öyleyse insanın, Allah’ın mükemmel mazharı ve halifesi olduğunu inkâr etme. Çünkü yüz haktır.” demektedir.²⁶⁹ O ayrıca “*Nun. Kalem ve onunla yazılanlara and olsun”*²⁷⁰ ayetini açıklayarak şöyle söylemektedir: “(Kur’an/yüz) Allah’ın kudret kalemiyle yazılmıştır. Yüzündeki çizgiler Hakk’a götüren yollardır.”²⁷¹

Nesimî Hurufiliğin önde gelen temsilcilerinden biridir. O, kendisinin batın tarafında durduğunu açık olarak dile getirir. Ona göre karşı tarafta yer alan zahir ehli, hakikati bulamayan, onu göremeyen yüzeycilerdir.²⁷² Nesimî çok yoğun bir Kur’an şairidir ve onun Kur’an nazmına olan vukufiyeti tartışmasızdır. Onun Kur’an derinliğini gösteren unsurlardan birisi, onun ayetlerin bazen tamamını bazen bir kısmını aynen alıntılamaıdır ve bu durum oldukça yoğundur.²⁷³ Fakat o, sahip olduğu Kur’an vukufiyetine rağmen Hurufiliğe mensuptur ve Kur’an manalarını lûgat ve zahir çerçevesinden çıkararak mesajları harflerin meziyetlerine dönüştürme çabasını taşımaktadır.²⁷⁴ Nesimî’nin şiirlerinde kullandığı ayetlere Hurufî yaklaşımı ilgili birkaç örnek verecek olursak: Nesimî’nin şu şiirinde “*Biz Allah’tan geldik, yine ona döneceğiz.”*²⁷⁵ ayetini, tam bir Hurufî karakteristiği olarak insan saçına dönüştürmüştür:

“Zıll-i sânidir saçın innâ ileyhi râciun

²⁶⁵ Bakara, 2/1-2.

²⁶⁶ Kaf, 50/1.

²⁶⁷ Âl-i İmran, 3/51.

²⁶⁸ Ahzab, 33/57.

²⁶⁹ Viranî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 155.

²⁷⁰ Kalem, 68/1.

²⁷¹ Viranî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 235-239.

²⁷² Ünver, age., s. 158.

²⁷³ Ünver, age., s. 171.

²⁷⁴ Ünver, age., s. 167.

²⁷⁵ Bakara, 2/156.

Kul kefânın âfitâbı hoş ma'ânî gösterir.”²⁷⁶

Ayetü'l-Kürsî²⁷⁷ kelimesi Nesimî şiirinde insan yüzü olarak anlaşılmış, bunun için de yüzün Allah'ın kalamı olduğu söylenmiştir:

“Yüzündür Ayetü'l-Kürsî anınçün

Kelamullah muharrem hanesidir.”²⁷⁸

Ayetlerde geçen, sağlam kulp anlamındaki “urvetü'l-vüska”²⁷⁹ terimi ise Nesimî'ye göre zülüftür:

“Eşiğin âşıklara Beytü'l-Harâmın mervesi

Kâbe yüzün oldu zülfün urvetü'l-vüska imiş”²⁸⁰

Allah'tan başka kimsenin anlamının bilemeyeceği huruf-u mukattaadan olan Meryem suresinin ilk ayeti, Nesimî şiirinde insan sureti ve güzelliğiyle bütünleştirilmiştir:

“Ey cemalin kâf hâ yâ ayn sâd

Ma'nî-i yasin saçından müstefad”²⁸¹

Bizim verdiğimiz birkaç örnekte de görüldüğü gibi Nesimî, ayetleri Hurufî etkiyle yorumlamıştır. O, eserinde Kur'an-ı Kerim'den birçok ayet kullanmış²⁸² olmasına rağmen, çoğunlukla bu kullanımlarında temel Hurufîlik misyonu ile hareket etmiştir.²⁸³

4. Sünnî Tefsir Anlayışı ile Karşılaştırılması

Alevî-Bektaşî geleneğinde, bilinen manada Kur'an tefsiri olarak yazılmış müstakil eserler yok denecek kadar azdır; ancak Alevî-Bektaşî edebiyatına ait pek çok eserde bazı sure ve ayetlerin yorumlarına, izahlarına yer verilmiş ve Kur'an ayet ve surelerinden alıntılarda bulunulmuştur. Bu nedenle Alevî-Bektaşî tefsirleri ifadesini “Alevî-Bektaşîliğe ait tefsirler” anlamında değil de bu söz konusu yorum, izah ve

²⁷⁶ Ünver, age., s. 182-183.

²⁷⁷ Bakara, 2/255.

²⁷⁸ Ünver, age., s. 183.

²⁷⁹ Bakara, 2/256; Lokman, 31/22.

²⁸⁰ Ünver, age., s. 184.

²⁸¹ Ünver, age., s. 209.

²⁸² Diğer örnekler için bkz., Ünver, age., s. 171-299.

²⁸³ Ünver, age., s. 299.

alıntılarını ifade etme manasında kullandık. Bu bağlamda Alevî-Bektaşî tefsirleri ile Sünnî tefsirleri arasındaki farklılıkları şöylece sıralayabiliriz:

- a) Alevî-Bektaşîler, tefsir ilmi dışındaki diğer temel İslam ilimleri olan hadis, kelam, fıkıh ve İslam Tarihi sahasında olduğu gibi tefsir ilmi alanında da – birkaç istisna hariç- müstakil eserler yazmamışlardır. Halbuki Sünnî ilim çevresinde tefsir ilmine dair gerek Kur'an'ın bazı ayet ve surelerinin gerekse tamamının ele alındığı birçok tefsir yazılmıştır.
- b) Alevî-Bektaşî geleneğinde Sünnî ilim çevresinde olduğu manada hoca-talebe ilişkisi bağlamında Kur'an ilimleri okutulmamış ve dolayısıyla da bu alanda silsile halinde önemli müfessirler yetiştirilmemiştir.
- c) Alevî-Bektaşîlik tefsirlerinde Sünnî ilim çevresinde olduğu manada Kur'an ilimleri ve tefsir alanında kurumsallaşma ve ekolleşme olmamıştır. Yani rivayet tefsir ekolü, dirayet tefsir ekolü ve bu ekollerin temsilcilerinden söz edilemez.
- d) Sünnî ilim çevresinde yazılan eserlerde ayet ve surelerin sebep-i nüzullarına, kimin hakkında ve nerede indiklerine dair hadis kaynaklarına dayalı detaylı ilmî açıklamalar yer almasına rağmen Alevî-Bektaşî tefsirlerinde bu tür ilmî açıklamalar pek yer almaz.

Bu maddelerde eksiklik olarak ifade edilen hususların belki de en önemli nedeni Alevî-Bektaşî geleneğinin tarikat temelli tasavvufî bir yapıya sahip olmasıdır. Zira hemen hemen bütün tarikat çevrelerinde Tefsir, Hadis, Kelam ve Fıkıh gibi İslamî ilimlerden ziyade tarikat ve tasavvufa dair eserlerin kaleme alındığı bilinmektedir. Alevî-Bektaşî geleneği de bu çerçeve içerisinde değerlendirilecek olursa önceki maddelerde eksiklik olarak ifade edilen hususların olağan olduğu sonucu ortaya çıkacaktır. Buna bağlı olarak da Alevî-Bektaşî tefsirleri Sünnî tefsirler ile karşılaştırırken, Sünnî ilim çevresinde yazılan fikhî tefsirler (ahkâm tefsirleri) ve rivayet tefsirleri ile değil de işarî (tasavvufî) tefsirlerle karşılaştırmak daha doğru olacaktır. Çünkü Alevî-Bektaşî tefsirler ile Sünnî tefsirler arasında bir karşılaştırma yapılacaksa konu, metod, içerik vs. bakımından benzerliklerin bulunması gerekir. Alevî-Bektaşî tefsirleri de Sünnî tefsirler içerisinde daha çok tasavvufî tefsirler ile benzerlikler taşımaktadır.

- e) Alevî-Bektaşî çevrelerde yazılan bazı eserlerde Kur'an ayetleri yorumlanırken Şîliğe ait bazı inanç ve düşünce düşüncelere yer verildiği görülmektedir. Bunun nedeni ise bu eserlerin yazarlarının Şîî inanç ve düşünce yapısından etkilenmiş olma ihtimalidir. Alevîliğin tarihsel süre içerisinde Şîîliğin etkilerine maruz kalmış bir yapılanma olduğu dikkate alınırsa, Şîî kaynaklı inanç ve düşüncelerin Alevî-Bektaşî tefsirlerine girmiş olması da bu etkilenmenin bir neticesi olarak kabul edilebilir.
- f) Hurufiliğin de tesiriyle, sure ve ayetlerde kullanılan veya kullanılmayan harflerin, içerdiği kelime sayılarının tefsirlerde büyük etkisi olmuştur. Hacı Bektaş-ı Velî'nin Fatiha ve Besmele Tefsirinde bu çok açık bir şekilde görülmektedir.
- g) Alevî-Bektaşî kaynaklarında genelde ayetler Ehl-i Beyt düşüncesine dayandırılarak tefsir edilmiştir.

Bunların dışında kaynaklarda bazen ayet olmayan sözler Allah'a ait olarak verilebilmiştir. Örnek olarak Makalat adlı eserde "Her sıradan insan beni anmaya layık değildir. Her vücut bana ibadet edemez. Her sıradan ibadet de benim ma'rifetimi bilmeye yaramaz." sözünün Allah'a ait olduğu belirtilmiştir.²⁸⁴ Ama eseri hazırlayanların da dipnota eklediği gibi bu ifadeler ayet değildir. Yine "Genel bir seferberlik olduğu zaman cihad." ve "Cünüplükten dolayı vücudun tamamını yıkamak, gusletmek." tabirleri²⁸⁵ ayet olarak verilmekle beraber bu ifadeler ayet değildir. Eserin başka bir yerinde de Allah-u Teâlâ şöyle buyurmuştur denilerek "Allah Âdem'i altmış renk topraktan yarattı. Şayet bir tür topraktan yaratsaydı; insanlar tek bir surette olurlardı ve biri diğerini tanıyamazdı." ifadesine yer verilmektedir; fakat bu ifade de ayet değildir.²⁸⁶ İnsanın yaratılışı konusu işlenirken Allah'ın "Sonra onu sağ avucu içinde döndürür." buyurduğu belirtilir²⁸⁷; ama bu da ayet değildir. Erkânâme'de nefsin mertebelerinden bahsedilirken Allah'ın "Nefis, nefsin ilahıdır." buyurduğu belirtilmiştir; halbuki böyle bir ayet yoktur.

²⁸⁴ Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 51.

²⁸⁵ Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 72.

²⁸⁶ Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 113.

²⁸⁷ Hacı Bektaş-ı Velî, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 125.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'IN ALEVÎ-BEKTAŞÎ KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

1. Alevî-Bektaşî İnanç Yapısına Etkisi

Değişik dönem ve coğrafyalarda hangi isimle anılmış olursa olsun, tarih boyunca bütün Alevî çevreleri kendilerini İslam dini içinde görmüşlerdir. Yaşadıkları tarihî ve sosyal arka plana bağlı olarak “kitabî İslam”la yeterince yüz yüze gelmiş olma imkânı bulamamakla birlikte, İslam dinine mensubiyet bakımından en küçük bir tereddüt içinde bulunmamışlardır. Dahası Hacı Bektaş-ı Veli, Demir Baba, Otman Baba gibi yol büyükleri, bulundukları yörelerdeki gayr-i müslimlerin İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır.¹ Bunlardan Hacı Bektaş-ı Veli, Anadolu’ya gelerek Sulucakarahöyük’e yerleştiğinde burada kurmuş olduğu tarikatla yüzlerce öğrenci ve derviş yetiştirmiş ve hayatını Anadolu’nun İslamlaşmasına adanmıştır.² Burada bir yandan bir Türkmen şeyhi olarak halkı ırşat ederken, bir yandan da Göreme bölgesindeki Hristiyanlarla temasa geçip onların ihtidasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan Şamanist Moğolların Müslüman olması için yoğun faaliyetlerde bulunmuş ve bu amaçla Anadolu’nun muhtelif bölgelerine halifeler yollamıştır.³

Bektaşîlik, bir İslam tarikatıdır. Bektaşî geleneği, her şeyden önce din olarak kendisini İslam dini ile ifade etmektedir. Geleneğin bu inanç tercihi, şiirlere sık sık yansıtılmıştır.⁴

Pir Sultan Abdal bir şiirinde “Muhammed dinidir bizim dinimiz”⁵ diyerek Hz. Peygamber’e ve onun getirdiği dine bağlılığını dile getirmiştir. Âşık Viranî’nin bir şiirinde geçen:

“Bihamdillah Hüda’dan olmazam dūr

Şehadet vermişem ben Mustafa’ya”⁶ mısraları da Bektaşî geleneğindeki Allah’a ve Peygamber’e imanı dile getirmektedir. Bu da Alevî-Bektaşîler’in kendilerini İslam dini içerisinde gördüklerini göstermektedir. Hacı Bektaş-ı Veli Makalat’ında İslam

¹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 106.

² Ocak, Ahmet Yaşar, “**Hacı Bektaş-ı Veli**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, XIV, 456.

³ Ocak, “**Hacı Bektaş-ı Veli**”, XIV, 456.

⁴ Eğri, age., s. 134.

⁵ **Pir Sultan Abdal Hayatı ve Şiirleri**, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1959, s. 138.

⁶ **Âşık Viranî Divanı**, s. 250.

hakikatine şöyle işaret etmektedir: “Başında tacı, sırtında kaftanı olan padişah var. Onun fermanı, tahtı, ülkesi ve halkı var. Tevhid tacdır, ibadet gerdanlıktır, Müslümanlık kaftandır. Ferman, taht, ülke ve halk İslam’dır.” O, bu görüşü için ise, “*Allah katında din şüphesiz İslamdır.*”⁷ ayetini delil olarak getirmektedir.⁸

Muhiddin Abdal:

“Kılarınız namazı kılmayız değil,

Biz Hakkın emrini bilmeyiz değil,

Kur’an kitabımız İslam dinimiz,

Hadisten ayetten almayız değil”⁹ şiiri ile açık bir şekilde din olarak İslamı, kitap olarak da Kur’an’ı kabul ettiklerini ifade etmekte, sanki bu konularda onları eleştirenlere cevap vermektedir.

Kaygusuz Abdal;

“İslamın şartını sual edersen,

İcmalin de, şartı beştir, efendi,

Muradın ger iman öğrenmek ise,

Anın da adedi şestir, efendi.” Dörtlüğüyle başlayan bir şiirinde İslamın ve imanın şartlarını saymakta ve teker teker onları açıklamaktadır. Böylece o, bu şiiriyle otuz iki farzı işlemiş olmaktadır.¹⁰

Alevî-Bektaşîler açısından önemli yeri olan Hz. Ali, İslam hakkında şöyle demektedir: “İslam’ı vaz’edip kurallarını geldiği kimseye kolaylaştıran, prensiplerini onunla mücadele eden kimseye karşı şereflendiren Allah’a hamd olsun. İslam’ı, ona tutunana emniyet, ona girene esenlik, onunla konuşana delil, ona düşmanlık edene şahit, onunla aydınlanmak isteyeneye nur, anlayana idrak, düşünüp taşınana akıl, inceleyeneye ayet, azmedene ilim, nasihat alana ibret, doğrulayana kurtuluş, tevekkül edene güven, emanet edene rahat ve sabredene sığınak kılmıştır... Tasdik, onun yolu; salih ameller,

⁷ Âl-i İmran, 3/19.

⁸ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 102.

⁹ **Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, II, 117; Bozçalı, age., s. 146.

¹⁰ Bozçalı, age., s. 147.

işareti; ölüm, hedefi; dünya yarış alanı; kıyamet, toplanan yarış atları ve cennet ise ödülüdür.”¹¹

Sırrı Dedebaba, bir müridin öncelikle, mensubu olmakla şeref duyduğu İslam dinine ait konuları iyi bir şekilde bilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Zira sadık bir müridin girdiği ilk kapı şeriat kapısıdır. Çünkü şeriat, tarikat-ı aliyeye girmek için ilk şarttır. Şeriat dediğimiz şey de malum olduğu üzere kutsal İslam’ın emirlerini bilmek ve yaşamaktan başka bir şey değildir.¹² O, derviş ve mürşid-i kâmillerin vasıflarını sayarken bu şartlardan birinin de “ehl-i sünnet ve’l-cemaata uymak, bid’at ve hurafelerden uzak durmak” olduğunu belirtmektedir.¹³

Hacı Bektaş-ı Veli imanla amel arasında ilişki kurarak iman; “Allah’a inanmak, emirlerini yerine getirmek, sakının dediğinden sakınmak” şeklinde tarif ediyor.¹⁴ Ayrıca o, imanda şüphenin de bulunmaması gerektiğini belirtiyor ve şöyle diyor: “Rahman’ın aslı iman, şeytanın aslı şüphedir. İmana şüphe katmak olmaz.”¹⁵ Hamza Baba Bektaşî Tekkesi’ne ait bir icazetnamede “Allah mü’minler için bir yol vaz etmiştir. Mü’min olan kimse Allah’a, meleklerine, gönderdiği kitaplara, rasullerine, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine iman eden kimsedir.” denilerek İslam dininin inanç esasları icazetnameye yansıtılmıştır.¹⁶ İmam Cafer-i Sadık’a göre iman “ikrar etmek ve bu ikrarla Allah’a ibadet etmek, O’nun katına yaklaşmak, tevhid ve Allah’ı tanımaktan başlayarak itaat edilmesi gereken bütün farzları sonuna kadar sırasıyla küçük veya büyük olsun yerine getirmektir.” O, bunların hepsinin birbirine bağlı olduğunu, ancak bildiği ve öğrendiği farzları eda eden kimsenin mü’min sayılabileceğini söylemektedir. Çünkü ona göre imanın bütün manası ikrardır; ikrarın manası da itaatle tasdik etmek ve boyun eğmektir.¹⁷

Kitab-ı Cabbar Kulu’nda Hz. Ali’nin diliyle iman şöyle açıklanır: “İman şudur: Allah birdir. Peygamber gerçektir. Bütün peygamberler gerçektir. Allah dostları, melekler, kitaplar, cennet, cehennem, ölüm, yeniden dirilme, sorgu-sual, günahlarla sevapların tartılacağı terazi gerçektir.” Allah-u Teâlâ’nın özellikleri de sayıldıktan sonra

¹¹ **Nehcü’l-Belağa**, s. 112.

¹² A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 30.

¹³ A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 34.

¹⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 71.

¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 68.

¹⁶ Onarlı, İsmail, “**Saruhanogulları Beyliği’nin Ulu Evliyası: Hamza Baba**” Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, S. 21, ss. 163-197, s. 193.

¹⁷ Atalan, **Cafer-i Sadık**, s. 88.

“İşte iman dediğimiz bütün bunları dil ile söylemek ve kalp ile de inanmaktır.” denir. Daha sonra ise imanın gövdesinin dil ile söylemek, tanıklık etmek, canının ise inanç olduğu, dışının Kur’an, elbisesinin edep, kuşağının ise fakirleri, âlimleri ve iyi insanları sevmek olduğu soru-cevap metoduyla anlatılır.¹⁸

İnsanların yaratılış sebebini bilip ona göre davranmaları konusunu işleyen Veli Baba bu açıdan insanları üç kısma ayırmaktadır: Bunlardan birinci kısma girenler, niçin yaratıldıklarının bilincinde değillerdir. Onlar var olmanın amacını, yiyip içmek ve çocuk sahibi olmak zannederler. İkinci kısımdakiler, var olmalarının temel nedeninin manevî tekâmül olduğunu bilirler. Ancak onlar da mal ve makam sevgisine mağlup olurlar. Bu durumu izah için ise Veli Baba, “*Kadınlara oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlara ve develere, ekinlere karşı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir. Oysa gidilecek yerin güzeli Allah katındadır.*”¹⁹ ayetini yorumlar. Üçüncü kısma girenler ise, var olmaktan maksadın tekâmül etmek olduğunu bilirler. Emrolunanı eda eder ve yasaklanandan kaçınırlar. Kur’an’daki “Allah’a ve Rasulüne itaat edin”²⁰ emrine uyarlar ve “*Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir.*”²¹ ayetinin anlamı ile amel ederler. Bu âleme ikamet etmek için gelinmediğinin, misafir olduklarının farkındadırlar, tekâmül için çalışırlar.²²

Alevî-Bekaşî kaynaklarında amentü dediğimiz İslam’ın inanç esaslarına azımsanamayacak derecede atıflar yapılmaktadır. Bu bölümde Alevîliğin inanç boyutuna Kur’an’ın tesirini anlayabilmek için söz konusu yapının klasik kaynakları arasında sayılan menkıbeler, özellikle Alevîlerin temel erkân kitabı olan Buyruk ile şairler tarafından dile getirilmiş deyişler göz önünde bulundurulacaktır.

1.1 Allah İnancına Etkisi

İslam’da Allah’ın varlığı ve birliği anlayışı merkezî bir öneme sahiptir. Kur’an insanları sadece aşkın bir İlahın varlığını kabul etmeye değil aynı zamanda özelliklerini saydığı biçimde, Ona inanmaya çağırmaktadır. Bu konuda Kur’an’daki ayetlere

¹⁸ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 359-360.

¹⁹ Âl-i İmran, 3/14.

²⁰ Nisa, 4/59.

²¹ Nahl, 16/90.

²² **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 250-251.

bakıldığında Allah'ın birliği, kudreti, rahmet sahibi olduğu, bağışlaması, hikmeti gibi Allah'a ait birçok sıfatın gündeme getirildiği görülür.²³ Alevî-Bektaşî kaynaklarında da biz çoğu zaman Allah'ın, Kur'an'da anlatılan özellikleriyle nitelendirildiğini görürüz.

Hz. Ali, "Dinin esası, Allah'ı bilmektir. O'nu bilmenin kemali, O'nu tasdik etmektir. O'nu tasdik etmenin kemali, O'nu birlemektir. O'nu birlemenin kemali, O'na ihlas ile bağlanmaktır."²⁴ demektedir. Tevhid hakkında yaptığı bir konuşmasında, "O'na şekil izafe eden, O'nu birleyemez; O'nu başka varlıklara benzeten, hakikatine ulaşamaz; O'nu benzeten, O'na varamaz; O'na yön tayin ederek işaret edip hakkında vehimde bulunan, O'na ulaşamaz". "Hislerin algılamasıyla O'nun algılanamayacağı, işler arasındaki zıtlığı yaratmasıyla zıddının olmadığı, eşyalar arasında meydana getirdiği benzerlikler nedeniyle benzeri bulunmadığı bilinir." demektedir.²⁵ Daha birçok yerde Allah'ın birliği ve sıfatları hakkında bilgiler vermektedir.²⁶

Şeyh Safi Buyruğu'nda Allah'ın yoktan var edici, ölmüşleri diriltici, hastalıkları iyileştirici, her şeye gücü yeten bir padişah olduğu anlatılır, Onun dertlere derman, hastalara ferman ve sıkıntıya düşmüşlere şifa olduğu belirtilir ve bu ifadeler "Gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa hükmeden Allah'tır. Ondan başka bir dostunuz veya şefaatiniz yoktur. Düşünmüyor musunuz?"²⁷ ayeti ile birleştirilmektedir.²⁸

Cabbar Kulu, eserinde imanı açıklarken, Allah-u Teâlâ'nın özellikleri şöyle sıralanmaktadır: "Allah-u Teâlâ'nın bir benzeri yoktur. Kimseye benzemez, Yemez, içmez ve uyumaz. Elden, dilden ve bir yerde bulunmaya muhtaç olmaktan uzaktır. Allah, önü olmayan, daima yaratan ve yarattıklarının işlerini tedbirle ele alandır. Canlıdır. Öncesi ve sonrası yoktur. Ne kimseden doğmuştur; ne de kimseyi doğurmuştur."²⁹ Hayır, şer, sağlık ve ölüm Allah'tandır. Allah'ın izni olmadan ağaçlar, otlar, hiçbir şey yaprağını oynatamaz. Bitmek istese bitemez. Yeşillenmek istese

²³ Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 71, 72.

²⁴ **Nehcü'l-Belağa**, s. 29.

²⁵ **Nehcü'l-Belağa**, s. 200.

²⁶ Örnek olarak bkz., **Nehcü'l-Belağa**, s. 65-66, 71-72, 80, 86-87, 100, 200-203 vd.

²⁷ Secde, 32/4.

²⁸ **Şeyh Safi Buyruğu**, s. 145.

²⁹ Burada İhlâs suresine telmihte bulunmaktadır.

yeşillenemez. Her şey Allah-u Teâlâ'nın izni ile olur. Her şey Allah'ın emriyle gerçekleşir. Her şeyin rızıkını veren Allah'tır. Hepsinin gücü ve hareketi Allah'tandır.”³⁰

Cabbar Kulu ayrıca “Rabb'üm Vahid-i Ehad'dür. Vahid-i Mutlak'dur. Hayyü'l-Kayyum'dur. Âlim'dür. Hâfız'dur. Küllü şeye Kâdir'dür.” demekle Allah-u Teâlâ'nın Kur'an-ı Kerim'de geçen isim ve sıfatları hakkında bilgi vermekte, daha sonra ise bu isim ve sıfatları tek tek açıklamaktadır.³¹ Eserde ayrıca Allah sevgisi ve korkusu da işlenmiştir. Allah sevgisi hakkında, O'nu sevmenin dört göstergesi olduğu belirtilmiştir. Bunlar; dünyadan vazgeçmek, Allah'tan başkasına bağlanmayıp onlardan kaçmak, nefisini eğiterek bedenini sarartıp soldurmak, dilinde ve kalbinde Allah-u Teâlâ'nın ismini hazır bulundurmaktır. Kişinin ancak bu şahitlerden birisinin kendisinde bulunması halinde “Ben Allah'ı seviyorum.” demesi doğru olur.³² Allah korkusu hakkında ise “Bir kul Allah'tan korkarsa, Allah-u Teâlâ da bütün varlıkları o kuldan korkutur. O kulun hiçbir varlıktan korkusu kalmaz. Allah'tan korkan varlıklardan korkmaz. Allah'ın kapısında olan kulun varlıklara ihtiyacı kalmaz. O kulun her işini Allah görür.” denmektedir.³³

Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi'nde kendisinin daha altı atlık iken kelime-i şehadet getirdiği geçer.³⁴ Bu onun Allah'ın varlığını ve birliğini kabul etmesi anlamına gelir. Bunun yanında Allah'ın âlemlerin Rabb'i olduğu³⁵, kudreti ve zevalsizliği³⁶, tevbe ve duaları kabul ediciliği³⁷ gibi özelliklerini de benimsediği, vahdet-i vücudu söz konusu etmediği görülür. Nitekim söz konusu eserde vahdet-i vücut anlayışını çağrıştıran hemen hemen hiçbir kayda rastlanmamaktadır.³⁸

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat'ında âriflerin tevhid anlayışını beyan ederken, ayetler eşliğinde Allah'ın sıfatlarını açıklamaktadır. Allah'ın mülkünü, heybetini, azametini, izzetini, celalini, nimetini, lütfunu, muhabbetini, nusretini, kismetini, tevekkül edene yettiğini, hikmetini ilgili ayetleri naklederek anlatmaktadır.³⁹

³⁰ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 359.

³¹ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 514.

³² **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 521.

³³ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 594.

³⁴ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 4.

³⁵ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 7.

³⁶ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 8.

³⁷ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 55.

³⁸ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 75.

³⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 97.

Demir Baba Velayetnamesi'nde de Allah'ın olmuş ve olacak her şeyi bildiği⁴⁰, dertlere deva verdiği⁴¹, kudret sahibi olduğu⁴² belirtilmekte, birçok yerde Allah'ı Kur'an'daki sıfatlarıyla zikrettiği görülmektedir.

Pir Sultan Abdal'ın şiirlerine baktığımızda da onun Allah'ı Kur'an'da geçen isimleriyle andığını görürüz. Örneğin bir şiirinde “Biz de razı olduk Hak'tan gelene”⁴³ diyerek Allah'ı Hak ismiyle; diğer bir şiirinde “Mevla'm iman nasib etse bir kula”⁴⁴ diyerek Mevla ismiyle, “Kadir Allah kula ihsan ederken”⁴⁵ diyerek de Kadir ismiyle anmıştır. Yine bir deyişinde “Pir Sultan'ım ‘kulhuvallahu ehad’”⁴⁶ mısrasıyla ihlas suresinin ilk ayetinin Arapça orjinalini vererek ilahî birliği dile getirmiştir. “Bir Allah'tan büyük yoktur Hak dedim durdum yalnız”⁴⁷ dizeleriyle de hem Allah'ın birliğini, hem de sürekli Allah'ı zikrettiğini belirtmektedir. “Hak bizi yoktan var etti”⁴⁸ derken de Allah'ın yaratma sıfatına atıf yapmaktadır.

Yine o, “Sen Hakk'ı yabanda arama sakın

Kalbini pak eyle Hak sana yakın”⁴⁹ şiirinde “*Allah insana şah damarından daha yakındır.*”⁵⁰ ayetinin ifade ettiği manayı çağrıştırıyor.

“Hak'tan emir olmazsa rahmet yağmaz.”⁵¹ mısrasında da yağmurun Allah'ın izin ve emriyle yağdığını belirtip, “*Şüphesiz kıyamet saatinin bilgisi Allah katındadır. Yağmuru O indirir.*”⁵² ayetine işaret ediyor.

Kaygusuz Abdal,

“İy sıfatun kul huvallahu ehad

Her dem içinde Kadirsün her sahat”⁵³ mısralarında ihlâs suresine atıf yapıyor. Şiirin devamında ise Allah-u Teâlâ'yı Kur'an'daki sıfatlarına uygun bir şekilde anıyor:

⁴⁰ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 69.

⁴¹ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 59.

⁴² Demir Baba Vilayetnamesi, s. 54.

⁴³ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 125.

⁴⁴ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 93.

⁴⁵ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 125.

⁴⁶ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 235.

⁴⁷ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 102.

⁴⁸ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 359.

⁴⁹ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 280.

⁵⁰ Kaf, 50/16.

⁵¹ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 67.

⁵² Lokman, 31/34.

⁵³ Güzel, Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi, s. 217.

“Cümle sırrı sen bilirsün ey Kadir

Bî-şeriksin bî-misalsin bî-nazîr

Malikü’l-mülksin Kadîm-ü lem yezel

Mahlûkun Hâlıkı sensin zü’l-celal

Tanrı settaru’l-uyubdur hem Kerim

Hem Âlim’dür hem Hakîm’dür hem Rahim”⁵⁴

Temel erkân kitabı buyruktaki ulûhiyet anlayışı da Kur’an’daki genel uluhiyet tasviri ile örtüşen bir karakter taşır. Allah’ın her şeyi yaratan, kudret sahibi, mabud, günahları bağışlayan, kitaplar gönderen, kullarına emirler verip bir takım yasaklar koyan bir zat-ı ilahi olduğu ifade edilir.⁵⁵

Nesimî, İslam’daki tevhid anlayışını temellendiren İhlas suresini şöyle şiirleştiriyor:

“Fazlına bel bağladım ya vahid-u ferd-u ehad

Cümlelerin mabudu sensin daima hayy-u ebed

Okurum isminde ‘bismillahirrahmanirrahim’

Çün sıfatındır sıfatın ékulhuvallahu ehad’

Evvel-u ahir ‘huve’l-hayyu’llezi’sin ‘la yemut’

Zahir-u batın ‘huve’l-Baki’sin ‘Allahu’s-Samed’

‘Lem yelid’ sensin okurum ey ‘ve lem yuled’ seni

⁵⁴ Güzel, **Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi**, s. 217.

⁵⁵ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 76.

‘Lem yekun’ zat-u sıfatındır ‘lehu kufuven ehad’⁵⁶

Odman Baba bir şiirinde Kur’an’da anlatılan Allah tasavvuruna uygun bir şekilde, Allah’ın Evvel, Ahir, Malkû’l-Mülk, Kadir ve Hayy isimlerini kullanarak Allah’a yalvarmaktadır.⁵⁷ Âşık Paşa-yı Veli de Allah’ın Kur’an’da anlatılan sıfatlarıyla Allah’a münacatta bulunmaktadır.⁵⁸

Şah İsmail Hatayi tevhid ile ilgili şunları söylemektedir:

“Tevhid ile bitmez işler bitmiştir

Tevhid ile talip Hakk’a yetmiştir

Tevhid ile dünya karar tutmuştur

Dermansız dertlerin dermanı tevhid.”⁵⁹

Alevî-Bektaşîlikte Kur’an’da yer alan Allah tasavvuru aynen benimsenmektedir. Dua ve münacatlarda, isim ve sıfatları ile paralellik arz eden bir Allah tasavvuru esas alınmaktadır. Bektaşî büyüklerinin yaptıkları bu münacatları öğrenerek okuyan derviş ve talibler de, aynı inancı paylaşmakta ve benimsemektedirler.⁶⁰ Örneği bir Bektaşî dervişinin sabah akşam okuması gereken şu duaya baktığımızda Bektaşîlikteki Allah tasavvurunun nasıl olduğu konusunda bize bilgi verecektir⁶¹: “Allah’ım her şeyin evveli sensin, senden önce hiçbirşey yoktu. Ve yine her şeyin sonu sensin, senden sonra da kimse yoktur. Sen her şeyde açıkça görürsün. Senin üstünde hiçbirşey yoktur. Sen hükmedicisin ve büyüsun. Ey her şeyden önce varolan ve her şeyden sonra varolacak Rabb’imiz, ey insana şah damarından daha yakın olan, ey istediğini istediği gibi yapan, ey kalpleri değiştiren, her şeyi gören, eşi ve benzeri olmayan, her şeyi duyan ve işiten, her şeye gücü yeten! Benim dileğimi, arzumu, Muhammed Mustafa ve onun temiz ailesinin hatırı için kabul et.”⁶²

Batılı araştırmacılar, XIX. yüzyıldan beri, Bektaşîliği İslam’ın dışında imiş gibi gösterme gayreti içerisindeyler. Özellikle inançla ilgili konularda, okuyucuların Bektaşîliğin İslam’ın inanç esaslarını benimsemediği, söylemlerinde inançla ilgili

⁵⁶ Nesimî Divanı, s. 53.

⁵⁷ Odman Baba Vilayetnamesi (Vilayetname-i Şahi Göçek Abdal), (haz. Şevki Koca), Bektaşî Kültür Derneği, (yy) 2002, s. 3.

⁵⁸ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 31.

⁵⁹ Uluçay, Ömer, Şah Hatayi ve Alevîlik, Hakan Ofset, Adana 1993, s. 41.

⁶⁰ Eğri, age., s. 111.

⁶¹ Eğri, age., s. 110.

⁶² A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 45.

kavramlara yer vermediği gibi bir sonuca vardıracak örnekler vermektedirler.⁶³ Bu araştırmacılardan biri olan Anton Jozef Dierl, Anadolu Alevîliği adlı eserinde Alevî-Bektaşîlerin günlük konuşma dillerinde İnşâallah, Mâşâallah, Sübhânallah, Bismillah ve Elhamdülillah gibi dinî içerikli sözleri kullanmadıklarını ifade etmektedir.⁶⁴ Ancak, Bektaşî kaynakları incelendiğinde Dierl'in bu iddiasının doğru olmadığı görülmektedir. Alevî-Bektaşîliğin piri durumunda olan veliler sözü edilen kelimeleri kullanmaktan geri durmamışlardır. Bunun birçok örneği vardır. Batılı araştırmacıların Bektaşî geleneğini derinliğine incelemeyen yaptıkları yönlendirici tespitler, gerçeği yansıtmamaktadır.⁶⁵ Örneğin Demir Baba Velayetnamesi'nde birinin hastalığına dua ederken "İnşâallah-u Teâlâ senin derdine deva Allah'tan yetiş" ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁶

Alevî-Bektaşî-Kızılbaş, hangi isimle anılırsa anılsın, bu zümrelerin hepsinde Allah'ın varlığı, birliği, kısaca tevhid konusunda sağlam bir inancın yanında, tasavvufî anlayıştan kaynaklanan bir anlayışın izleri görülür.⁶⁷ Bununla birlikte günümüzde, Pozitivist ve Materyalist felsefenin etkisi altında kalan birtakım yazarlar tarafından bu inanç zayıflatılmak istenmektedir.⁶⁸

Allah inancı ile ilgili, günümüz Alevî toplumunun çeşitli katmanları arasında yapılan sosyolojik araştırmalar, genel itibarıyla öğrenim düzeyi yükseldikçe inanç düzeyinde azalmanın olduğunu; bunun tersine öğrenim düzeyi düştükçe inanç düzeyinde artmanın olduğunu ortaya koymaktadır.⁶⁹

1.2. Melek İnancına Etkisi

Alevîlikte melek inancı genel olarak belli bir esneklik ve kapalılık içinde kabul edilen bir inanç şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çok vurgulu ve işlenmiş olmamakla birlikte, bu konuda yaygın İslamî anlayışa yakın bir muhtevanın bulunduğu söylenebilir.⁷⁰

Meleklerle iman konusu velayetname ve menakıbnamelerde işlenmektedir. Veli Baba meleklerin vücutlarının nurani olduklarını söylemektedir.⁷¹ Ona göre melekler

⁶³ Eğri, age., s. 101.

⁶⁴ Dierl, Anton Jozef, *Anadolu Alevîliği*, (çev. Fahrettin Yiğit), Ant Yay., İstanbul 1991, s. 72.

⁶⁵ Eğri, age., s. 102.

⁶⁶ **Demir Baba Velayetnamesi**, s. 59.

⁶⁷ Fırlıklı, **Türkiye'de Alevîlik Bektaşîlik**, s. 279.

⁶⁸ Üzümlü, İlyas, **Günümüz Alevîliği**, İsam Yay., İstanbul 1997, s. 70.

⁶⁹ Keskin, Mustafa, **Kentleşme Sürecinde Alevîlik**, Yayınevi, İstanbul 2009, s. 97.

⁷⁰ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 108.

⁷¹ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 254.

ulvi varlıklardır ve her birinin belli bir makamı vardır. Amel ve ilimde terakki etmezler. Bu görüşüne delil olarak da “*Melekler şöyle derler: Bizim her birimizin bilinen bir makamı vardır. Şüphesiz biz sıra sıra duranlarız. Şüphesiz biz Allah’ı tesbih edenleriz.*”⁷² ayetini getirmektedir. Meleklerin kendi işleri olan Allah’a kulluk ile meşgul olduklarını, masum olup Allah’a itiraz ve isyan etmediklerini ifade etmektedir.⁷³

Hacı Bektaş-ı Veli “Her bir kişiye üç yüz altmış melek görevlendirilmiştir. Öyle iken bunca meleklerin arasında edepsizlikler edersin, ama senin gibi biri yanında edepsizlik etmezsin. Nerede kaldı senin meleklerle inandığın?”⁷⁴ diyerek meleklerle inanan bir insanın bu inancının hal ve davranışlarına da yansıması gerektiğini belirtmektedir.

Yunus Emre;

“Kur’an oku sen ey veli

Terkeylegil haram malı

Münker Nekir’in suali

Ta ki sana âsân ola”⁷⁵ şeklindeki şiirinde Kur’an okumanın ve haram yememenin gerekliliğini vurgularken sorgu meleklerinin varlığından da haber vermektedir.

Erkân kitabı Buyruk’ta, Allah’ın Hz. Âdem’i yarattıktan sonra meleklerden ona secde etmelerini istediği; Allah’ın kendisini Âdem’in kalbinde gizlediği, bu bakımdan melekler Hz. Âdem’e secde ettiklerinde gerçekte bu secdenin Allah’a ait olduğu belirtilir.⁷⁶

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu’nda meleklerin yaratılışı, Hz. Âdem’e secde etmeleri, Cebrail, İsrail, Mikail ve Azrail’in görevleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.⁷⁷

Şeyh Safi Buyruğu’nda melekler, çeşitli konuların içerisinde Kur’an mesajına uygun bir şekilde yer almaktadır.⁷⁸ Mesela Cebrail ile Hz. Peygamber’in görüşmesi,

⁷² Saffat, 37/164.

⁷³ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 257.

⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 71.

⁷⁵ **Yunus Emre Divanı**, s. 96.

⁷⁶ **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (haz. Fuat Bozkurt), s. 117.

⁷⁷ **İmam Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 379-383.

meleklerin Hz. Muhammed'i görünce ona salâvat ve tahiyyatta bulunmaları anlatılmaktadır.⁷⁹

1.3. Peygamber İnancına Etkisi

Bektaşî İlmihali'nde 'peygamber'in tanımı ayetlerle yapılır: "Peygamberler Allah tarafından seçilmiş kimselerdir. Kendilerine verilen ilahi görevi yerine getirmek ve insanları doğru yola götürmek için görevlendirilirler. *"Allah dilediğini yaratır ve seçer, onlar için tercih hakkı yoktur."*⁸⁰ ayeti bunun delilidir. Seçilerek görevlendirilen bu elçiler Yaradan ile insan arasında rehberlik görevini yürütürler. Amaçları insanlığa en iyi yolu göstermektir. *"Onları, emrimiz altındaki insanları doğru yola götüren imamlar yaptık."*⁸¹ ayeti nübüvvet ve imamet görevini belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlik ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan bazıları kitap verilmek suretiyle diğerlerinden ayrılmıştır. Görevleri itibariyle aralarında fark yoktur. Hepsi de tebliğ ile görevlendirilmişlerdir. Ayrımın hangi konuda olduğu Allah'a ait bir bilgidir. *"Andolsun ki bazı peygamberleri bazılarından üstün kıldık"*⁸², *"İşte peygamberlerin bazısını bazısından üstün ettik."*⁸³ ayetleri bu gerçeği bize bildirmektedir.⁸⁴

Alevî-Bektaşî kültüründe Hz. Peygamber'e duyulan sevginin yeri büyüktür. Tekke ve dergâhlarda verilen din eğitiminin, eğitime muhatap olan dervişlere 'rol modeli' olarak sunduğu en önemli kişi hiç şüphesiz İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir.⁸⁵ Temel Bektaşî kaynaklarının hemen hepsi besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır.⁸⁶

Peygamberlere iman dendiğinde, bununla ayırt edilmeksizin bütün peygamberler anlaşılır. Kaynaklarda da bu yönde bilgiler vardır. Örnek olarak Cabbar Kulu, diğer peygamberlerin inkâr edilmemesi gerektiğini şöyle işlemiştir: "Hz. Peygamber der: Bir kimse bana ümmet olsa, Allah'a iman etse, benim gittiğim yolun doğru olduğunu, diğer peygamberlerin gittiği yolun ise doğru olmadığını söylese, o kişi lanete uğramış olur.

⁷⁸ Eğri, age., s. 153.

⁷⁹ Şeyh Safi Buyruğu, s. 36.

⁸⁰ Kasas, 28/68.

⁸¹ Enbiya, 21/73.

⁸² İsra, 17/55.

⁸³ Bakara, 2/253.

⁸⁴ Kaya, Bektaşî İlmihali, s. 8-9.

⁸⁵ Eğri, age., s. 25.

⁸⁶ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 50; Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, s. 1.

Peygamberlerin birisinin gittiği yolun doğru olmadığını söyleyen kimse, kâfirden daha kötüdür.”⁸⁷

Hacı Bektaş-ı Veli Velayetnamesi’nde de Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğu ifade edilir⁸⁸ ve Hünkâr’ın ölmeden önce Hz. Peygamber’e salavat getirdiği anlatılır.⁸⁹

Kaynaklarda Kur’an’da adı geçen diğer peygamberlerden de bahsedilmekle beraber Hz. Muhammed’e daha büyük bir yer verilmiştir.⁹⁰ O, bütün peygamberlerin aslı, bütün velilerin çerağlarını tutuşturan, yaratıcı ile yaratılmış arasındaki nişan, âlemlere rahmet olarak görülmüştür.⁹¹ Hacı Bektaş-ı Veli, Muhammed Mustafa’nın dostluğuna dayananların, Allah tarafından mahrum edilmeyeceklerini haber vermektedir.⁹²

Hz. Peygamber’in önemine işaret eden şu şiir de dikkat çekicidir:

“Cihan bağında insan bir şecerdir, gayriler yaprak

Nebiler meyvadır, sen zübdesisin ya Rasulallah”⁹³

Niyazî Mısırî Hz. Peygamber’e olan sevgisini şu mısralarıyla da anlatmaktadır:

“Ol cihanın fahrinin sırrına kurban olayım

Hutbe-i levlak inen şanına kurban olayım

Kab-ı kavseyi ev ednasına⁹⁴ kurban olayım

Ben anın ilim ile irfanına kurban olayım

Ben anın esrar-ı mi’racına kurban olayım⁹⁵

Yine Hz. Peygamber aşkına terennüm edilmiş şu mısralar da okunmaya değerdir:

“Cenab-ı Halıku’l-Alem buyurdu şanına ‘levlak’

⁸⁷ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 126.

⁸⁸ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 4.

⁸⁹ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 90.

⁹⁰ Eğri, age., s. 124.

⁹¹ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 296-297.

⁹² Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalât**, s. 29.

⁹³ **Niyazî Mısırî Divanı**, s. 224.

⁹⁴ Bu ifade şu ayetten alınmadır: “*O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu.*” Necm, 53/9.

⁹⁵ **Niyazî Mısırî Divanı**, s. 162.

Anınçün halk olunmuştur, zemin-ü asuman, eflak;

Kapandım dergeh-i lütf-u atâna, gözlerim nem-nak

Şirişk-efşan⁹⁶ olup söyler, Süreyya, sinesi sad-çak

Garîk-ı bahr-ı isyanım, dehilek ya Rasulallah!⁹⁷

Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'e salâvat getirmeyi öğrettiği bir konuşmasında, onun için "Allah'ım o, kendisine güvenilen senin güvenilir eminin, gizlenmiş ilminin hazinedarı, Kıyamet gününde şahidin, hak ile gönderdiğin ve insanlara yolladığın elçidir."⁹⁸ demektedir. Ayrıca Allah'ın, Hiz. Muhammed (s.a.s.)'i âlemlere uyarıcı ve vahiy için emin olarak gönderdiğini belirtmekte⁹⁹ ve şu öğütlerde bulunmaktadır: "En güzel ve en temiz olan Peygamberine uy; onda ona uyan için örnek, teselli arayan için teselli vardır. Kulların Allah katında en sevgilisi, peygamberiyle teselli bulan ve onun izini adım adım takip edendir."¹⁰⁰

Kaynaklarda Hiz. Peygamber'in özellikleri ile ilgili söylenenler Kur'an'ın tasvirine uygundur. Hatta bizzat ayetler kullanılarak Hiz. Peygamber'den bahsedilmiştir. Örneğin Demir Baba Hiz. Peygamber'e salâvat getirirken onun insanlar için müjdeleyici, uyarıcı ve Allah'a davet edici olduğundan bahseden ayeti¹⁰¹ kullanmıştır.¹⁰²

Makalat'ta Hiz. Peygamber'in Allah'ı sevmesiyle ilgili şunlar söylenir: "Muhammed Mustafa (s.a.s.) Allah dostluğuna dayandı. Öyle olunca Yüce Allah "Dostu dostundan ayırmayayım" diye buyurdu. Yüce Allah şöyle buyurdu: "*..onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır.*"¹⁰³ Sonra Yüce Allah lütuf ve kereminden buyurdu ki: "Ben sizinleyim Bana şükredin." Nitekim bir ayette Yüce Allah şöyle buyurdu: "*Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam.*"¹⁰⁴ Allah Teâlâ başka bir ayette de şöyle buyurdu: "*güzel davrananları da daha güzeliyle (mükâfatlandırması içindir.)*"¹⁰⁵

⁹⁶ Gözyaşı saçan anlamındadır.

⁹⁷ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 30.

⁹⁸ **Nehcü'l-Belağa**, s. 75.

⁹⁹ **Nehcü'l-Belağa**, s. 51.

¹⁰⁰ **Nehcü'l-Belağa**, s. 166.

¹⁰¹ "Ey Peygamber, biz seni şahit, müjdeci, uyarıcı, Allah'ın izni ile Allah'a davet edici ve ıstık saçan bir lamba olarak gönderdik." Ahzab, 33/46-47.

¹⁰² **Demir Baba Vilayetnamesi**, s. 50.

¹⁰³ Bakara, 2/165.

¹⁰⁴ İbrahim, 14/7.

¹⁰⁵ Necm, 53/31.

Bir başka ayette ise şöyle buyurur: “*Kim Rabb’ine kavuşmayı umuyorsa, bir amel-i salih işlesin ve Rabb’ine ibadette kimseyi ortak koşmasın.*”¹⁰⁶

Hiz. Muhammed (s.a.s.)’e verilen önemi göstermesi açısından Erkânâme’de dört kapı anlatılırken; şariat Rasulullah’ın sözü, tarikat Rasulullah’ın fiili, marifet ve hakikat ise Rasulullah’ın hali olarak açıklanmış; kişinin Yüce Allah’ın farzlarını ve Hiz. Muhammed’in sünnetlerini asla eksik yapmaması gerektiği, eksik yaparsa yalancılardan olacağı belirtilmiştir.¹⁰⁷

Çorumdan bir icazetnamede de doğru yolun Allah’ın emirlerine boyun eğip yasaklarından çekinmek olduğu belirtilerek, emir ve yasakların Rasulullah’a müracaat edilerek bilinebileceğine işaret edilmiş ve buna “*Peygamber size neyi getirmişse, onu alın; neyi yasak etmişse ondan kaçının ve ona itaat edin.*”¹⁰⁸ ayeti delil olarak getirilmiştir.¹⁰⁹

Kur’an’da adı geçen diğer peygamberler hakkında ise Kaygusuz Abdal, Menakıbnamesi’nde onlardan on iki tanesinin ismi geçmekte, çoğu zaman da bu peygamberler Kur’an’da anlatılan özelliklerine işaretle anılmaktadır.¹¹⁰ Yine Âşık Paşayı Veli de eserinde bu peygamberlerden bahsediyor¹¹¹ ve Hiz. Âdem, Nuh, İbrahim, İsmail (a.s.) gibi bazı peygamberler hakkında kısa bilgiler veriyor.¹¹²

Peygamber kıssalarının tasavvufî bakış açısıyla yorumlandığı yerler de vardır.¹¹³ Örnek vermek gerekirse Kaygusuz Abdal Kitab-ı Miglate’sinde, rüyasında peygamberleri gören ve onlardan İslam, ahlak, edeb ve erkânla ilgili bilgiler alan bir dervişi anlatmaktadır. Bu derviş Yusuf Peygamber’e “Duydum ki seni kuyuya düştü derler” diye sorar. Yusuf Peygamber de kuyu dedikleri şeyin insanın cismi olduğunu söyler. Burada “Asıl kuyuya düşmek, bedensel isteklerin esiri olmaktır.” mesajı verilmektedir.¹¹⁴

¹⁰⁶ Kehf, 18/110. Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 64.

¹⁰⁷ **Erkânâme 1**, s. 133-134.

¹⁰⁸ Haşr, 59/7.

¹⁰⁹ **Çorum’dan Bir İcazetname**, (haz. Hacı Yılmaz), Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, S. 17, ss. 139-148, s. 144.

¹¹⁰ Güzel, **Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi**, (Çevirenin Girişi), s. 53-56.

¹¹¹ Âşık Paşayı Veli, age., s. 142-143.

¹¹² Âşık Paşayı Veli, age., s. 292-293.

¹¹³ Eğri, age., s. 126.

¹¹⁴ Bkz., Eğri, age., s. 126.

Rasulullah (s.a.s.)’e ittiba da eserlerde önemle işlenmiştir. Onun örnek kişiliğine dikkat çekilmiş, Bektaşî babaları, kendilerine ait eserlerde Hz. Peygamber’in şahsiyet özelliklerini ve ahlakını işlemişlerdir. Onun topluma yönelik davranışları, insanlarla nasıl iletişim kurduğu konuları üzerinde durulmuştur.¹¹⁵ Veli Baba, Hz. Hasan ve Hüseyin’in soyundan gelen seyyidlerin özelliklerinden bahsederken: “Tarikleri; zikir, fikir, az yemek, az uyumak, az konuşmak, şöhretten çekinmek ve “*Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin.*”¹¹⁶ ayetine uygun olarak Rasulullah’a ittibadır” diyor ve ayeti şöyle açıklıyor: “Rasulullah’a ittiba, Onun yaptığı ibadetleri yapmak, Onun terk ettiklerini terk etmekle olur. Allah’a ulaşmak, Rasulullah’a uyma şartına bağlanmıştır. Bin sene Rasulullah Efendimize ittiba etmeksizin bir kimse ibadet etse kabul olunmaz.”¹¹⁷ Hz. Peygamber’e nasıl ittiba edileceğini geniş olarak anlattıktan sonra ise bu hal üzere devamlılık sağlayan ve Ehl-i Beyt’i seven bir kimsenin kabiliyetine göre “*Kim Allah’a ve Rasulüne itaat ederse, işte onlar Allah’ın nimetine eriştiği Peygamberlerle, şehidler ve iyilerle beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaşlardır.*”¹¹⁸ ayetine muhatap olacağını haber veriyor.¹¹⁹

Peygamberlerin görevleri konusundaki düşünceler de Kur’an’la uyuşmaktadır. Âşık Paşa-yı Veli Garibnamesinde Peygamberlerin görevlerini açıklarken şöyle diyor: “Onlar kendilerine kitap verilerek, iyilikleri insanlara anlatır, öğretirler. İnsanları Hakk’a davet ederler. Onlara Allah’tan risalet gelmiştir. Cebrail vasıtasıyla kendilerine vahyolunanı halka ulaştırırlar.”¹²⁰ Viranî Baba ise Hz. Peygamber’in vahy ile konuştuğunu, heva-yı nefisle asla bir söz söylemediğini belirterek bu düşüncesine de “*O, hevedan konuşmaz; ancak kendisine vahyolunanı söyler.*”¹²¹ ayetini delil olarak getirmiştir.¹²²

Alevî-Bektaşî geleneğinde Hz. Peygamber’in yanı sıra onun ailesinin yani Ehl-i Beyt’in önemi de büyüktür. Ehl-i Beyt kısaca ev halkı demektir. Ev, Hz. Muhammed (s.a.s.)’in evi, ailesi ve ocağıdır. Kur’an-ı Kerim’de Ehl-i Beyt tabiri üç yerde geçer.

¹¹⁵ Eğri, age., s. 27.

¹¹⁶ Âl-i İmran, 3/31.

¹¹⁷ Veli Baba Menakıbnamesi, s. 173.

¹¹⁸ Nisa, 4/69.

¹¹⁹ Veli Baba Menakıbnamesi, s. 177-178.

¹²⁰ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 306.

¹²¹ Necm, 53/3-4.

¹²² Viranî Baba, İlm-i Câvidân, s. 299.

Doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in ev halkından söz eden ayet mealen şöyledir¹²³: “*Ey Ehl-i Beyt, Allah sizin üzerinizden her türlü kötülüğü yok etmek, sizi tertemiz yapmak ister.*”¹²⁴ Bu ayet-i kerime ile ilgili, ayetin evinde indirildiği Hz. Peygamber'in zevcelerinden olan Ümm-ü Seleme'den şöyle bir hadis rivayet edilir: “Ümmü Seleme dedi ki, Hz. Peygamber benim yanımda idi. Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin de vardı. Onlara hazire¹²⁵ pişirdim. Yediler, sonra da uyudular. Hz. Peygamber onların üzerine bir örtü örttü ve “Allah'ın onlar benim Ehl-i Beyt'imdir; onlardan kusuru gider ve onları tertemiz kıl dedi.”¹²⁶ Bir Bektaşî dedebabası olan Bedri Noyan bu ayet gereği Ehl-i Beyt ve on iki imamların temizliğine inanmak şarttır diyor.¹²⁷

Ayrıca Ehl-i Beyt ile ilgili olduğunu belirttiği bazı ayetleri yorumlayan Bedri Noyan öncelikle İnsan suresinin Hz. Ali hakkında indiği inancının genel olduğunu söyler. Nitekim bu surenin ilk sözü olan ‘hel eta’ Bektaşî edebiyatında çok geçer.¹²⁸ O daha sonra Ehl-i Beyt hakkındaki diğer ayetlerden de bahsederek ayetleri şöyle yorumlar:

Rahman suresinin 19. ayetinde¹²⁹ geçen ‘merace'l-bahreyn' ifadesinin anlamı Bektaşîlere göre şudur: Buradaki iki deniz Hz. Ali ve eşi Hz. Fatıma'dır. Aradaki berzah Hz. Muhammed'dir. Bu iki denizden çıkan inci Hz. Hasan ve mercan ise Hz. Hüseyin'dir.¹³⁰

“*Yaptıklarına karşılık sizden ücret istemem, Ehl-i Beyt'ime*¹³¹ *sevgi isterim.*”¹³² ayetinde geçen ‘kurba’ yani akraba, yakınlar sözü ile Hz. Muhammed'in Ehl-i Beyt'i kastedilmiştir.¹³³

Alevî-Bektaşî inanışında Ehl-i Beyt, aynı zamanda kurtuluşa ermiş olan topluluktur. Hadislerde geçen fırka-i Naciye (kurtuluşa ermiş topluluk), Alevî-Bektaşî

¹²³ Fığlalı, **Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik**, s. 233.

¹²⁴ Ahzab, 33/34.

¹²⁵ Parça etlerin üzerine un konarak pişirilen bir Arap yemeği.

¹²⁶ Tirmizi, Tefsir, 7 (V/351); Müslim, Fezailü's-Sahabe, 61 (II, 1883).

¹²⁷ Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, 46.

¹²⁸ Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, 44-45.

¹²⁹ Bu ve devamındaki ayetlerin meali: “*O, iki denizi birbirine karışmak için salıvermiştir. Aralarında bir perde vardır, birbirlerine geçmezler. O halde Rabb'inizin hangi nimetlerini yalanlarsınız? O iki denizden inci ve mercan çıkar.*” Rahman, 55/19-22.

¹³⁰ Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, 46.

¹³¹ “Alevî tefsirlerdeki batınî yorumlar” adlı bölümde de belirttiğimiz gibi ayetteki “kurba” kelimesi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Buna göre sözü edilen ifadeyi ‘Ehl-i Beyt'ime sevgi’ şeklinde yorumlamanın bazı nedenlerden dolayı uygun olmayacağı bir kısım müfessirlerce belirtilmiştir.

¹³² Şura, 42/23.

¹³³ Noyan, **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, VII, 47.

kültüründe güruh-u naci şeklinde kendilerince temsil edilmekte ve sadece Ehl-i Beyt'i sevenleri kapsamaktadır. Bundan hareketle de Ehl-i Beyt'i sevenleri sevme yani tevella ve sevmeyenlerden nefret edip karşı çıkma ve onlardan uzaklaşma yani teberrâ inanışları ortaya çıkmıştır.¹³⁴

1.4. Kitap İnancına Etkisi

Alevîlik gerek diğer semavi kitaplar, gerekse Kur'an konusunda, genellikle bunu bir inanç esası olarak kabul eden; ancak yüzeysel, zaman zaman da kendine mahsus, yer yer farklı yorumlar sergileyen bir tutum içinde olmuştur. Kültürel kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, Alevîliğin "dört kitab"a göndermelerde bulunduğu; Kur'an'a karşı saygı beslediği, ancak onu kendi karakterine paralel olarak belli bir esneklik içinde ele aldığı; temel anlayış ve yaklaşımlarını Kur'an temelli inşa etme konusunda kimi küçük çaplı gayretler sergilemekle birlikte, çoğu zaman böyle bir kaygıya sahip olmadığı görülmektedir.¹³⁵

Alevî-Bektaşî büyüklerinin eserleri incelendiğinde Allah'ın konuştuğu yani vahy gönderdiği gerçeğinin kabul edildiği görülmektedir. Bu bağlamda Buyruk'ta çeşitli özellikleriyle tasvir edilen Tanrı aynı zamanda 'konuşucu' yani 'mesaj verici' olarak da kabul edilir. Bu yaklaşım bazı defa ayetlere iktibas yapmadan "Tanrı şöyle buyurdu", "Tanrı'dan ses geldi", "Tanrı nida etti" gibi ifadelerle ortaya konur. Aynı zamanda Allah'ın vahy meleği Cebrail (a.s.)'ı göndererek konuşma biçimine de yer verilir.¹³⁶ Örnek olarak Allah Cebrail'i göndererek Hz. Muhammed'e kendisinden sonra Hz. Ali'yi vasiyet etmesini isteyerek "Ey Muhammed, Tanrı Ali'yi vasiyet etmeni buyurdu" demiştir.¹³⁷

Bir Bektaşî şairi Yemini de Hz. Peygamber'e Cebrail'in vahy getirdiğini şöyle ifade ediyor:

"Meğer Cebrail ol dem hazır oldu

Ki Hakk'tan Ahmed'e vahy geldi.

Eriştirdi Rasul'e Hak selamın

¹³⁴ Fırlı, *Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik*, s. 235.

¹³⁵ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 110.

¹³⁶ Üzümlü, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 47-48.

¹³⁷ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 12.

Ne emrolduysa arz etti tamamın”¹³⁸

Alevîlerin yol adabı kitabı¹³⁹ niteliğindeki Buyruk'ta Allah'ın kitaplar gönderdiği şöyle ifade edilir: “Ulu Tanrı kitap gönderdi. Şeytanın yolunu, doğru yolu açık seçik gösterdi. “Ey kullarım; sizler şeytana uymayın. O sizin düşmanınızdır. Ben size doğru yolu da eğri yolu da bildirdim.” buyurdu.”¹⁴⁰ Allah'ın gönderdiği kitapların sayısı ve isimleri ise başka bir yerde anlatılır: “Tanrı doğru yolu göstermek için insanlara dört kutsal kitap indirmiştir. Bunlar Tevrat, Zebur, İncil ve Kur'an'dır. Bunlar dört ırmağa koşar. Birincisi su, ikincisi süt, üçüncüsü bal, dördüncüsü Kevser'dir.”¹⁴¹

Ahmet Rifat Efendi, Allah'ın rasullerine gönderdiği yüz dört kitabı olduğunu, bunun yüzünün suhuf, dördünün üse büyük kitap olduğunu belirtmekte ve bu suhuf ve kitapların hangi peygamberlere indiğini açıklamaktadır.¹⁴²

Âşık Veysel bir şiirinde,

“Kur'an'a hak İncil'e hak,

Dört kitabın dördü de hak”¹⁴³ diyerek dört büyük kitabın hak olduğunu kabul ettiğini gösteriyor.

Buyruğun başka bir yerinde de Tanrı'nın ne kadar sırrı varsa hepsini indirdiği dört kitapta bildirdiği belirtilir.¹⁴⁴

Buyruk'ta “Tanrı'nın gönderdiği kitabı bilmeyen Tanrı'yı nasıl bilebilir? İnsanlar doğuştan bilgi sahibi olsalardı Tanrı Peygamberlere kitap göndermezdi. Kitapsız pir şeytandır.”¹⁴⁵ denilerek Allah'ın kitapları niçin gönderdiği üzerinde durulmakta, pirin de muhakkak Kur'an'a uyması gerektiği belirtilmektedir.

Ayrıca Buyruk'ta Kur'an'a inanmanın tarikat erkânından biri olduğu¹⁴⁶, ilahî kitabın beş mürşidden biri olduğu¹⁴⁷ da söylenmektedir.

¹³⁸ Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 54.

¹³⁹ Üzüm, *Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik*, s. 57.

¹⁴⁰ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 95.

¹⁴¹ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 118.

¹⁴² Ahmet Rifat Efendi, age., s. 247.

¹⁴³ Bozçalı, age., s. 270.

¹⁴⁴ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 137.

¹⁴⁵ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 24.

¹⁴⁶ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s.124.

¹⁴⁷ *Cafer-i Sadık Buyruğu*, (der. Sefer Aytekin), s. 27.

İlyas Üzüm'ün yaptığı tesbite göre Buyruk'ta otuz üç kadar ayet bulunmaktadır.¹⁴⁸ En fazla ayet içeren başlık, Alevîliğin en temel konularından birini teşkil eden, hatta Alevîliğin teorik özü olarak tanımlanan “dört kapı kırk makam” başlığındadır. Arkasından on iki hizmet gelmektedir. Bu ayetlerden dört kapı kırk makam başlığında kullanılan ayetler, temellendirme amaçlı iken; on iki hizmet başlığında kullanılanlar daha çok irtibatlandırma amaçlıdır.¹⁴⁹

Cabbar Kulu, Mi'raç olayından bahsederken, Allah'ın ilim deryasında Hz. Peygamber'in kitap gördüğünü, bu kitapların kaç tane olduğunu sorduğunda ise dört binden dört eksik olduğu cevabını aldığını anlatır. Hz. Peygamber, dördünün eksik olmasının sebebini sorunca Allah-u Teâlâ, dördünü dünyaya gönderdiğini, bunların Zebur, Tevrat, İncil ve Furkan olduğunu söyler.¹⁵⁰

Şah Hatayî de bir şiirinde,

“İncil, Tevrat, Zebur dört kitab haktır

Lezzeti ayat-ı Furkan'dan aldım.”¹⁵¹ diyerek dört kitabın da hak olduğunu; fakat asıl zevki Kur'an ayetlerinden aldığını belirtmiştir.

Pir Sultan Abdal bir şiirinde “Hakk'ın emri ile dört kitap indi”¹⁵² diyerek Allah'ın peygamberlere kitap gönderdiğini belirtmekte, başka bir şiirinde ise dört kitabı ve onların gönderildiği peygamberleri saymaktadır:

“Gökten indi derler idi İsa'ya

Zebur'u Davud'a, Tevrat Musa'ya

Üçüncüde İncil indi İsa'ya

Dördüncüde Rasule Furkan dediler.”¹⁵³

Muhyiddin Abdal dört kitaba inancını şöyle dile getiriyor:

“Tevrat'ı, Zebur'u hem de İncil'i

Muhammed katında Furkan'ı buldum

¹⁴⁸ Ayetlerin başlıklara göre dağılımı için bkz., Üzüm, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 51-52.

¹⁴⁹ Üzüm, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 53-54.

¹⁵⁰ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 308.

¹⁵¹ Kutlu, age., s. 165.

¹⁵² **Pir Sultan Abdal Divanı**, s. 161.

¹⁵³ **Pir Sultan Abdal Divanı**, s. 153.

Dilberim meğer ki yüzü mushafmıŖ

YazılmıŖ hattında Kur'an'ı buldum.”¹⁵⁴

Göröldüğü üzere Alevî-Bektaşî kaynaklarında Allah'ın vahyettiğı, kitaplar göndererek kullarına doğıru yolu gösterdiği kabul edilmektedir. Aynı zamanda gelenekte Kur'an sevgisi de oldukça ön plandadır. Velayetnamelerde anlatıldığına göre; Bektaşî büyükleri, hafızlık derecesinde Kur'an'ı bilen ve yeri geldiğinde okuyan insanlardır.¹⁵⁵ ‘Kur'an Sevgisi’ adlı bölümde de işlediğimiz gibi eserlerde ayetlerden iktibas fazladır, düşünceler genelde ayetlerle temellendirilmiştir. Alevî-Bektaşî cem ayinleri esnasında ve diğıer erkân uygulanırken de çoğunlukla ayetler okunmaktadır.

Alevî-Bektaşî kaynaklarında bazen Kur'an'la çelişen bazı yaklaşımlara rastlanabilmektedir. Üzüm bunların farklı şekilde değeriendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Örneğın inanç konusunda Kur'an ile çelişen bir husus Allah'ın bu dünyada görölmesiyle ilgilidir. Buyruk'ta Allah'ın sofu kullarına yedi gözle gözüktüğü belirtilir ve O'nun çeşitli görünümleri sayılır.¹⁵⁶ Alevîlikteki Allah inancının yüzeysel bir vahdet-i vücut anlayışına dayalı bir telakki olduğı dikkate alınır sa bu tür yaklaşımları mecaza yormak gerektiğı düşünölebilir.¹⁵⁷

Allah inancıyla ilgili başka bir çelişkili ifade, “Muhammed ile Ali'nin on sekiz bin âleme düzen verdiğı”¹⁵⁸ ifadesidir. Bu ifadenin zahirinde Muhammed ve Ali'nin âleme düzen verici olduğı ifade edilmiş gözüküyorsa da, bununla gerçekten onların âlemleri yarattığının kast edildiğini söylemek güçtür. Esasen Alevî telakkiye uygun olarak eserde Muhammed ile Ali zaman zaman “aynı özün iki ayrı bedeni” olarak sunulduğı dikkate alınmalıdır. Bu ikilinin birbiriyle aynileştirildiğı yerlerde bile bunların dışında aşkın bir Yaratıcıya atıf her zaman dikkat çeker. Dolayısıyla söz konusu ifadeler Muhammed ile Ali'nin yaratıcı olarak kabul edildiğı bir ifade değıil, onların Allah katındaki değeriinden hareketle maksadı aşan bir ifade olarak yorumlamak daha sağılıklı olarak görölmektedir. Zira eserin bütününde yaratma fiili tamamen Allah'a verilir.¹⁵⁹

¹⁵⁴ Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi, II, 111.

¹⁵⁵ Eğri, age., s. 105.

¹⁵⁶ Cafer-i Sadık Buyruğı, (der. Sefer Aytekin), s. 106.

¹⁵⁷ Üzüm, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik, s. 62-63.

¹⁵⁸ Cafer-i Sadık Buyruğı, (der. Sefer Aytekin), s. 108.

¹⁵⁹ Üzüm, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik, s. 63-64.

Alevîlerin itikadlarında önemli bir problem gibi görünen “Alevîlerin Hz. Ali’yi Tanrı tanıdıkları” konusu, konunun uzmanlarına göre, dikkatle incelendiğinde tasavvufî bir meselenin yanlış yorumlanmasından başka bir şey değildir. Böyle bir inanışın olduğunu kabul etsek bile bu, vahdet-i vücud anlayışındaki “insan-ı kâmil” ve “veli mi üstündür, nebi mi” konusuyla ilgili olmaktan öteye geçmez. Şöyle ki, vahdet-i vücud anlayışına göre, insan-ı kâmil, Allah’ın bütün sıfatlarını kendisinde toplayan en üstün varlık derecesi olarak bir yönüyle Allah’tır. Zira o, kendisini Hakk’ta yok etmiş kimsedir; kendisinin bir varlığı yoktur. Hz. Ali de Allah’ın en büyük velisi olarak bu mertebeye ermiş kişidir. Zaten Buyruktaki tevhid kelimesinde “Aliyyun veliyullah” şeklinde Hz. Ali’nin veliliği ön plana çıkartılmıştır. Alevîlere göre Hz. Ali insan-ı kâmil mertebesine ermiş üstün bir insan olarak, Hz. Muhammed’le aynı bedendeki bir candır; Hz. Muhammed ve Ali âlemden de önce yaratılmışlardır. Bundan yola çıkarak, tasavvuftaki “Hakikat-ı Muhammediye” yerine, Alevîlik’te, “Hakikat-ı Muhammediye ve Aliye” vardır demek yanlış olmaz. Görüldüğü gibi yanlış yorumlanan bu mefhumları anlamak için vahdet-i vücudu çok iyi bilmek gerek.¹⁶⁰

Bundan başka Buyruk’ta yer alan “sofunun yüzü kutsal Kur’an-ı Kerim’in yüzü olduğu, yüzündeki çizgilerin kelim-i kadimin yazıları olduğu”¹⁶¹ biçimindeki anlayışın Alevîlikteki Hurufî tesirlerden kaynaklandığı; ayrıca Hz. Ali’nin sözü olarak nakledilen ve “Kur’an’ın Fatiha’da, Fatiha’nın besmelede, besmelenin de b harfînde olduğu” biçimindeki yaklaşımın da bazı sufî akımlarda bulunduğu işaret edilmelidir.¹⁶²

Alevî-Bektaşî kaynaklarında, Kur’an-ı Kerim’de açıkça yer alan ibadetlerle ilgili bazı çelişkili yaklaşımlar mevcuttur. Örneğin ibadetler bazı yerlerde batınî karakterde yorumlanmıştır. Ayrıca Kur’an’da böyle bir kalıp olmadığı halde üç sünnet yedi farz şeklinde bir sistem geliştirilip, Kur’an’daki farzlar değil, geleneğe göre bazı prensipler sayılmıştır. Bu yaklaşımları Kur’an’ın ibadetlerle ilgili hükümlerine tepki ya da bunları inkâr yerine, Alevîliğin yaşadığı sosyal süreç içinde temel İslamî ibadetleri Kur’an ve Hz. Peygamber’in tatbikatı çerçevesinde okuyup anlama durumunda bulunmamış olmanın bir sonucu olarak görmek gerekir.¹⁶³

¹⁶⁰ Küçük, Hülya, **Bektaşîlik ve Alevîliğin Sufî ve Esoterik Boyutu**, İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 151-163, s. 161.

¹⁶¹ **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 32.

¹⁶² Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 64.

¹⁶³ Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 64-65.

Fıġlalı Şöyle bir tesbitte bulunmaktadır: “Aslında Anadolu Alevîlerinin hemen tamamına yakını, inanç yönünden İslam’ın temel akîdelerine inanmış zümrelerdir. Aralarında bu dinin ibadet ve muamelatını oldukça eksiksiz yerine getirenleri de dün, küçümsenemeyecek sayıda idi. Bunun yanında önemli bir bölümü, dinin ibadet ve muamelatla ilgili kısımlarını kısmen Hurufîlik ve Batınîliġin, büyük ölçüde de eski inanışlarının tesiriyle farklı yorumlar içinde ele almakta ve dolayısıyla bu hususlarda ilgisiz görünmektedir. Öyle görünüyor ki tarihimiz boyunca din, dil, soy, gelenek ve görenekler bakımından aynı esasları paylaşan, aynı köke baġlı olan bu insanlara muntazam ve makul bir eğitim götürülebilmiş olsaydı, muhtemelen bugünkü hazin, hazin olduġu kadar da düşündürücü durumun içinde olmayabilirdik.”¹⁶⁴

1.5. Ahiret İnancına Etkisi

Alevîlik, bağdaştırmacı yapısına uygun olarak ölümden sonraki hayat konusunda, yer yer tenasüh anlayışına yer vermekle beraber önemli ölçüde bir ahiret anlayışına sahiptir. Kültürel kaynaklarda hem tenasüh hem de ahiret inancının unsurlarına yönelik kayıtlara rastlanmaktadır.¹⁶⁵

Tenasüh, ölüm münasebetiyle bir bedenden ayrılan ruhun insan, hayvan ve bitki türünden başka bir bedene geçtiğini kabul eden inanıştır olup Türkçe’de ‘ruh göçü’ şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Muhtemelen Uzak Doġu dinlerinin etkisi altında ortaya çıkan tenasüh anlayışı, söz konusu çevrelerde İslam’ın ahirete yönelik inanç unsurlarına baġlı olarak kimi defa çok zayıflamış, hatta tamamen kaybolma eğilimi göstermiş; kimi zaman ve kimi yerlerde ise belli ölçüde varlığını devam ettirmiştir.¹⁶⁷

Hacı Bektaş-ı Veli Vilayetnamesi’nde kendisinin ölüm döşeginde iken “Biz ölmeyiz, suret deġiştiririz.” demesi¹⁶⁸ gibi bazı ibareler tenasühe yönelik kayıtlar olarak görölmüştür. Fakat eser incelendiğinde kıyamet, mahşer ve sırat inançlarının benimsendiğini gösteren olaylar bulunmaktadır.¹⁶⁹ Bir gün Hacı Bektaş-ı Veli, Molla Saadettin ile birlikte iken sofraya serilir. Fakat yemeğin tuzsuz olduġu anlaşılr. Bunun üzerine Hünkâr “filan yerde tuz madeni var, oraya gidin, kazın çıkarın, kıyamete dek

¹⁶⁴ Fıġlalı, **Çaġımızda İtikadî İslam Mezhepleri**, s. 245.

¹⁶⁵ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 118.

¹⁶⁶ Topaloġlu, Bekir; Çelebi, İlyas, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İsam Yay., İstanbul 2010, s. 312.

¹⁶⁷ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 118.

¹⁶⁸ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 7, 91.

¹⁶⁹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 119.

insanlara bizden armağan olsun.” der.¹⁷⁰ Bu ifadeden Hünkâr’ın kıyamet inancına sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹

Aynı şekilde Hünkâr’ın bir topluluğa gönderdiği halifesi onlara nasihat edip, şariat ve tarikata uymalarını ve bu şekilde mahşer günü Muhammed Ali’nin bayrağı altında haşrolmalarını öğütlemiştir.¹⁷²

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat adlı eserinde ise ahirette azaptan kurtulmak için bu dünyada nefse hâkim olmak gerektiğini şöyle ifade etmektedir: “Her kim bu dünyada nefsini yakarsa, ahirette türlü türlü azaptan kurtulur. Şöyle bilin ki bir kez yanan artık bir daha yanmaz.” O, bu düşüncesine “*Yapamazsınız -ki yapamayacaksınız- o takdirde, inkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının.*”¹⁷³ ayetini delil göstermektedir.¹⁷⁴

Yine Hacı Bektaş-ı Veli, iki türlü ölümden bahsetmektedir: Canın ölümü ve tenin ölümü. Canları ölenlerin tenleri hayatta yaralı, gönülleri hastadır. O, “*Kalblerinde hastalık vardır, Allah hastalıklarını artırmıştır. Yalan söyleye geldikleri için onlara elem verici azap vardır.*”¹⁷⁵ ayetini delil olarak göstermektedir. Ona göre önemli olan canı öldürmemektir.¹⁷⁶

Otman Baba ve Demir Baba her ikisi de aynı çevrede etkili olmuştur fakat ilkinin Velayetnamesi’nde tenasüh inancı kuvvetli bir şekilde ifadesini bulurken ikincisinde tenasühle ilgili hemen hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Aksine çok vurgulu olmamakla birlikte ahirete, kıyamete küçük sathi göndermeler vardır.¹⁷⁷

Buyruk’a baktığımızda ise eserde tenasühle ilgili hiçbir kayda yer verilmemekte, bilakis “öbür dünya, mahşer, Tanrı tarafından hesaba çekilme, cennet, cehennem” gibi ahiret inancına ilişkin önemli kavramlar üzerinde durmaktadır. Özellikle “Ölmeden Önce Ölmek” başlığı altında çok önemli kayıtlar yer almaktadır.¹⁷⁸ Hızırname’de de bir

¹⁷⁰ Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, s. 58.

¹⁷¹ Üzümlü, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik, s. 119.

¹⁷² Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli, s. 45.

¹⁷³ Bakara, 2/24.

¹⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, (haz. Heyet), s. 47.

¹⁷⁵ Bakara, 2/10.

¹⁷⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, Makalat, (sad. Hüseyin Özbay), s. 25.

¹⁷⁷ Üzümlü, Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik, s. 79.

¹⁷⁸ İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (haz. Fuat Bozkurt), s. 89-96; Üzümlü, Tarihî ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik, s. 119-110.

mübarek kulun oğullarını çağırıp onlara “Oğullar, dünya yalan, ahiret gerçek.” dediği geçmektedir.¹⁷⁹

Pir Sultan Abdal’ın deyişlerinde de tenasüh inancını yansıtan ifadeler olduğu gibi,¹⁸⁰ ahirete, hesaba, cennet ile cehenneme atıfta bulunduğu deyişleri de vardır ki bunlardan bir tanesi şöyledir:

“Ulu mahşer kurulur

Suçlu suçsuz anda belirir

Piri olmayanlar anda bilinir

Döner dönsün ben dönmezem yolumdan”¹⁸¹

Şeyh Safi Buyruğu’na baktığımızda ahiret tasvir edilerek, insanların karşılaştıkları şaşkınlık durumu anlatılmaktadır. Yasin suresinde tasvir edilen ölümlerin kabirden kalktıklarında şaşkına dönecekleri ile ilgili ayete¹⁸² atıf yapılmaktadır.

“Öldükte kabirden başını kaldırır can

Göre ki mahşer olmuş hayrette cümle insan”¹⁸³

Cabbar Kulu, kıyametin kopması esnasında neler yaşanacağını ayrıntılarıyla tasvir etmekte, kıyametin ne zaman kopacağını ise sadece Allah’ın bileceğini belirtmektedir.¹⁸⁴ Ayrıca eserde mezarda yatanların durumunu geniş olarak anlatmaktadır. İşlenen günahların nasıl bir kabir azabını netice verdiğini, iyiliklerin ise kabri nasıl iyi bir hale getirdiğini kafiyeyle bir şekilde şiirsel bir üslupla anlatmaktadır.¹⁸⁵

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu’nda ise, “*Onlar, dünya hayatının görünen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler.*”¹⁸⁶ ayetinin metni ve anlamı verilerek, hayatı bu dünyadan ibaret sayanların içinde bulundukları gaflet dile getirilmektedir.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Seyyid Alizâde Hasan b. Müslim, **Hızırnâme**, (haz. Baki Yaşa Altınok), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 283, 287.

¹⁸⁰ Tenasüh inancına örnekler için bkz., **Pir sultan Abdal Divanı**, s. 105, 114.

¹⁸¹ **Pir sultan Abdal Divanı**, s. 132.

¹⁸² “(İşte o zaman:) Eyvah, eyvah! Bizi kabrimizden kim kaldırdı? Bu, Rahmân'ın vâdettiğidir. Peygamberler gerçekten doğru söylemişler! derler”. Yasin, 36/52.

¹⁸³ **Şeyh Safi Buyruğu**, s.116.

¹⁸⁴ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 443.

¹⁸⁵ **Kitâb-ı Cabbâr Kulu**, s. 172-179.

¹⁸⁶ Rum, 30/7.

¹⁸⁷ **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 340.

Erkânnâme’de de İmam Cafer-i Sadık’ın vasiyetleri sayıldıktan sonra “Bu vasiyetleri yerine getiren ve Allah dostlarının emrine itaat eden talip, ahirete iman ile gitsin, evliya makamına ulaşsın ve yüce Allah’ın cemalini görsün.” denmektedir.¹⁸⁸

Yine Erkânnâme’de, insanların kıyamet günü içinde bulunacakları durum hakkında şöyle bir olay anlatılmaktadır: “Bir gün Musa Kâzım hazretleri öyle ağlıyordu ki, gözlerinden yaş yerine kan geliyordu. Biri “Niye ağlıyorsun? Sen Muhammed Ali neslinden değil misin?” diye sordu. Musa Kâzım ağlamaya devam ederek dedi ki: “Muhammed Ali neslinden olmama sevinmem Çünkü Yüce Allah “*Sura üflendiği zaman artık aralarında akrabalık bağları kalmamıştır; birbirlerini arayıp sormazlar.*”¹⁸⁹ buyuruyor. Yani sura üfürüldüğü gün soya sopa bakılmayacak, o gün hasep ve nesep denilmez, o bakımdan hemen Hak yola dön. Yolda olmaya bakılacak. Unutmayın ki o gün için çalışanlar, o günün heybetinden emin olacaklardır.”¹⁹⁰

Ahirette varılacak yer olan cennet ve cehennemle ilgili olarak Âşık Paşa-yı Veli bir şiirinde cenneti Kur’an ve hadislerle uygun olarak ayrıntılı bir şekilde, teşvik edici bir yaklaşımla tasvir etmektedir.¹⁹¹ Yine Yunus Emre de cenneti özendirici bir yer olarak anlatmaktadır.¹⁹²

Cennet ve cehenneme kimlerin gireceği de Bektaşî kaynaklarında işlenmiştir. Örnek olarak Yunus Emre cennete kimlerin gireceğini şu şiiriyle anlatmaktadır:

“Kevser havuzuna dalanlar

Ölmezler öndin ölenler

Nefsini düşman bilenler

Kona Tuba dallarına”¹⁹³

Viranî Baba ise Risalesinde insanların cehenneme girmeyi nasıl hak edeceklerini anlatıp ifadelerine delil olarak da “*And olsun ki cehennem için de birçok cin ve insan yarattık; onların kalbleri vardır ama görmezler; kulakları vardır ama işitmezler. İşte bunlar hayvanlar gibi hatta daha sapıktırlar.*”¹⁹⁴ ayetini yorumlamakta ve cehennem

¹⁸⁸ Erkânnâme 1, s. 69.

¹⁸⁹ Mü’minun, 23/101.

¹⁹⁰ Erkânnâme 1, s. 77-78.

¹⁹¹ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 133.

¹⁹² Yunus Emre Divanı, s. 291.

¹⁹³ Yunus Emre Divanı, s. 99.

¹⁹⁴ A’raf, 7/179.

ehlîni şu şekilde eleştirmektedir: “Onlara gönül verdim. O gönül ile Hakk’ı idrak edemediler. Fânî (dünya) ile meşgul oldular. Göz verdim. Hak yolu göremediler. Kulak verdim. Hakk’ın hitabını işitemediler. Fani ile meşgul oldular. İşte onlar azgınlardır.”¹⁹⁵

Veli Baba, “*Muhakkak ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı kibirlenenlere göğün kapıları açılmaz. Deve iğne deliğinden geçmeden cennete giremezler. İşte suçluları böyle cezalandırırız.*”¹⁹⁶ ayetini yorumlayarak Allah’ın ayetlerini yalanlayanlara göklerin kapısının açılmayacağını; onların cennete giremeyeceklerini ifade etmektedir. Onların cennete girmelerinin devenin iğne deliğinden geçebilmesi kadar imkânsız olmasının nedeni de, enbiya ve evliyayı tasdik etmemeleriyle açıklanmaktadır.¹⁹⁷

Hacı Bektaş-ı Veli korku ile ümit arasında bir ahiret inancı telkîni yapmaktadır. O, “Ümit de var, korku da var.” diyerek bu düşüncelerine “*Allah’ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz*”¹⁹⁸ ve “*Allah, münafık erkek ve kadınlar ile kâfirlere cehennem ateşini vaat etti.*”¹⁹⁹ ayetlerini delil olarak getirmektedir.²⁰⁰

Netice itibarıyla inanç esasları konusunda Alevî kaynaklarındaki bilgiler, genel İslamî anlayışla örtüşmektedir. Yani Alevîler ile diğer Müslümanlar arasında fark yoktur. Onlar, Hz. Muhammed’i Allah’ın elçisi ve son Peygamber olarak görmektedirler. Kur’an’ın Hz. Muhammed’e indirilen Allah kelamı olduğuna inanırlar. Meleklerle, kadere, ahiret gününe, mahşere, hesaba, sırat köprüsüne inanırlar.²⁰¹

2. İbadete Etkisi

İnsanın Allah’a sevgi, saygı ve bağlılığını göstermek ve O’nun hoşnutluğunu kazanmak amacıyla ortaya koyduğu davranış biçimleri²⁰² şeklinde ifade edilen ibadet İslam’da önemli bir yere sahiptir. Allah-u Teâlâ ibadete layık tek varlıktır ve insan O’na inanıp ibadet etmekle yükümlüdür.

Hz. Ali, Allah’a iman etmek ve İslam’ın şartları şeklinde ifade edilen ibadetleri uygulamak hakkında şunları söylemektedir: “Münezzeh olan Allah’a tevessül edenlerin

¹⁹⁵ Viranî Baba, **Risale**, vr. 18a-18b; Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 147-151.

¹⁹⁶ A’raf, 7/40.

¹⁹⁷ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 253-254.

¹⁹⁸ Zümer, 39/35.

¹⁹⁹ Tevbe, 9/68.

²⁰⁰ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (sad. Hüseyin Özbay), s. 19.

²⁰¹ Sofuoğlu-İlhan, age., s. 105.

²⁰² Topaloğlu-Çelebi, age., s. 139.

kendisiyle tevessül edecekleri en iyi şey; O'na ve Rasulü'ne iman etmek, O'nun yolunda cihat etmektir. O, İslam'ın zirvesidir. Kelime-i şehadet fitrattır. Namaz kılmak din, zekât vermek ise yerine getirilmesi gereken bir farzdır. Ramazan'da oruç tutmak da cezanın kalkanıdır. Allah'ın evini haccetmek ve umre yapmak, fakirliği yok eder ve günahı yıkar.”²⁰³

Erkânâme'de İslam'ın şartının beş olduğu belirtilip bunların salavat getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve gücü yeterse hacca gitmek, kâfire karşı gaza (cihat) yapmak olduğu, bunlarla Müslümanlığın gerçekleşmiş olacağı açıklanmıştır.²⁰⁴

Sırrı Dedebaba, “Her müslümanın bildiği gibi İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka tanrı olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun peygamberi olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan ayında oruç tutmak ve gücü yetenlerin hacca gitmeleridir.” diyerek İslamın şartlarını saymakta ve “Bunların hepsi dinin şartı, temelidir. Samimi bir müridin bütün bu şartlara harfiyen uyması, bunlardan birinin uygulanmasında asla ihmalkâr davranmaması gerekir.” demektedir.²⁰⁵

Alevî-Bektaşî kaynaklarında da Allah'ın ibadete layık olduğu konusunda ifadeler vardır. Örneğin Pir Sultan Abdal bir şiirinde “Mü'min olan Hakk'a tapar”²⁰⁶ diyerek Allah'ın ma'budiyetinden söz ediyor. Yine sırat köprüsünden geçmek için Allah'a kul olmanın gerekliliğinden bahsedip,²⁰⁷ Hakk'a şükretme²⁰⁸ ve Hakk'ı zikretmeye²⁰⁹ çağırılmaktadır. Böylece Allah'a kul olmanın yani ibadet etmenin üzerinde durulmaktadır.

Buyruk'ta dört kapı kırk makam anlatılırken ilk kapı olan şeriatın üçüncü makamının ibadet olduğu söylenmiş ve ibadetler sayılmıştır. Allah'ın ibadet konusunda şu ayeti buyurduğu ifade edilmiştir:²¹⁰ “*De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim Rabb'ine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabb'ine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”²¹¹

²⁰³ Nehcü'l-Belağa, s. 119.

²⁰⁴ Erkânâme 1, s. 137.

²⁰⁵ A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 31.

²⁰⁶ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 88.

²⁰⁷ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 311.

²⁰⁸ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 97.

²⁰⁹ Pir Sultan Abdal Divanı, s. 74.

²¹⁰ İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (haz. Fuat Bozkurt), s. 126.

²¹¹ Kehf, 18/110.

Makalat'ta "Abidlerin ibadetlerine gelince namazdır, oruçtur, zekâttır; savaş için askere çağrıldığında kaçmayıp savaşa gitmektir. Ve hem de cünüplük durumunda gusül abdesti almaktır. Kendi arzularının peşinden gitmeyip, dünyayı terk edip, ahireti sevmektir." şeklinde ibadetler sayılmaktadır.²¹²

Kitab-ı Cabbar Kulu'nda Allah'ın insanı yoktan var etmesinden bütün kâinatı onun emrine vermesine kadar Allah'ın insana bahsettiği iyilikler sıralanıp insanın hizmetine verilen her şeyin görevini eksiksiz yaptığı belirtilir ve şöyle denir: "Allah-u Teâlâ onlara "Siz kuluma hizmet edin; kulum da bana hizmet etsin." dedi. Onlar senin hizmetinde. Sen de Allah'ın hizmetinde misin? Durumun nedir? Allah'ın hizmetini sorarsan, beş emri bulunmaktadır: Önce Allah'ın birliğine ve Hz. Muhammed'in peygamberliğine tanıklık etmek, sonra namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek. Allah-u Teâlâ emirlerinin tutulmasını, yasaklarından uzak durulmasını istedi. Müslümanlık işte budur. Bunlarla tamamlanır."²¹³

Çorum'da bir icazetnamede de Seyyid Mahmud'a babalık görevi verilirken, mürşidi tarafından şöyle denilmiştir: "Ona icazet vererek posta oturmasını, farz olan namazlarını kılıp, zekât verip, gücü yetenleri Hacc'a göndermesini, Ramazan orucunu tutmasını ve talipleri bu yolda aydınlatmasını ...istedik."²¹⁴

Veli Baba, Menakıbnamesi'nde kutubları kutub, gavsları gavs yapan şeyin, Allah'ın emirlerine sımsıkı yapışmak olduğunu, tarikat-ı Aleviyyenin de Ehl-i Beyt, ashab ve tabiinin bu manevi mirasına sahip çıkmak olduğunu bildiriyor.²¹⁵ Yine insanın dünyaya ibadet etmek için geldiğini belirterek "Ey talib-i esrar-ı ilahi, dünyaya niçin geldin bildin mi? Sana beyan edeyim: Hak Sübhanehu şöyle buyurur: '*Ben insanları ve cinleri ancak bana ibadet etsinler diye yarattım.*'"²¹⁶ İbadetten maksat; 'Nefsini bilen Rabb'ini bilir'²¹⁷ hadisinde buyrulan hakikata ulaşmaktır."²¹⁸ diyor.

Aynı şekilde Kaygusuz Abdal da Dilgüşa'sında "niçin ibadet ediyoruz" sorusuna cevap verip sonunda da "Allah kulunun yaptığı her iyiliğin mükâfatını verecektir. Bu böyleyken niçin gafilsin ve bütün gücünü bu dünyaya sarfediyorsun? Yüce Allah,

²¹² Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 44.

²¹³ Kitâb-ı Cabbâr Kulu, s. 268-272.

²¹⁴ **Çorum'dan Bir İcazetname**, s. 144.

²¹⁵ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 70.

²¹⁶ Zariyat, 51/56.

²¹⁷ Aclunî, **Keşfu'l-Hafâ**, 2532 (II/262).

²¹⁸ **Veli Baba Menakıbnamesi**, s. 205.

Kur'an-ı Kerim'de buyuruyor: “*Cinleri ve insanları Bana ibadet etsinler diye yarattım.*”²¹⁹ Bu sözün manasını anlamaya çalış. Eğer kulsan niye gafilsin?” demektedir.²²⁰

Alevî büyükleri ibadetlerini devamlı yerine getiren kişilerdir. Örneğin Hacı Bektaş-ı Veli, ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getiren, sadece farz ibadetleri yapmakla kalmayıp nafile ibadetlere de önem veren biridir.²²¹ Nitekim Velayetname'sinde onun sabahlara kadar namaz kıldığı anlatılmaktadır. Halktan çekilip bir ibadet yurduna gittiği, İbadet etmekten artık namazda iken rükû ettiği zaman beyninin de hareket ettiği, rükûdan kalkınca tekrar yerine geldiği anlatılmaktadır.²²²

Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyup Hz. Peygamber'in hayatında da açıkça uygulamasını bulan ve tali farklılıklar dikkate alınmazsa, geçmişte ve günümüzde Müslüman dünyanın tamamına yakınına oluşturan Sünnî, Şîî ve İbadî gruplarca da dinî hükmü konusunda tartışma olmayan temel İslamî ibadetler vardır. Bunlardan bilhassa farz namazlar, Ramazan orucu, hac, zekât, gibi hususlar büyük önem taşımaktadır.²²³ Şimdi biz öncelikle kelime-i şehadetin Alevî-Bektaşî kaynaklarında nasıl işlendiğine göz atıp ardından genel İslamî ibadetlere yani namaz, oruç, zekât ve haccın uygulanışına geçeceğiz. Kelime-i şهادeti incelerken kültürde önemli bir yeri olan Hak-Muhammed-Ali kavramına da kısaca değineceğiz. Ayrıca belirtmek gerekir ki araştırmamızın ana konusu Kur'an-ı Kerim, bu bölümün amacı da Kur'an-ı Kerim'in Alevî-Bektaşî kaynaklarındaki ibadet anlayışına etkisi olduğundan dolayı ibadetler hakkında uzun ve tafsilatlı bilgi vermek yerine daha özel ve bilhassa ayetlerle ilgili olan kısımları almaya çalıştık. Yoksa kaynaklarda ibadetlerle ilgili bilgiler bizim buraya aldığımızla elbette sınırlı değildir.

2.1. Şehâdet Kelimesine Etkisi

İslam dininin beş temel esasından birincisi olan kelime-i şehadet, “tanıklık etme ifadesi” demektir.²²⁴ Bu ifade dinimiz açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. İslam'ın birinci şartıdır, yani müslüman olan bir kişinin söylemesi gereken ilk cümledir.

²¹⁹ Zariyat, 51/56.

²²⁰ Kaygusuz Abdal, **Dilgüşa**, (trc. Abdurrahman Güzel), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 90.

²²¹ Eğri, age., s. 161.

²²² **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 8.

²²³ Üzümlü, **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevîlik**, s. 38.

²²⁴ Topaloğlu-Çelebi, age., s. 182.

Bir kişinin Müslüman olduğunun bilinmesi için en geçerli metin de kelime-i şehadettir.²²⁵

Alevî-Bektaşîler açısından önder konumunda olan Hz. Ali'nin şehadeti İmam Ali Buyruğu'nda şöyle geçmektedir: “Ortağı olmayan Bir Allah’tan başka ilâh olmadığına şehâdet ederim. Ayrıca Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna da şehâdet ederim.”²²⁶ Görüldüğü gibi Hz. Ali'nin şehadeti, Allah’a ve Peygambere iman esaslarından ibarettir. Ama daha sonra bu esaslara Hz. Ali'nin velayeti de eklenmiştir. Ezana (ve dolaylı olarak kelime-i şehadete) bir tür Şîî sembolü olan “ve eşhedü enne Aliyyen veliyullah” ifadesi Safevi Devleti’nin kurulmasıyla Şah İsmail’in başa geçmesi üzerine eklenmiştir.²²⁷

Demir Baba Velayetnamesi’nde de bölgenin önemli dervişlerinde Kıdemli Baba’nın Hakk’a yürümesi anlatılırken, onun önce kendisi için Yasin okunmasını istediği, daha sonra da “Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedu enne Muhammeden abduhu ve rasuluh” deyip, “*Biz Allah’ın kullarıyız ve O’na döneceğiz*”²²⁸ ayetinin hükmüyle canını teslim eylediği anlatılmaktadır.²²⁹ Burada da kelime-i şehadete herhangi bir ekleme yapılmadan olduğu gibi söylendiği görülmektedir.

Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi’nde “Bildi ki Muhammed dini kutludur. Ol vakit ikrar edip kelime-i şehadet getirdi, Müslüman oldu”²³⁰ denerek Müslüman olmak için kelime-i şehadet getirilmesinin gereğine işaret edilmektedir.

Bir dedebaba olan Bedri Noyan şöyle söylemektedir: “Alevî-Bektaşîler kelime-i şehadeti sürekli kullanırlar, buna inanmışlardır. Onların kelime-i şehadetlerinin sonunda bir de ufak ek vardır. Onlar Hz. Muhammed ve Ali’yi aynı nurdan gelme sayarlar ve birbirinden ayırmazlar, bunu burada da görüyoruz: “Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedu enne Muhammed-er Rasulullah ve eşhedu enne Aliyyen veliyullah.” Aynı şekilde kelime-i tevhid de “La ilahe illallah Muhammedun Rasulullah Aliyyun veliyullah” şeklindedir. Yani Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Muhammed’in Onun elçisi ve Ali’nin Onun velisi (ermişi) olduğuna inanır ve şehadet ederler.”²³¹

²²⁵ Eğri, age., s. 103.

²²⁶ *Nehcü’l-Belâğâ*, s. 34, 123, 139, 187, 225.

²²⁷ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 55; Onat, agm., s. 116.

²²⁸ Bakara, 2/156.

²²⁹ *Demir Baba Velayetnamesi*, s. 72.

²³⁰ Güzel, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, s. 57.

²³¹ Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, VII, 323.

Gerek kelime-i şehadet gerek kelime-i tevhidde imamet konusu işlenmekte, Hz. Ali'nin veli olduğu açıklanmaktadır. Haydar Kaya, bu inancın Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetleri ile özellikle *"Sizin dostunuz (veliniz) ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah'ın emirlerine boyun eğerek namazı kılar, zekâtı verirler."*²³² ayeti ile açıklandığını belirtmiştir.²³³

Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi'nde de Hacı Bektaş'ın altı aylık iken şehadet parmağını kaldırıp, sonunda *"ve eşhedu enne Aliyyen veliyullah"* diyerek şehadet getirdiği²³⁴ geçmektedir. Hızırnâme'de de kelime-i tevhid, yine sonuna *"Aliyyun veliyullah"* ifadesi getirilerek verilmektedir.²³⁵

Viranî Baba Allah, Muhammed ve Ali'ye inanıp şehadet getirmeyenler cehennem ehlidir demektedir. O bu düşüncesine *"Ayetlerimizi yalanlayıp onlara karşı büyüklük taslayanlar, işte onlar cehennem ehlidir. Orada temelli kalacaklardır."*²³⁶ ayetini delil getirip, ayete, hadise ve kelim-i Ali'ye kulak vermeyenlerin, iman etmeyenlerin cehennem ehli olduğunu bildirmektedir.²³⁷

Alevî-Bektaşî kaynaklarda geçen, kelime-i şehadetin içeriğinde de var olan ve *"Hak-Muhammed-Ali"* şeklinde ifadesini bulan kavram, denilebilir ki Alevî-Bektaşîliğin en önemli sembolüdür. Öyle ki Alevî-Bektaşî edebiyatı bu 'üçler' e ilişkin deyişlerle doludur. Bu içlerde yer alan Hakk'ın, aşkın bir yaratıcı olan Allah'ı; Muhammed'in, genel anlamda nübüvveti yani peygamberliği; Ali'nin de tasavvuftaki velayeti yani ermişliği ifade ettiği söylenebilir.²³⁸ Bektaşîlik'te Hacı Bektaş-ı Veli'den sonra ikinci pir olarak kabul edilen ve Bektaşî tarikatının başına geçtikten sonra Bektaşîliği bir ıslahat ve teşkilatlanmaya tabi tutan Balım Sultan, söz konusu *"Hak-Muhammed-Ali"* şeklinde ifade olunan telakkiyi, tarikatın içinde düsturlaştıran kişidir.²³⁹

Fığlalı, Alevî-Bektaşî zümrelerinin Allah-Muhammed-Ali üçlemesini, Hristiyanlıktaki Baba-oğul-kutsal ruh üçlemesine benzeten yazarların muhtemelen tasavvuf geleneğindeki nübüvvet-velayet konusunu atladıklarını belirtmektedir. Alevî

²³² Maide, 5/55.

²³³ Kaya, *Alevî-Bektaşî; Erkânı- Evradı ve Edebiyatı*, Engin Matbaacılık, İstanbul 1993, s. 66.

²³⁴ *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli*, s. 4.

²³⁵ *Hızırnâme*, s. 300.

²³⁶ A'raf, 7/36.

²³⁷ Viranî Baba, *İlm-i Câvidân*, s. 223.

²³⁸ Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 71.

²³⁹ Ocak, Ahmet Yaşar, *"Balım Sultan"*, TDV. İslam Ansiklopedisi, V, 18.

kültüründe uluhiyet, tabîî olarak nurun aslıdır. Nübüvvetin nuru, Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'de; nübüvvet halkasının tamamlandığı noktada başlayan velayet nuru da Hz. Ali'dedir. Bunun içindir ki ona “Şah-ı Velayet” derler. Nübüvvet ve velayet, esas itibarıyla uluhiyetin mümessilleri oldukları ve aynı kaynaktan neş’et ettikleri için, yan yana zikredilmeleri tabîîdir; çünkü bunlar zinciri tamamlayan halkalar hükmündedirler. Bununla beraber Alevî-Bektaşîlikteki velayet anlayışı, tasavvuf geleneğinden farklı olarak Hz. Ali’ye velayet konusunda öncelik tanımıştır ve Batınîlikten büyük ölçüde etkilenmiştir. Bu kültür, velayeti Hz. Ali’ye ve oğullarına tahsis etmektedir. Buna göre nübüvvet, dinin zahirî kısmını öğretme; velayet ise asıl önemli olan batınî yani iç anlamının özünü anlatma demektir.²⁴⁰

Ünlü Bektaşî dedebabası Bedi Noyan da bu kavramın Hristiyanlıktaki teslis inancı ile hiçbir ilgisinin olmadığını, aksine İslam dinindeki ulûhiyet, nübüvvet ve velayet kavramlarıyla ilişkili olduğunu²⁴¹ belirtmektedir.

Alevîlik içinden geçtiği tarihi sürece bağlı olarak, etkilendiği vahdet-i vücud anlayışı dolayısıyla kimi zaman bu üçleri tek bir hakikat olarak değerlendirmiştir. Bu yaklaşımlar her ne kadar Alevîlik’te Hz. Muhammed ve Ali’nin ilahlaştırıldığını çağrıştırıyorsa da literatürün bütününe bakıldığında bunun böyle olmadığı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali’yi belli ölçüde İslam’daki faziletlerine uygun biçimde tasvir ettiği gibi, aşkın bir yaratıcının kabul edildiğine ilişkin çok ciddi oranda göndermeler bulunduğu görülecektir.²⁴²

2.2. Genel İslamî İbadetler (Namaz, Oruç, Hac, Zekât)’e Etkisi

Alevîlik, İslam dinini samimi olarak benimsemekle birlikte, geçirdiği tarihi sürece bağlı olarak bu dini kitabî hüviyetiyle tanıyıp hayata geçirme imkânından büyük ölçüde yoksun kaldığı için, hem İslam inançlarıyla hem de bu dinin temel ibadet biçimleriyle ilgili olarak belli bir esneklik ve farklılık sergilemiştir. Çok geniş bir coğrafi sahada birçok oymak, ocak ve koldan gelen Alevî toplumu içinde, sınırlı sayıda genel İslami ibadetleri yerine getirmeye çalışanlar bulunmuşsa da, çoğunluk büyük ölçüde bu ibadetlerle daha az ilişkili bir dini hayat içinde olmuştur. Kültürel kaynaklara

²⁴⁰ Fırlıklı, *Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik*, s. 228.

²⁴¹ Noyan, *Bektaşîlik Alevîlik Nedir*, s. 46.

²⁴² Üzümlü, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 72-73.

bakıldığında, genel İslami ibadetlere sınırlı sayıda gönderme yapıldığı, ancak bunların az olduğu görülmektedir.²⁴³

Namaz, İslam'ın en önemli ibadetlerindendir ve Kur'an-ı Kerim'de özellikle vurgulanmıştır. Alevî-Bektaşî kaynaklarına baktığımızda bu ibadetle ilgili önemli bilgilerin yer aldığını görürüz.

Hz. Ali, arkadaşlarına yaptığı bir tavsiyede, “Namaz işi üzerinde anlaşın, onu koruyun; onu çok kılın, onunla yakınlık sağlayın! Namaz, Müslümanlar üzerinde belli vakitlerde kılınmak üzere yazılmıştır. Cehennemliklerin kendilerine sorulduğu zaman verdikleri cevabı duymuyor musunuz? Onlara, “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir?”²⁴⁴ diye sorulur. “Biz namaz kılanlardan değildik” diye cevap verirler.²⁴⁵ Namaz, yaprakların dökülmesi gibi günahları döker; ipten çözülürcesine onları serbest bırakır. Rasullullah (s.a.s.), namazı, kişinin kapısının önünde bulunan, gündüz ve gece onda beş defa yıkandığı kaplıcaya benzetti. Artık onun üzerinde hiç kir kalır mı?”²⁴⁶ demektedir.²⁴⁷

Bektaşîlik'in kutbu olan Hacı Bektaş-ı Veli, Vilayetname'den anlatıldığına göre ibadetlerini düzenli bir şekilde eda eden bir velidir. Günlük beş vakit namaz kılmakla yetinmeyip bazen sabahlara kadar nafil namaz kıldığı anlatılmaktadır.²⁴⁸ Nitekim Vilayetname'de Hünkâr'ın bir an bile ibadetten ayrılmadığı, abdestsiz yere basmadığı²⁴⁹, Horasan pirlerine kendini ispatlamak için susam yaprağı üzerinde namaz kıldığı²⁵⁰, yine darı üzerinde namaz kıldığı²⁵¹, Bedehşan ilini aldıktan sonra halka namaz kılmayı öğrettiği²⁵², Sulucakarahöyük'e geldiğinde doğruca mescide gittiği²⁵³ geçmektedir. Ayrıca Molla Saadettin namaz vakitleri girdiğinde Hünkâr'ın gözden kaybolduğunu görmüş. Hünkâr ise durumu izah etmek ve onun merakını gidermek için keramet eseri olarak onu Kâbe'ye götürmüş, Molla Saadettin Hünkâr'ın namazlarını

²⁴³ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 137.

²⁴⁴ Müddessir, 74/42.

²⁴⁵ Müddessir, 74/43.

²⁴⁶ Buhari, Mevakıt, 6 (I/134); Tirmizi, Edeb, 80 (V/151).

²⁴⁷ **Nehcü'l-Belağa**, s. 230.

²⁴⁸ Eğri, age., s. 161.

²⁴⁹ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 4.

²⁵⁰ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 8.

²⁵¹ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 16.

²⁵² **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 13.

²⁵³ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 27.

Kâbe’de kıldığını anlamıştır.²⁵⁴ Bunlar Hacı Bektaş’ın cami ve mescidlere olumsuz bakmadığının, namaza karşı olmak gibi bir tavrının olmadığını; aksine onun Bedehşan halkına namaz kılmayı öğretmesi ve bir şehre geldiğinde ilk olarak mescide gitmesi onun namaza önem verdiğini göstermektedir.

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat’ında “*Akşamlarken ve sabahlerken, öğle ve ikinci vaktinde Allah’ı –ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur- tesbih edin, namaz kılın.*”²⁵⁵ ayetine atıf yaparak insanın ömür safhalarını beş vakit namaza benzeterek izah etmektedir.²⁵⁶

Ahmet Rifat Efendi, “*Namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.*”²⁵⁷ ayeti gereğince Allah-u Teala’nın kulları üzerine farz kıldığı namazın beş vakit olduğunu, bütün mü’minlerin eda etmesi gereken bu namazın asla ve kat’a te’vil kabul etmediğini belirtmektedir.²⁵⁸

Âşık Paşa-yı Veli de namazın her bir rüknünü ayetlerle izah etmektedir. O, kıyâmı anlatırken, “*Allah’a saygı ve bağlılık içinde namaz kılın.*”²⁵⁹ ayetini, rükuyu anlatırken “*rükû edenlerle beraber rükû edin*”²⁶⁰ ayetini, secdeyi anlatırken “*Haydi Allah’a secde edip O’na kulluk edin!*”²⁶¹ ayetini, oturuşta tahiyyatı okumayı anlatırken “*Bir selam ile selamlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın; yahut aynı ile karşılık verin*”²⁶² ayetini getirerek bu rükünleri izah etmiştir.²⁶³

Şeyh Safi Buyruğu’nda, cem ve camaati, rüku ve secdeyi terk edenlerin ahirette uğrayacakları azab dile getirilerek bu durumu açıklamak için Maun suresindeki “*Vay o namaz kılanların haline ki onlar kıldıkları namazdan gafildirler. Onlar gösteriş yaparlar. Onlar basit şeyleri dahi vermezler.*”²⁶⁴ ayetlerini delil göstermektedir.²⁶⁵

Yine Şeyh Safi Buyruğu’nda Hz. Peygamber’in miraç sırasında melekleri kıyâm halinde Allah’ı tesbih ederken gördüğü ve “Allah Teâlâ, bu ibadeti ümmetime

²⁵⁴ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 62-63.

²⁵⁵ Rum, 30/17, 18.

²⁵⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (sad. Hüseyin Özbay), s. 41.

²⁵⁷ Nisa, 4/103.

²⁵⁸ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 298.

²⁵⁹ Bakara, 2/238.

²⁶⁰ Bakara, 2/43.

²⁶¹ Necm, 53/62.

²⁶² Nisa, 4/86.

²⁶³ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 331-332.

²⁶⁴ Maun, 107/4-7.

²⁶⁵ **Şeyh Safi Buyruğu**, s. 157.

nasibetsin” diye dua ettiği Allah’ın da bu duayı kabul ettiği anlatılmaktadır. Namaz kılariken kıyamda durulmasının bu olaydan sonra farz kılındığı anlatılmakta yani bu olay namazdaki kıyam rüknünün emredilmesinin sebep-i nüzulü olarak gösterilmektedir.²⁶⁶

Demir Baba Velayetnamesi’nde, müftünün ‘Eğer Demir Baba’yı getirmek istersen bugün cumadan çıkacak, aşinalık işler alır gelirsin.’²⁶⁷ demesi Demir Baba’nın Cuma namazı kıldığını gösterir. Yine onun abdest alıp iki rekat hacet namazı kıldığını²⁶⁸, akşam namazı için halkın toplanmasını istediği de anlatılmaktadır.²⁶⁹

Abdal Musa Velayetnamesi’nde, Kaygusuz Abdal Mısır’a giderken, dervişleriyle beraber sabah namazını eda ettikten sonra azıklarını alıp yola çıktıkları²⁷⁰, geri döndüklerinde ise şükür namazı kıldıkları anlatılır.²⁷¹

Yine Viranî Baba’nın ölümü anlatılırken “Sabah namazın öğle namazın anda kıldılar. Öğle namazından sonra mühlet yetiştı. Viranî Baba’nın ömrü orada tamam oldu.”²⁷² denmektedir.

İbrahim Edhem Destanı’nda onun on sekiz sene uyumayıp yatsı abdestiyle sabah namazı kıldığını bahsedilmektedir.²⁷³ Yine aynı eserde bulunan destan-ı Hatun’da onun da namazını kazaya koymadığını hep kıldığını²⁷⁴, namaz kılmayan oğluna da şöyle öğüt verdiği anlatılmaktadır:

“Anası eydür oğul gözüm nırı

Vakt irişdi namaza var kıl yürı

Kıl namazın hem yürü üstazına

Yarıcın²⁷⁵ Allah ola kuzum sana²⁷⁶

²⁶⁶ Şeyh Safi Buyruğu, s. 55.

²⁶⁷ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 133.

²⁶⁸ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 92.

²⁶⁹ Demir Baba Vilayetnamesi, s. 99.

²⁷⁰ Adil Ali Atalay, Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi, Can Yay., İstanbul 1990, s. 88.

²⁷¹ Abdal Musa Sultan ve Velayetnamesi, s. 91.

²⁷² Demir Baba Vilayetnamesi, s. 147-148.

²⁷³ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, (haz. Mehmet Mahfuz Söylemez), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 46.

²⁷⁴ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, s. 70.

²⁷⁵ Yarıcı: Yardımcı, şefaatçi.

²⁷⁶ Dâstân-ı İbrâhîm Edhem, s. 73.

Erkânname’de, talibin öncelikle yapması gerekenler başlığında, talibin gönlünün temiz olmasının namaz kılıp niyaz etmekle, helal lokma yiyip yalan söylememekle olacağı; bunların tam tersinin yapılması ile kalbin kirleneceği belirtilmiştir.²⁷⁷ Niyazî Mısırî de cemaatle namazı terk edeni kederlerin kaplayacağını belirtmektedir.²⁷⁸

Şah İsmail Hatayi mü’minlerin namaz kıldığını, namaz kılanın nur ile dolacağını şöyle belirtiyor:

“Mü’min canlar beş vaktin kılar

Onun içi dışı nur ilen dolar

Muhammed Mustafa şefaât kılar

Yatsı namazını kıldığım zaman”²⁷⁹

Bektaşîlerin namaz kılıp kılmadıkları zaman zaman tartışılmıştır. Aşağıdaki beyitte bu tartışmaya son nokta konmak istenmekte, namaz ibadetinin Bektaşî geleneği içerisindeki yeri tesbit edilmektedir. Bu ifadeler, hem geleneğin içinden, hem de dışından namazla ilgili yorum yapanlara cevap verme arzusunu göstermektedir:

“Kılarız namazı kılmayız değil,

Biz Hakkın emrini bilmeyiz değil”²⁸⁰

Oruç ibadetine geldiğimizde oruç, başta Hz. Peygamber olmak üzere, Ehl-i Beyt mensupları, on iki imam ve genel Müslüman çoğunluk tarafından eda edilen önemli ibadetlerden biridir. Fakat baktığımızda kaynaklarda namaza göre oruçla ilgili bilgiler daha azdır.²⁸¹

Makalat’ta şeriat kapısının üçüncü makamı açıklanırken bu makamın zekât ve oruç olduğu bildirilip bu orucun da Ramazan orucu olduğu belirtilmiştir.²⁸²

Ahmet Rifat Efendi, orucun, her senenin Ramazan-ı şerifinde mü’minlere edasının farz olduğunu, sadece hasta veya yolculuk halinin bunun dışında tutulduğunu

²⁷⁷ **Erkânname 1**, s. 29-30.

²⁷⁸ **Niyazî Mısırî Divanı**, s. 214.

²⁷⁹ Uluçay, **Şah Hatayi ve Alevîlik**, s. 40.

²⁸⁰ **Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, II, 117.

²⁸¹ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 141.

²⁸² Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 72.

belirtmekte ve bu iki özür olduğunda da daha sonra muhakkak orucun kaza edilmesini gerektiğini; orucun da namaz gibi te'vil kabul etmediğini bildirmektedir.²⁸³

Hacı Bektaş-ı Veli Menakıbnamesi'nde Musa es-Sani'nin İmam Ali er-Rıza ile yaptığı bir görüşmeden söz edilirken, Musa'nın İmam için sofraya hazırlattığı, İmam'ın ise oruçlu olduğunu söylediği; fakat ısrar üzerine orucunu bozarak birkaç lokma aldığı kaydedilmektedir.²⁸⁴ İmam'ın ısrar sonucu orucunu bozduğu dikkate alındığında bunun nafile bir oruç olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵ Velayetname'de ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli'nin kendisinin de oruç tuttuğu geçmektedir.²⁸⁶

Demir Baba Vilayetnamesi'nde de Örumcek Baba, kendisini ve çevresini namaz, oruç gibi bazı ibadetleri yerine getirmemekle itham eden müftüye cevap verirken bu ibadetlerin dinî hükmünü inkâr etmemiş, sadece ihmalkârlıklarından dolayı yerine getiremediklerini belirtmiştir.²⁸⁷ Viranî Baba, eserinde, Ramazan orucunun “otuz gün” olarak farz kılındığını ifade etmektedir.²⁸⁸

Mürşidlerin verdiği icazetnamelerde de oruç konusu işlenmektedir. Bir Bektaşî mürşidi icazet verirken muhakkak icazet verdiği kişinin diğer ibadetlerle beraber Ramazan orucunu tutmasını da istemektedir.²⁸⁹

Oruç ibadetinin farziyeti, Alevî kaynaklarından Buyruk ve Makâlât'ta vurgulanırken günümüz Alevî toplulukların, gerek bu ibadeti algılamaları gerekse bu ibadetle ilgili inanç ve uygulamaları açısından herhangi bir görüş birlikteliğinden söz etmek oldukça zordur.²⁹⁰ Alevîler arasında Ramazan orucunun farziyetini kabul edenlerin yanında, bu orucu kabul etmeyip Alevîlikte onun yerine Muharrem orucu ve Hızır orucunun olduğunu kabul edenler de vardır. Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Ramazan orucunun Alevîlikte olmadığını onun yerine Muharrem ve Hızır oruçlarının olduğunu iddia edenlerin önemli bir kısmı bu iddialarına rağmen söz konusu oruçları pratikte yerine getirmemektedirler.²⁹¹

²⁸³ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 294.

²⁸⁴ **Menâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 2.

²⁸⁵ Üzümlü, **Tarihsel Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 141.

²⁸⁶ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 55.

²⁸⁷ **Demir Baba Vilayetnâmesi**, s. 1.

²⁸⁸ Viranî Baba, **İlm-i Câvidân**, s. 243; Viranî Baba, **Risale**, vr. 31a-31b.

²⁸⁹ **Çorum'dan Bir İcazetname**, s. 144; Yalçın, Alemdar; Yılmaz, Hacı, “**Kargın Ocak Boyu ile İlgili Yeni Belgeler**”, Hacı Bektaş Veli Dergisi, S. 21, ss. 13-89, s. 65; Onarlı, agm., s. 193.

²⁹⁰ Keskin, age., s. 128.

²⁹¹ Keskin, age., s. 129-136.

Bu konu hakkında Bektaşî İlmihali'nde şöyle geçmektedir:

Kur'an-ı Kerim'de iki oruç vardır. Birincisi Muharrem orucu, ikincisi Ramazan orucudur. Muharrem orucu hakkında Allah şöyle buyuruyor:

*“Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi, Allah'tan sakınasınız diye size de farz kılındı. Oruç size sayılı günlerde farz kılındı.”*²⁹²

Muharrem orucu bir ay olmayıp sayılı günlerden ibarettir. Bu orucu ilk önce Hz. Âdem tutmuştur, ardından diğer peygamberler. Bu nedenle ‘...sizden evvelki kitap ehline farz kılındığı gibi’ buyrulmuştur. Oruç on gündür. Fakat ehl-i muhib bu orucu oniki imam için matem olarak tuttuğundan oniki gün tutmalıdır.

Ramazan orucu hakkında ise Allah şöyle buyuruyor: *“Ramazan ayı öyle bir aydır ki, o ayda insanlara yol gösteren, doğruyu ve hak ile batılı ayırt eden belgeler olarak Kur'an indirildi. Sizden kim o aya erişirse onda oruç tutsun.”*²⁹³ Muhib canlar bu ayda oruç tutup evrad ve zikirle meşgul olurlar.²⁹⁴

Alevî-Bektaşî kaynaklarda zekâta çok sınırlı ve lâfzî bir surette göndermeler yapılmış, ancak bunu öne çıkaran ve dindeki yerini işaretleyen bir tutum içinde olmamıştır. Denilebilir ki zekât gerek kültürel kaynaklarda yer alma sıklığı gerekse toplumda uygulama imkânı bulmak bakımından namaz ve orucun gerisinde kalmıştır. Bunun sebeplerinden biri, diğer iki ibadete göre zekâtın malî bir genişliğe sahip olmayı gerektirmesi, toplumun ise genelde varlıklı bir konumda olmamasıdır. Bununla beraber Alevîlik'te mali bakımdan yardımlaşma, yoksulların kollanıp gözetilmesi ve insanların ibadet düşüncesiyle kazançlarından bir pay ayırması doğrultusunda özel bazı uygulamaları vardır.²⁹⁵ Bektaşîler kârlarının beşte birini Ehl-i Beyt hakkı olarak Hacı Bektaş-ı Veli dergâhına; Kızılbaşlar da dedelere ve ocaklara verirler. Bunun adı Hakkullah veya Lokma'dır. Bunlar üç isim altında toplanır: Kara kazan hakkı: Dergâhın giderleri için verilir. Mürşid hakkı: Mürşid ve diğer pirlere için verilir. Çerağ hakkı: Darda kalan muhiplere dağıtılmak üzere verilir. Bunlar para olabildiği gibi arpa, buğday, hatta halı, kilim veya gücü neye yeterse o cinsten verilebilen şeylerdir.²⁹⁶

²⁹² Bakara, 2/183-184.

²⁹³ Bakara, 2/185.

²⁹⁴ Kaya, **Bektaşî İlmihali**, s. 49-50.

²⁹⁵ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 144.

²⁹⁶ Fırlıklı, **Türkiyede Alevîlik Bektaşîlik**, s. 290.

Hiz. Ali, arkadaşlarına yaptığı bir tavsiyenin devamında, "...Sonra zekât, Müslümanlara bir yakınlık vesilesi kılındı. Hoşnutlukla veren kişiye kefareti, ateşe engel ve koruma olur. Hiç kimse verdiği zekâta nefsinin tabii kılmasını (gözü verdiği zekâta kalmaması) ve onun için üzülmemesin. Kim zekâtı hoşnut olmadan verip onunla daha üstün olanını umarsa, o, sünnet konusunda cahil, mükâfatı eksik, ameli sapkın ve pişmanlığı çok olandır."²⁹⁷ demektedir.

Makalat'ta zekât vermenin şariat kapısının üçüncü makamı olduğu belirtilmiş ve bu konuyla ilgili "*Namazı kıl ve zekâtı ver.*"²⁹⁸ ayeti delil olarak getirilmiştir.²⁹⁹

Şeyh Safi Buyruğu'nda, Hiz. Peygamber'in mirac esnasında bir topluluğun yanına uğradığı ve nimetler içerisinde olan bu topluluğun itaatte bulunup, sadakalarını verenler olduğu, anlatılır. Daha sonra da "*Sarf edip sonra sarf ettikleri şeyin ardından başa kalmayan ve eza etmeyenlerin ecirleri Rablerinin Mallarını Allah yolunda katındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir.*"³⁰⁰ ayeti söylenerek yapılan ibadetlerin boşa gitmeyeceği dile getirilmektedir. Aynı yerde fukaraya merhamet etmeyerek onlara zekât ve sadaka vermeyenlerin zebaniler tarafından nasıl ateşe atılacakları da anlatılmaktadır.³⁰¹ Yunus Emre, zekâtı verilmeyen hayvanın, sadakası verilmeyen malın makbul olmadığını söylemektedir.³⁰²

Hac ile ilgili olarak baktığımızda onunla ilgili kayıtların zekâta nispeten daha fazla olduğunu görürüz.

Vilayetname'de Lokman-ı Perende'nin Hacca gittiği, tavaf yaptığı, Hac törenlerini yerine getirip Arafat'ta vakfeye durduğu naklediliyor.³⁰³ Ayrıca Hacı Bektaş-ı Veli de hacca niyet edip yola çıkmış ve hac vazifesini ifa ederek Anadolu'ya dönmüştür.³⁰⁴ Yani Hünkâr hac farızasını eda etmiş bir kimsedir. Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi'nde de Kaygusuz'un hac yaptığı tafsilatıyla anlatılmıştır.³⁰⁵

²⁹⁷ **Nehcü'l-Belağa**, s. 231.

²⁹⁸ Bakara, 2/110.

²⁹⁹ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 72.

³⁰⁰ Bakara, 2/262.

³⁰¹ **Şeyh Safi Buyruğu**, s. 157.

³⁰² **Yunus Emre Divanı**, s. 47.

³⁰³ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 6.

³⁰⁴ **Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli**, s. 17-18.

³⁰⁵ Güzel, **Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi**, s. 116-118.

Koyun Baba Velayetnamesi'nde onun Hz. Peygamber'i rüyada görüp irşad vazifesini aldıktan sonra Kerbela'ya gittiği, Kâbe'ye gidip tavaf yaptığı anlatılmaktadır.³⁰⁶

Niyazî Mısırî bir şiirinde hacca gitmenin güzelliğinden şöyle bahsediyor:

“Çıkıp hücac ile gitmek

Ne güzeldir ne güzeldir

Yolunda canı terk etmek

Ne güzeldir ne güzeldir”³⁰⁷

Alevî-Bektaşî büyüklerinin Hac ibadetine önem verdiğini, velayetnamelerde onların Hacca gidişlerinin anlatıldığını görmekteyiz. Bu da, gelenekte hac ibadetine önem verildiğini bize göstermektedir.

3. Ahlak Yapısına Etkisi

Alevî-Bektaşî büyükleri, eserlerinde İslam ahlakının bazı önemli prensiplerine göndermeler yapmışlar ve bu prensipleri İslamın temel referansları olan ayet ve hadislere dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır.³⁰⁸

Erkânnamede sufilik “Her hali ve her anı edep içerisinde olmaktır.” şeklinde tarif edilip, edebini sakınmayan kişinin, erenler safında utanmazsa münafıklardan olduğu söylenmiş ve Hz. Peygamber'in “Edep imandandır.”³⁰⁹ hadisi delil olarak getirilmiştir.³¹⁰

Âşık Paşa-yı Veli ahlakın kötü olan huy ve davranışları sayıp bunlara ayet ve hadislerle açıklamalar yapmıştır.³¹¹

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu'nda el, ayak, göz, kulak, dudak, dil ve şehvet kapılarının, fena ahlakın sebep ve kaynakları olduğu; “*Doğrusu biz sorumluluğu göklere, yere, dağlara sunmuşuzdur da, onlar bunu yüklenmekten çekinmişler ve ondan korkup titremişlerdir. Pek zâlim ve çok cahil olan insan ise onu yüklenmiştir.*”³¹²

³⁰⁶ **Koyun Baba Velayetnamesi**, (haz. M. Şakir Cıplak), Horasan Yay., İstanbul 2001, s. 25-27.

³⁰⁷ **Niyazî Mısırî Divanı**, s. 58.

³⁰⁸ Eğri, age., s. 186.

³⁰⁹ Buhari, İman, 16 (I/11); Edeb, 77 (V/100); Müslim, İman, 57-59 (I/63).

³¹⁰ **Erkânnâme 1**, s. 38.

³¹¹ Âşık Paşa-yı Veli, age., s. 364-368.

³¹² Ahzab, 33/72.

ayetinde ifade edilen insanın yüklenmekten geri durmadığı emanetlerin de bunlar olduğunu söylenmiştir. Buna göre bu yedi kapı kontrol altına alınırsa cehennemin yedi kapısı kapanacaktır.³¹³

Hacı Bektaş-ı Veli Makalat'ında imanın ahlaktan soyutlanamayacağını ifade ederek "Allah'ın Kur'an'ına inanmak gerekir ve O'nun diğer kitaplarına da inanmak imandır. Öyleyse şimdi senin için kibir, hased, cimrilik, açgözlülük, öfke, gıybet, kahkaha, şamata ve maskaralıkla ile dolu iken, bunlardan birisinin iman ehlinin içinde bulunabileceğini hangi kitap buyurur?"³¹⁴ demektedir. Ayrıca meleklerle inanan bir insanın hareketlerine dikkat etmesi gerektiğini belirtip, kişinin kendisini koruyan meleklerin yanında edepsizlik etmesinin meleklerle imanla örtüşmediğini söyler.³¹⁵ Yine ona göre ahirete iman da lafta kalmamalı, cennet ve cehennemin varlığına inanan kişi helal yemeli, helal giymeli, kimseye haksızlık yapmamalıdır. Bu konuyla ilgili şöyle söyler: "Ey mü'minler! Kıyamete inanmak böyle değil. Siz inanmazsınız. Helal, haram ne bulsanız yersiniz, giyersiniz. Haksız yere nimetler yeyip sevinirsiniz. Yani sizin böyle inanmanız inanmak mıdır?"³¹⁶

Bektaşîlik'te kötü ahlak içerisinde görülen duygu ve davranışlar put olarak kabul edilmişlerdir. Her put karşılığı olarak da isimleri Kur'an'da geçen cehennemler belirtilmiştir. Kişi hangi puta tapıyor ve onun peşinden gidiyorsa, o puta karşılık gelen cehennem kapısından içeri gireceği kabul edilmektedir.³¹⁷

1. Hubb-u can (can sevgisi) putu: cehennem³¹⁸ (ateş)
2. Hubb-u mal (mal sevgisi) putu: Cahîm³¹⁹ (alevli ateş)
3. Hubb-u berk-ü bar putu: Saîr³²⁰ (yanan)
4. Hubb-u hayat (hayat sevgisi) putu: Laza³²¹ (halis alev)
5. Hubb-u şehavat (şehvete düşkünlük) putu: Sakar³²² (kızarmış yâlim)

³¹³ **Cafer-i Sadık Buyruğu**, (der. Sefer Aytekin), s. 344.

³¹⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 71.

³¹⁵ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 71.

³¹⁶ Hacı Bektaş-ı Veli, **Makalat**, (haz. Heyet), s. 71-72.

³¹⁷ Eğri, age., s. 136.

³¹⁸ Âl-i İmran, 3/12, 162, 197; Nisa, 4/93 vd.

³¹⁹ Hakka, 69/31; Naziat, 79/36; Tekasür, 102/6 vd.

³²⁰ Furkan, 25/11; Ahzab, 33/64; İnsan, 76/4 vd.

³²¹ Meâric, 70/15.

³²² Müddessir, 74/26, 27, 42.

6. Hubb-u gaflet (gaflet sevgisi) putu: Haviye³²³ (gayya kuyusu)

7. Hubb-u cennet (cennet sevgisi) putu: Hutame³²⁴ (kalpleri saran kaygı)

İcazetnamelerde dünyada aza kanaat etme vurgulanır. Mesela bir icazetnamede zenginliğin azlığının çokluğundan hayırlı olduğu, nitekim Allah-u Teâlâ'nın, *“Erkek ve kadınlardan salih amel işleyenler, büyük fazla nail olanlardır.”*³²⁵ buyurduğu belirtilmekte, güzel hayatın kanaatle, kanaatin de açlığı sevip tokluğa buğz etmekle olacağı ifade edilmektedir.³²⁶

Başka bir icazetnamede de “Mücadele ile nefsinizi öldürün. Riyazat ile nefsinizi mutmainne mertebesine çıkarın. Sonra da daha yüksek derecelere çıkarıp, manen yüce mertebeler kazanın. Kanaat, az bir dünyalıkla yetinmektir. Allah-u Teala buyurdu ki: *“Erkek ve kadından kim salih amel işlerse, o inanmıştır. Biz ona dünyada güzel bir hayat yaşatacağız.”*³²⁷ Bu ayetteki salih ameller ise kanaat, açlığı sevmek, tokluğu arzulamamak, iyiliği emredip kötülüğü terk etmek, ibadetlerde gayretli olmak, seçkinler sınıfına girmek ve oradan da Aziz olan Allah'tan af dilemek, O'nda ölmek, O'nda dirilmektir.” ifadeleri geçmektedir.³²⁸

Seyyid Nesimî, Allah'ın insanın yüzünü edeble yarattığını, Fatiha suresinin anlamının edeb olduğunu şöyle ifade ediyor:

“Edebdir vech-i insanda musavver

Aceb kudret aceb nur-u mutahher

Edebdir mân-i seb-i mesani

Salat ansız dürüst olmaz mukarrer”³²⁹

Alevî-Bektaşî kaynaklarında dikkat çeken en önemli ahlak ilkelerinden birisi de, yapılan iyilikler karşısında bir mükâfat beklenilmemesidir. Zaten ahlaki değer taşıyan bu davranışın temellerini, Ehl-i Beyt'in tavırlarında bulmak mümkündür. Yani onlar bu davranışlarını Ehl-i Beyt'e bağlılığın bir gereği olarak yapmış olabilirler. Haşr suresi 9. ayette, sahabede bulunan bu özellik, isar olarak tanımlanmıştır. Yine Vilayetnamelerde

³²³ Karia, 101/9.

³²⁴ Hümeze, 104/4-5.

³²⁵ Fussilet, 41/8.

³²⁶ Onarlı, agm., s. 193.

³²⁷ Nisa, 4/124.

³²⁸ Yalçın-Yılmaz, agm., s. 65.

³²⁹ Seyyid Nesimî Divanından Seçmeler, s. 219.

anlatılan Bektaşî büyükleri cömerttir, insanlara sevgi ve şefkat nazarıyla bakarlar, ayırt etmeksizin herkese yardım etmeye çalışırlar.³³⁰

Bektaşîlikte misafirperverliğin bir gelenek haline gelmesinde “Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz; sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz. Biz, çetin ve belâlı bir günde Rabbi’imizden (O’nun azabına uğramaktan) korkarız (derler)”³³¹ ayetlerinin sebep-i nüzulünün etkisi büyüktür. Bektaşî inanışına göre dergâha misafir olan kişi Ali’dir. Yani misafire, Hz. Ali’ye nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranılmalıdır.³³²

Erkânnamelerde dervişlere güzel ahlak kazandırılmak amacıyla, başta Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere Peygamberlerin ve velilerin güzel ahlakı verilmiştir. Örneğin Kaygusuz Abdal, Dilgüşa’sında “Eğer Hakk’ı istiyorsan git Muhammed (s.a.s.)’in ahlakıyla ahlaklan. Eyyüb gibi sabırlı, İsa gibi zahid, İdris gibi abid (ibadet eden), İbrahim gibi muhib (Allah’ı seven) ol. Enbiya ve evliyanın huyunu kendine örnek al.” demektedir.³³³

Görüldüğü gibi Alevî-Bektaşî kaynaklarında ahlaka oldukça önem verilmiştir. Tarikat-ı Aliye-i Bektaşîyye’de de “Bektaşî olmak, övülmeye değer yüksek ahlak sahibi olmaya dayanıyor. Yoksa kötü ahlak sahiplerinin ‘Ben Bektaşîyim; eyvallah, yahu’ demeleri, kendi kendilerine iftiradır.” denmektedir.³³⁴

4. Adap Erkân ve Muamelata Etkisi

Diğer tasavvufî yapılarda olduğu gibi, Alevîlik ve Bektaşîlikte de adap-erkân, diğer bir ifadeyle yolun temel usul ve uygulamaları önemli bir yer tutar. Tarikat nizamnamesi veya yol mensuplarının insan-ı kâmil oluncaya kadar uygulamaları gereken kurallar olarak adlandırılabilir olan adap-erkân, Alevîlik ve Bektaşîlikte büyük benzerlikler taşımakla birlikte, belli ölçüde farklılıklar da içermektedir.³³⁵

Şüphesiz Alevî-Bektaşî erkânının esası, cem adı verilen toplantılardır. Alevîliğin sırrı olarak kabul edilen cem, kökeni itibarıyla Türklerin İslamiyete girmeden önceki

³³⁰ Eğri, age., s. 189-190.

³³¹ İnsan, 76/8-10.

³³² Eğri, age., s. 89; A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 42.

³³³ Kaygusuz Abdal, Dilgüşa, s. 64.

³³⁴ Şeyh Baba Mehmed Süreyya, age., s. 22.

³³⁵ Üzümlü, Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik, s. 147.

devirlerde belli disiplin kuralları içerisinde gerçekleştirdikleri kımızlı dinî toplantılar olup, İslam'ın kabul edilmesinden sonra bu dinin bazı unsurlarını bünyesine katarak yeniden şekillendirip geliştirmiştir.³³⁶ Cemin çeşitleri vardır. Biz burada bu cem yani erkân çeşitlerini ayrıntılı açıklamayıp sadece erkân esnasında okunan ayetleri belirlemeye çalışacağız.

İkrar cemi, yola kabul erkânıdır ve Bektaşîliğe mahsustur. Hangi çevreden gelirse gelsin isteyen herkes şartlarını yerine getirmek suretiyle, ikrar cemine katılarak yol mensubu olabilir. Alevîlikte ise yol mensubu olmak hem Alevî anne babadan gelme şartına bağlıdır, hem de bu iş için düzenlenen cem, musahiplik erkânıdır.³³⁷ Yola girmek isteyen kimse için gerekli şartları yerine getirdikten sonra ikrar cemi yapılır ve bu cemde on iki erkândan oluşan bir kademe vardır.³³⁸ Bunlardan altıncısı olan 'rehberin talibi mürşide varmaya hazırlaması' erkânında rehber talibi hazırladıktan sonra onun sağ elinden tutarak mürşidin huzuruna götürür ve bu arada İnsan suresinin 28. ayet olan *"Onları biz yarattık; onların yaratılışını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde (kendilerini yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz."* ayetini okur.³³⁹ Yine sekizinci erkân olan 'mürşidin talibe tevbe ettirmesi ve telkin vermesi' sırasında da mürşid telkin verirken ona yapması ve yapmaması gereken şeyleri söyler. Daha sonra ise Fetih suresinin 10, Haşr suresinin 18, Tahrim suresinin 8, Bakara suresinin 222 ve Kasas suresinin 88. ayetlerini okuyup nasihatlerde bulunur.³⁴⁰

Alevî-Bektaşî cemleri açısından biat ayeti olan *"Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir."*³⁴¹ ayeti önemli bir yer tutmaktadır. Bektaşî erkânnameinde de en fazla kullanılan ayet bu ayettir. Tarikata giren bir talip veya dervişin biatını tamamlaması için bu ayeti okuması gerekmektedir.³⁴² Böylece yola girmek isteyen bir talibe, giriş töreni sonunda bu ayet söylenerek, girdiği yolun önemi,

³³⁶ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 149.

³³⁷ Üzümlü, **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik**, s. 158.

³³⁸ Erkânın bütün kademeleri hakkında bilgi için bkz., Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 124-137.

³³⁹ Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 127-128.

³⁴⁰ Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 131-132.

³⁴¹ Fetih, 48/10.

³⁴² **Erkânname 1**, s. 16.

Allah’a biat etmiş gibi olduğu ve verdiği sözden dönmemesi gibi hususlar hatırlatılmış olur.³⁴³

Görgü Cemi, ikrar vererek yahut musahiplik erkânı uygulayarak yola giren canların, yılda bir kez pirin önderliğinde toplum huzurunda sorgulamadan geçip aklanması amacıyla uygulanan merasimdir.³⁴⁴ İkrar tazelemek, bu yolla tevbe etmek, ruhsal açıdan temizlenmek için yapılan cemdir.³⁴⁵ Bu erkân esnasında dede, cemde oturanlara söz konusu kişilerden razı olup olmadıklarını sorar, sorunlar varsa çözülür, istekleri yerine getirilir. Böylece rızalık sağlanır ve dede “*Ey iman edenler! Allah’ı sevip sayın ve doğrularla beraber olun.*”³⁴⁶ ayetini okur ve tevbe edilip salavat getirilir. Daha sonra dede onlara öğütler verir, öğütten sonra ise görgüsü yapılanlar dedenin önünde diz çökerek otururlar. Dede besmele çekerek biat ayeti olan Fetih suresinin 10. ayetini okur. Sıra kurban kesmeye geldiğinde, kurbanı ve sofracı kurban ve yemek işlerini ayarlarlar. Kurban meydanda iken dede “*Biz ona: " Ey İbrahim!" diye seslendik. Rüyaı gerçekteştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız.*”³⁴⁷ ayetlerini okur. Ceme biraz ara verilip tekrar başladığında ise çerağcı kandili yakarken “*Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ıfık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.*”³⁴⁸ ayetiyle beraber özel bazı duaları okur.³⁴⁹

Bektaşîlikte, kişinin ikrarına bağılı olduğunu göstermesine yönelik yapılan hizmet görme (baş okutma) erkânı, Alevîlikteki görgü erkânına tekabül eder. Baş okutma erkânı her yıl Muharrem mateminin on ikinci gününün akşamından o ayın sonuna kadarki dönemde yapılır. En az senede bir defa yapılmalıdır. Bu erkân esnasında kişi, mürşidin huzurunda usulüne uygun biçimde durarak “*Böylece onları hile ile*

³⁴³ Kaplan, age., s. 114-115.

³⁴⁴ Üzüml, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 164.

³⁴⁵ Korkmaz, *Ansiklopedik Alevîlik Bektaşîlik Sözlüğü*, s. 142.

³⁴⁶ Tevbe, 119.

³⁴⁷ Saffat, 37/103-104.

³⁴⁸ Nur, 24/35.

³⁴⁹ Üzüml, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, s. 152-158. Geniş bilgi için bkz., Tur, *Erkânname*, s. 456-471.

aldattı. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara: Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi? diye nidâ etti.”³⁵⁰ ayetini okur ve ceme katılanlardan helallik ister. Mürşid de onlara bu kişiden razı olup olmadıklarını sorar. Talebi olan varsa dinlenir ve rızalık alınır. Daha sonra diğer hizmet sahiplerinin de hizmetlerini ifa etmesiyle birlikte cem sona erer.³⁵¹

Alevî-Bektaşîler, ibadetlerini icra ettikleri cem evlerine saygı gösterirler. Ali Ağa Varlık, “(İsrailoğullarına:) *Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin, kapısından eğilerek girin, (girerken) "Hıttâ!" (Yâ Rabbî bizi affet) deyin ki, sizin hatalarınızı bağışlayalım; zira biz, iyi davrananlara (karşılığını) fazlasıyla vereceğiz, demiştik.*”³⁵² ayetinde Allah-u Teâlâ, o kasabanın kapısına varıldığında başı eğerek girilmesini ve girerken günahlara tevbe edilmesini istediği gibi Alevî Bektaşîler cem evlerine girerken aynı şeyi yaparlar diyor. Lokmalarını getirir darda dururlar, dualarını alırlar. İbadetlerinin sonunda sofraya açar lokmalarını yerler. Bir konuya daha çok dikkat edilir ki o da ibadet yerlerine girilirken temiz elbiselerini giyerler ve ayakkabılarını da çıkarırlar. “*Oraya vardığında kendisine (tarafımızdan): Ey Musa! diye seslenildi: Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabb’inim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ’dasın!*”³⁵³ ayeti bunun hakkındadır.³⁵⁴

1895 tarihinde yazılan bir Bektaşî erkânnamesini incelediğimizde erkân esnasında birçok ayetin okunduğunu görürüz. Örneğin hilafet alma erkânında rehber, halifelğe talip olan kişiye hırka ve puşi giydirirken “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.*”³⁵⁵ ayeti ile “*Günahlarınızı bağışlayayım ve iyilik yapanlara sınırsız mükâfat vereyim.*”³⁵⁶ ayetini okur. Sonra rehber, tığ-bend denilen ve nefsinin kölesi olmadığını ifade eden on iki köşeli mermer taşı talibin boynuna asar ve “*Hayır! Bizimki hanif olan (batıl olan her şeyden yüz çeviren) İbrahim’in dinidir*”³⁵⁷ ve “*Kâbe’ye giren emniyette olur.*”³⁵⁸ ayetlerini okur. Bundan başka, mürşid talibe öğüt verirken, rehber sakal ve bıyığını keserken, tacı

³⁵⁰ A’raf, 7/22.

³⁵¹ Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 161-164.

³⁵² Bakara, 2/58.

³⁵³ Taha, 20/11-12.

³⁵⁴ Varlık, age., s. 62.

³⁵⁵ Tahrim, 66/6.

³⁵⁶ Bakara, 2/58.

³⁵⁷ Bakara, 2/135.

³⁵⁸ Âl-i İmran, 3/97.

giydirdirken, sofraya getirip çerağ yakarken hep ayet okunur. Böylece erkânda yaklaşık otuz beş ayet zikredilmiş olur.³⁵⁹

Erkân ile ilgili eserlerde bunlardan başka nikâh, sünnet, doğan çocuğa ad koyma, dardan indirme yani cenaze gibi Alevî-Bektaşî tarikatında ritüele tabi bazı merasimlerin usulü de anlatılır. Bu söz konusu merasimler esnasında da ayetlerin gerek metinlerinin okunduğu, gerekse de vaaz ve nasihat amacıyla meallerinin verildiği görülmektedir.

Nikâh merasiminde müşşid erkek ve kıza evlenme isteklerini sorup onlardan evet cevabını aldıktan sonra Nebe suresi 8, Rum suresi 21 ve Bakara suresi 223. ayetleri okur ve anlamını anlatır:

“Evlatlarım Cenab-ı Allah bu ayetleri ile şöyle buyuruyor” diyerek ayetlerin mealini okur ve “Sizler Kurân’ın emri ve Hz. Pir’in erkânı ile birleşiyorsunuz” dedikten sonra nikâhı kıymaya başlar.³⁶⁰ Nikâh duasından sonra da Rabbena duasını okur ve el-Fatiha der. Herkes Fatiha suresini okur.³⁶¹ Daha sonra nikâhı kıyan kişi eline bir bardak şerbet varsa bal şerbeti alır, Kevser suresini okur. Herkes bu şerbetten içip evlenenlere dua eder ve böylece tören bitmiş olur.³⁶²

Doğan çocuğa ad, müşşid, rehber veya olgun kimse tarafından konur. Doğumun üçüncü günü ile yedinci günü arası bir gün müşşid eve gelerek çocuğun yatağının yanına varır. Çocuğu kucağına alıp yüzüne doğru üç kere “Maşallah, Fetebârakellahu ahsenu’l-Halikîn³⁶³ der.³⁶⁴ Ardından Hz. İbrahim’in duası olan “İhtiyarlığuma rağmen bana İsmail’i ve İshak’ı hediye eden Allah’a hamdolsun. Şüphesiz Rabb’im duayı işitendir.”³⁶⁵ ayetini okur. Çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okuyup dua eder. Dua sonrası herkes Fatiha okur ve merasim biter.³⁶⁶

Ölüyü yıkama, kefenleme ve defin işlemlerinde de yine ayetler okunur. Ölüyü yıkamaya başlarken niyet edilir ve “inna lillahi ve inna ileyhi raci’un”³⁶⁷ denir.³⁶⁸

³⁵⁹ Gümüşoğlu, Dursun; Yıldırım, Rıza, **Bektaşî Erkânnamesi**, Horasan Yay., İstanbul 2006, s. 43-65.

³⁶⁰ Kaya, **Bektaşî İlmihali**, s. 51-52; Tur, age., s. 508-509; Kaya, **Alevî-Bektaşî; Erkânı Evradı ve Edebiyatı**, s. 365-366.

³⁶¹ Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 84; Varlık, age., s. 78; Yaman, age., s. 272; Kaya, **Bektaşî İlmihali**, s. 54; Tur, age., s. 510.

³⁶² Varlık, age., s. 78.

³⁶³ Mü’minun, 23/14. Anlamı: “Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.”

³⁶⁴ Yaman, age., s. 267.

³⁶⁵ İbrahim, 14/39.

³⁶⁶ Kaya, **Bektaşî İlmihali** s. 55-56; Noyan, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, s. 84; Kaya, **Alevî-Bektaşî; Erkânı Evradı ve Edebiyatı**, s. 361-362.

³⁶⁷ Bakara, 2/156. Anlamı: “Biz Allah’ın kullarıyız ve tekrar O’na döneceğiz.”

Ölüyü yıkayan kişi yıkama esnasında devamlı af ve mağfiret hakkında olan ayetleri (İhlâs, Felak, Nas Sureleri gibi) ve duaları okur. Kefenlemeden sonra da Bakara suresinin başlangıcı, 255, 285 ve 286. ayetleri ile Fatiha okunur; salâvat getirilerek tabuta konur.³⁶⁹ Teneşire konurken okunan tezkiye duasına da ayetle başlanır: “Bismillahirrahmanirrahim. Elhamdulillahillezi kale fî kitabihî'l-Kerim: *Kullu nefsin zaikatu'l-mevt...*”³⁷⁰ Sonunda da “*Subhane Rabbike Rabbi'l izzeti amma yesifun ve selamun ale'l-murselin Velhamdu lillahi Rabbi'l Âlemin*”³⁷¹ ayeti okunup Fatiha suresi ile bitirilir.³⁷²

Hakka yürüyen kimse için vefatının üçüncü, yedinci ve kırkıncı günü yapılan törene “dardan indirme erkânı” adı verilir.³⁷³ Bu erkân ile ölen kişi görgü ve sorgudan geçirilmiş, yaşayan kişilerden helallik ve rızalık alınmış olur. Dardan indirme erkânı esnasında da ayetler okunur. Örneğin erkân başladıktan sonra ölen kişinin yakınlarından üç kişi dâra durur ve içlerinden birisi dede ve cemaate hitaben üç defa “*Her ikisi şöyle söylediler: Rabb'imiz! Kendimize yazık ettik. Bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen kaybedenlerden oluruz.*”³⁷⁴ ayetinin Arapça metnini okur. Yine dede tarafından Nuh suresinin 28. ayeti, Necm suresi 5-9. ayetler, Yasin suresinin ilk 12 ayeti okunur. Farklı bölgelerde farklı sureler okunabilmektedir. Mesela başka bir bölgede, sözü edilen erkân esnasında Fatiha suresi, Bakara suresinin son iki ayeti, ayete'l-kürsî ve üç ihlâs okunmaktadır.³⁷⁵

Kabir ziyareti yaparken de kişi yasin veya üç ihlâs bir fatiha okur.³⁷⁶

Alevîlerde 21 Mart Nevruz Bayramı Hz. Ali'nin doğum günü ve Hz. Fatıma ile evlenme günü olması hasebiyle her yıl kutlanır. Nevruzda lokmalar, aşlar ve sütler pişirilirken Ra'd suresi 24, Yasin suresi 58, Kadr suresi 4-5, Saffat suresi 79,80,110,111,130. ayetler okunur.³⁷⁷

³⁶⁸ Yaman, age., s. 273.

³⁶⁹ Kaya, **Bektaşî İlmihali**, s. 59-62.

³⁷⁰ Ankebut, 29/57. Anlamı: “*Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.*”

³⁷¹ Saffat, 37/180-182. Anlamı: “*Senin izzet sahibi Rabb'in, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehdir. Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun! Âlemlerin Rabb'i olan Allah'a da hamd olsun!*”

³⁷² Kaya, **Bektaşî İlmihali**, s. 59-62; Yaman, age., s. 275-276; Tur, age., s. 489.

³⁷³ Korkmaz, **Ansiklopedik Alevîlik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü**, s. 88.

³⁷⁴ A'raf, 7/23.

³⁷⁵ **Kitâb-ı Dâr**, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2007, s. 26-27.

³⁷⁶ Yaman, age., s. 281,283.

³⁷⁷ Varlık, age., s. 78.

Tevbe erkânında rehber taliplere tövbe telkini verirken şu ayetleri okur:³⁷⁸ “Allah size (bilmediklerinizi) açıklamak ve sizi, sizden önceki (iyi) lerin yollarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilicidir, yegâne hikmet sahibidir. Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister; şehvetlerine uyanlar (kötü arzuların esiri olanlar) ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler. Allah sizden (yükünüzü) hafifletmek ister; çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”³⁷⁹ Tevbe esnasında talib, işlemiş olduğu bütün günahlardan tevbe ederken “Ey inananlar! Yürekten tevbe ederek Allah’a dönün ki, Rabb’iniz kötülüklerinizi örtsün. Sizi içlerinden ırmaklar akan cennetlerine koysun.”³⁸⁰ ve “Ey inananlar! Saadete ermeniz için, hepiniz tevbe ederek Allah’ın hükmüne dönün.”³⁸¹ mealindeki ayetlerin Arapça metninden de bir kısım okur.³⁸²

Alevî-Bektaşîlikte önemli bazı tercümanlar vardır ki bu tercümanlar esnasında da ayetler okunur. Mesela bunlarda elbise değiştirme tercümanında “Onları biz yarattık; onların yaratılışını sapasağlam yaptık. Dilediğimizde (kendilerini yok eder) yerlerine benzerlerini getiririz.”³⁸³ ayeti³⁸⁴, su tercümanında “Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.”³⁸⁵ ayeti³⁸⁶, türbe tercümanında, “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.”³⁸⁷ ve “Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.”³⁸⁸ ayetleri³⁸⁹ Arapça metinleriyle okunur.

Bektaşî dervişlerinin, pir ve mürşidlerinin geleneksel olarak giymiş oldukları elbiseler vardır. Bunlardan biri de tığbend diğer adıyla şed yani kuşaktır. Kuşak, mü’minlerin Hz. Peygamber’e biat etmelerini sembolizeden bir giysidir.³⁹⁰

Bektaşî kaynaklarında şeddin dört tane mertebesinin olduğu ifade edilmektedir. Birincisi Allah’ın ahdi olmasıdır. Bu seviyeyle ilgili “Ey Adem oğulları! Size şeytana tapmayın diye emretmemiş miydim?”³⁹¹ ayeti referans olarak gösterilmektedir. Yani

³⁷⁸ Kaya, *Alevî-Bektaşî; Erkânı Evradı ve Edebiyatı*, s. 421.

³⁷⁹ Nisa, 4/26-28.

³⁸⁰ Tahrim, 66/8.

³⁸¹ Nur, 24/31.

³⁸² *Şeyh Safi Buyruğu*, s. 50.

³⁸³ İnsan, 76/28.

³⁸⁴ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 413; *Tercümân-ı Bektaşîyân*, (haz. Ömer Faruk Teber), İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 165-172, s. 166.

³⁸⁵ İnsan, 76/21.

³⁸⁶ Ahmet Rifat Efendi, age., s. 412.

³⁸⁷ Bakara, 2/115.

³⁸⁸ Fetih, 48/29.

³⁸⁹ *Tercümân-ı Bektaşîyân*, s. 167.

³⁹⁰ Eğri, age., s. 288-289.

³⁹¹ Yasin, 36/60.

sadece Allah’a kulluk eden, “şeytana tapmayın” vasiyetini yerine getiren dervişe “sahibi şed” adı verilmektedir. Şed bağlanırken, mürşid tarafından bir dua okunur ve bu duanın içinde “Ey inananlar! Sabredin, düşmanlarınızdan daha sabırlı olun, cihada hazır bulunun. Allah’a karşı gelmekten sakının ki başarıya erişebilirsiniz.”³⁹², “Toptan Allah’ın ipine sarılın, ayrılmayın. Allah’ın size olan nimetini anın. Düşmandınız, kalplerinizin arasını uzlaştırdı da Onun nimeti sayesinde kardeş oldunuz.”³⁹³, “Oysa Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Ey Muhammed doğrusu Sana indirilen bu kitap, Levh-i Mahfuz’da bulunan şanlı bir Kur’andır.”³⁹⁴ ayetlerinin Arapça metni geçer.³⁹⁵

Geleneksel kıyafetlerden biri de tacdır. Tac ile ilgili olarak Erkânâme’de şu bilgi yer almaktadır: “Tacın arkasında “Allah, kendisinden başka tanrı olmayandır. O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır.”³⁹⁶ yazılmıştır. Tacın ortasında “Allah, kendisinden başka tanrı olmayandır.”³⁹⁷ yazılmıştır. Tacın eteğinde, “Yasin. Kur’an-ı Hakîm’e and olsun.”³⁹⁸ Tacın içerisinde, “Onlara delillerimizi dışarıda ve kendi içlerinde göstereceğiz.”³⁹⁹ Tacın dışarısında, “Her nereye yönelirseniz, Allah oradadır.”⁴⁰⁰ Tacın arkasında ise, “(Allah) Âdem’e güzel isimleri öğretti. Sonra onları meleklerle arz etti.”⁴⁰¹ yazılmıştır.⁴⁰²

Başına Bektaşî tacı giyen bir dervişin on iki tane sığata sahip olması gerekmektedir. Bir Bektaşî babası bu özellikleri ayet ve hadislerle açıklamıştır. Biz bu özellikleri ve onunla ilgili olan ayeti buraya alıyoruz.⁴⁰³

1. Cehalet elbisesinden soyunup, ilmini artırmaya çalışmak. Ayet: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁴⁰⁴
2. İsyandan uzak durmak. Allah’a, Peygambere ve devlet başkanına itaat etmek. Ayet: “Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan ulülemre (idarecilere) de itaat edin.”⁴⁰⁵

³⁹² Âl-i İmran, 3/200.

³⁹³ Âl-i İmran, 3/103.

³⁹⁴ Buruc, 85/20-21.

³⁹⁵ Eğri, age., s. 289-291.

³⁹⁶ Kasas, 28/88.

³⁹⁷ Bu ifade Kur’an’da çok geçmektedir. Örnek olarak bkz., Bakara, 2/255, Âl-i İmran, 3/2.

³⁹⁸ Yasin, 36/1-2.

³⁹⁹ Fussilet, 41/53.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/115.

⁴⁰¹ Bakara, 2/31.

⁴⁰² **Erkânâme 1**, s. 194-197.

⁴⁰³ A. Sırrı Dedebaba, agm., s. 37-38.

⁴⁰⁴ Zümer, 39/9.

3. Nefsin arzu ve isteklerinden kaçınmak. Ayet: “*Rabb’inin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştırmış kimse için, şüphesiz cennet (onun) yegâne barınağıdır.*”⁴⁰⁶
4. Gafleti ve uyuşukluğu terk edip, Allah’ı zikretmekte devamlılık. Ayet: “*Allah’ı çok zikredin.*”⁴⁰⁷
5. Aç gözlülükten sakınıp, kanaatkâr olmak. Çünkü kanaat gizli bir hazinedir.
6. Tevekkül yani işleri Allah’a havale etmek. Ayet: “*Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter.*”⁴⁰⁸
7. Kendini ibadete vermek ve dünyanın bağlarından kurtulmak
8. Aşırı arzulardan ve haddi aşmaktan kaçınmak; takvaya sımsıkı sarılmak. Ayet: “*Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O’ndan en çok korkanınızdır.*”⁴⁰⁹
9. Büyüklenmeyi terk etmek, alçakgönüllü olmak.
10. Eziyet ve işkenceyi yapmaktan uzak durmak. Affetmeyi kendine şiar edinmek. Ayet: “*Öfkelerini yenerler ve insanları affederler. Allah-u Teâlâ, iyilik edenleri sever.*”⁴¹⁰
11. Sabırlı ve ihtiyatlı olmak. Ayet: “*Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.*”⁴¹¹
12. Başa gelene razı olmak ve nimetlere şükretmek. Ayet: “*Allah onlardan razı olmuştur, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır.*”⁴¹²

⁴⁰⁵ Nisa, 4/59.

⁴⁰⁶ Naziat, 49/40-41.

⁴⁰⁷ Ahzab, 33/41.

⁴⁰⁸ Talak, 65/3.

⁴⁰⁹ Hucurat, 49/13.

⁴¹⁰ Âl-i İmran, 3/134.

⁴¹¹ Zümer, 39/10.

⁴¹² Maide, 5/119.

SONUÇ

Kaynaklar çerçevesinde yaptığımız çalışmamız esnasında Alevî-Bektaşî kültüründe Kur'an anlayışı ile ilgili şu sonuçları elde ettik:

Kur'an-ı Kerim, bütün Müslümanların olduğu gibi İslam dinini benimsemiş bütün Alevî-Bektaşîlerin de kutsal kitabıdır. Alevî-Bektaşîliğin yazılı ve sözlü edebiyatı incelendiğinde Kur'an'ın kutsallığına, yüceliğine, Allah tarafından gönderilmiş ilahî bir kitap olduğuna dair önemli vurguların yer aldığı ve bu geleneğin temel dayanaklarının başında Kur'an-ı Kerim geldiği görülmektedir.

Kur'an sevgisi Alevî-Bektaşî geleneğinde oldukça ön plandadır. Kaynaklarda Kur'an okumanın öneminden ve zevkinden, Hak âşığının en çok okuduğu kitabın Kur'an olduğundan Kur'an okumanın kişiyi dünyevî ve uhrevî sıkıntılardan koruyacağından bahsedilmektedir. Yine birçok ayete atıflar yapıldığı, yeri geldiğinde görüşlerin ayetlerle delillendirildiği ve konuların ayetlerle açıklandığı görülmektedir. Kur'an-ı Kerim ve onun ayetlerine kaynaklarda bu kadar fazla yer verilmiş olması, bu geleneğin Kur'an'a karşı müsbet bir bakış açısına sahip olduğunu göstermektedir.

Kur'an'ın hayata geçirilmesi hakkında ise kaynaklarda, Kur'an'ın sadece okunmasının ve ezberlenmesinin yeterli olmayacağı, bunların yanında onun emirlerinin hayata geçirilmesinin gerektiği de belirtilmektedir. Bu bağlamda dervişlere önderlik yapan pirlerin de Kur'an'a uyması gerektiği, aksi halde o pirin dervişlere hak yolu gösteren gerçek bir rehber olamayacağı ifade edilmektedir.

Alevî-Bektaşîlikte Kur'an anlayışı denildiğinde akla gelen konulardan biri de Kur'an'ın tahrif olup olmadığı tartışmalarıdır. Şîîliğin ilk dönem eserlerinde Kur'an'ın eksik olduğu, onu toplayıp mushaf haline getiren sahabîlerin ondan birçok ayeti çıkardığı ve çıkarılan bu ayetlerin Hz. Ali ve Ehl-i Beyt ile ilgili olduğu iddiası ortaya atılmıştır. Konunun uzmanları, bu tür iddiaların Alevî-Bektaşî geleneğinde ve kaynaklarında yer almadığını; ancak zamanla bazı Şîîler tarafından dile getirilen bu iddiaların Alevîliğe de geçmiş olduğunu ifade etmektedirler. Günümüzde bazı Alevî-Bektaşî yazarların Şîî düşünceden etkilenerek Kur'an'a yönelik bu tarz olumsuz yaklaşımlarının aksine kaynaklarda; Kur'an'ın Allah'ın keliması olduğu ve O'nun koruması altında bulunduğu, tahrifata uğramadığı ve onun hakkında hiçbir şüphe bulunmadığı görüşü hâkimdir. Nitekim Alevî-Bektaşî edebiyatında Kur'an'ın 30 cüz,

114 sure ve 6666 ayet olduğu ve onun bu haliyle Allah'ın koruması altında olduğu dile getirilmiştir.

Alevî-Bektaşîlik tasavvufî bir yapılanma olduğu için daha çok tasavvufî nitelikte, geleneğin tarikat yapısını ve âdâp-erkânını konu edinen eserler yazılmıştır. Bu gelenekte bilinen manada, Kur'an'ı başından sonuna kadar açıklayan müstakil tefsirlerden söz etmek mümkün değildir. Buna rağmen kaynaklarda ayetler oldukça fazla kullanılmış ve konular ayetlerle açıklanmış olduğundan, ayetlerin yorum ve tefsirlerine sık sık rastlanmaktadır. Bu çalışmada Alevî-Bektaşî kaynaklarında yer alan ayetlerin yorum ve tefsirlerinden bir kısmını vererek, klasik tefsir kaynaklarındaki yorum ve tefsirler ile karşılaştırmaya çalıştık. Bunun sonucunda ise, geleneğin kaynaklarında genellikle batınî/tasavvufî yorumlar yapıldığını müşahade ettik. Özellikle gelenek açısından önemli olan Hz. Ali ve Ehl-i Beyt, mürşid-i kâmile biatın zorunluluğu, dört kapı kırk makam, Allah'ı bulmak için nefsin bilinmesinin gerekliliği gibi konular açısından ayetler tefsir edilmiştir. Bunun yanında ayetler yorumlanırken vahdet-i vücud düşüncesinden ve Hurufilikten de etkilenilmiş olduğu görülmektedir.

Alevî-Bektaşîler kendilerini İslam dininin mensubu kabul etmişlerdir. Bu yapının büyükleri bulundukları yerlerde İslam dinini yaymaya çalışmışlar, gayr-ı müslimlerin İslamlaşmasında büyük rol oynamışlardır.

Kaynaklarda imanın ve İslam'ın tanımı ve şartları hakkında birçok kayıt yer almaktadır. İslam inancının temelini oluşturan Allah inancı hakkında, kaynaklardaki bilgiler çoğunlukla Kur'an ile örtüşmektedir. Alevî-Bektaşî büyükleri Allah'a, isim ve sıfatlarıyla dua etmişler, O'nun büyüklüğünü, yüceliğini, izni olmadan hiçbir şeyin vuku bulmayacağını dile getirmişler ve bu konularda çoğu kez de ayetlere atıflarda bulunmuşlardır. Bunun yanında kaynaklarda İslam'ın tevhid inancına ters düşen bazı ifadeler de yer almaktadır. Konunun uzmanları, bu ifadeleri tasavvufta önemli bir yeri olan vahdet-i vücud çerçevesinde düşünmek gerektiğini ve yanlış yorumlanan bu ifadeleri doğru değerlendirebilmek için vahdet-i vücud düşüncesini iyi bilmek gerektiğini belirtmişlerdir. Nitekim vahdet-i vücud düşüncesini çağrıştıran söz konusu ifadelerin yanında geleneğin edebiyatında tek Allah inancı da devamlı olarak vurgulanmıştır.

Alevî-Bektaşî kaynaklarında meleklerle, peygamberlere, kitaplara ve ahirete iman konuları da işlenmektedir. Çeşitli vesilelerle meleklerden, onların özellikleri ve

görevlerinden bahsedilmektedir. Peygamberlerin de görevleri sayılıp, hepsini Allah'ın gönderdiği belirtilmekte; bununla beraber son peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.)'e ayrı bir önem verilmektedir. Aynı şekilde Allah'ın gönderdiği bütün kitaplara inanılmakla beraber Kur'an-ı Kerim'e daha fazla yer verildiği görülmektedir. Ahiret inancı açısından bakıldığında ise her ne kadar yer yer tenasühü çağrıştıran ifadeler bulunsa da kaynaklarda kıyamet, mahşer, sırat, cennet ve cehennem gibi konular ele alınmış ve bu konular zaman zaman ayetlerle açıklanmıştır.

Alevî-Bektaşî kaynaklarda ibadetin önemli bir yeri vardır. Kaynaklarda Allah'ın ibadete layık bir yaratıcı olduğu vurgulanmakta, şariat kapısının üçüncü makamının ibadet etmek olduğu belirtilerek bu konuda bilgi verilmekte ve ayetlerden de delil getirilerek Allah'ın insanları ibadet için yarattığı belirtilmektedir. Namaz başta olmak üzere genel İslamî ibadetler hakkında kayıtlar yer almaktadır. Velayetnamelerden anlaşıldığına göre Alevî-Bektaşî büyükleri namazlarını kılan, oruçlarını tutan kimselerdir. Ayrıca kaynaklarda zekâtın öneminden bahsedilmekte ve geleneğin büyüklerinin hacca gidişleri anlatılmaktadır. Bütün bunlar Alevî-Bektaşî büyüklerinin İslamî ibadetleri inkâr etmediklerini; bilakis bu ibadetleri titizlikle yerine getirmeye çalıştıklarını göstermektedir.

Alevî-Bektaşî büyükleri, eserlerinde İslam ahlakının önemli prensiplerine göndermeler yapmışlar ve bu prensipleri İslam'ın temel referansları olan ayet ve hadislerle dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır. Bu geleneğe ait erkânlar esnasında taliplere nasihat amacıyla gerek Arapça metniyle gerek Türkçe açıklamalarıyla Kur'an'dan ayetler okunduğu ve böylelikle geleneğin mensuplarının eğitiminde Kur'an'dan istifade edildiği görülmektedir.

Alevî-Bektaşîlik subjektif bakış açısından uzak, ideolojik ve siyasî kaygılar taşımayan araştırmacılarca ele alınıp incelenmesi gereken bir konudur. Bu sosyo-kültürel yapı hakkında araştırma yapan kişilerin, en azından kaynaklarda kullanılan diller olması hasebiyle Osmanlıca, Farsça ve Arapça gibi dillere hâkim olması ve bunun yanında Türk-İslam tarihi, mezhepler tarihi, tasavvuf, kelam gibi alanlarda da uzman olması gerekmektedir. Konunun uzmanları tarafından bilimsel çerçevede ve kaynaklara inilerek çalışmalar yapıldığı takdirde ise, Sünnîlik ile Alevî-Bektaşîlik arasında farklılıklardan çok, benzerliklerin ve ortak yönlerin olduğu görülecektir.

BİBLİYOGRAFYA

- ACLUNÎ, Ebû'l-Fida İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l-Hafâ**, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1932.
- AHMET RİFAT EFENDİ, **Gerçek Bektaşîlik**, (haz. Salih Çift), İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- A. SIRRI DEDEBABA, **Bektaşî Tarikatı**, (çev. Hacı Yılmaz) Hacı Bektaş Veli Dergisi, S.10, ss. 27-50.
- AKSU, Hüsametdin, **“Hurufîlik”**, TDV. İslam Ansiklopedisi, XVIII, 408-412.
- **“Ali el-A'lâ”**, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 381.
 - **“Câvidânnâme”**, TDV. İslam Ansiklopedisi, VII, 178.
 - **“Fazlullah-ı Huruffî”**, TDV. İslam Ansiklopedisi, XII, 277-279.
- AKYÜZ, Vecdi, **Kur'an'da Siyasî Kavramlar**, Kitabevi, İstanbul 1998.
- Amasyalı Fedayî Baba Divanı**, (der. Abdullah Çelebi), Can Yay., İstanbul 1991.
- ASLANOĞLU, İbrahim, **Kul Himmet Üstadım**, Emek Matbaa, Sivas 1976.
- ÂŞIK PAŞA-YI VELİ, **Garibname**, (çev. Bedri Noyan), Ardıç Yay., Ankara 1998.
- Âşık Viranî Divanı**, (haz. Mehmet Halit Bayrı), Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1959.
- ATALAN, Mehmet, **Cafer-i Sadık**, TDV. Yay., Ankara 2007.
- **Şîh Kaynaklarda Ali b. Ebî Talib ve Fatıma Mushafı**, Dinî Araştırmalar Dergisi, C. 8, S. 23, ss. 93-110.
- ATALAY, Besim, **Bektaşîlik ve Edebiyatı**, Ant Yay., İstanbul 1991.
- ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1997.
- AYDÜZ, Davut, **Tefsir Tarihi Çeşitleri ve Konulu Tefsir**, Işık Yay., İstanbul 2004.
- BAYRAKLI, Bayraktar, **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, Bayraklı Yay., İstanbul 2002.
- BEYZAVÎ, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, **Tefsirü'l-Kadı el-Beyzavi Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil**, Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye, (yy) 1314.
- BIRGE, John Kingsley, **Bektaşîlik Tarihi**, (çev. Reha Çamuroğlu), Ant Yay., İstanbul 1991.

- BOZÇALI, Mahmut, **Alevî-Bektaşî Nefeslerinde Dini Muhteva**, Horasan Yay., İstanbul 2006.
- BUHARÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l-Buhari**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- BULUT, Halil İbrahim, **Şeyh Müfid ve Şia'da Usulî Farklılaşma Süreci**, Yeni Akademi Yay., İzmir 2005.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, **Ruhü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, (trc. Heyet), Erkam Yay., İstanbul 2005.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Ankara 1988.
- **Tefsir Usulü**, TDV. Yay., Ankara 1997.
- Çorum'dan Bir İcazetname**, (haz. Hacı Yılmaz), Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, S. 17, ss. 139-148.
- Dâstân-ı İbrâhîm Edhem**, (haz. Mehmet Mahfuz Söylemez), TDV. Yay., Ankara 2007.
- Demir Baba Vilayetnamesi**, (haz. Bedri Noyan), Ant Yay., İstanbul 1976.
- DEMİRCİ, Muhsin, **Tefsir Usulü ve Tarihi**, MÜİFV. Yay., İstanbul 1998.
- DERVEZE, Muhammed İzzet b. Abdülhadi b. Derviş, **et-Tefsirü'l-Hadis: Nüzul Sırasına Göre Kur'an Tefsiri**, (trc. Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya), Ekin Yay., İstanbul 1997.
- DIERL, Anton Jozef, **Anadolu Alevîliği**, (çev. Fahrettin Yiğit), Ant Yay., İstanbul 1991.
- EBUSSUUD EFENDİ, **Ebussuud Tefsiri**, (trc. Ali Akın), Boğaziçi Yay., İstanbul 2006.
- EĞRİ, Osman, **Yaygın Din Eğitimi Açısından Bektaşîlik**, Horasan Yay., İstanbul 2003.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, (sdl. Heyet), Azim Dağıtım, İstanbul (ty).
- ERGUN, Saadettin Nüzhet, **Bektaşî Şairleri ve Nefesleri**, Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1955.
- Erkânâme 1**, (haz. Doğan Kaplan), TDV. Yay., Ankara 2007.
- ERÖZ, Mehmet, **Türkiye'de Alevîlik-Bektaşîlik**, Otağ Yayınevi, İstanbul 1977.
- FEHMİ, Hasan, “**Otman Baba Velayetnamesi**”, Türk Yurdu, C. 19-5 (Mart 1927), S. 188-27.

- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Türkiye’de Alevîlik Bektaşîlik**, Selçuk Yay., İstanbul 1991.
- **Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri**, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir 2004.
 - “Ali”, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 370-378.
- GOLDZİHER, Ignaz, **İslam Tefsir Ekolleri**, (çev. Mustafa İslamoğlu), Denge Yay., İstanbul 1997.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, **Hurufilik Metinleri Kataloğu**, TTK Basımevi, Ankara 1973.
- **Alevî Bektaşî Nefesleri**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992.
- GÜMÜŞOĞLU, Dursun; YILDIRIM, Rıza, **Bektaşî Erkânnamesi**, Horasan Yay., İstanbul 2006.
- GÜNDÜZ, Şinasi, **Din ve İnanç Sözlüğü**, Vadi Yay., Ankara 1998.
- GÜZEL, Abdurrahman, **Kaygusuz Abdal’ın Mensur Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1983.
- **Zeynel Baba Hayatı, Sanatı ve Şiirleri**, Onur Yay., Ankara 1991.
 - **Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- HACI BEKTAŞ VELÎ, **Makalat**, (sad. Hüseyin Özbay), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- **Makalat**, (haz. Heyet), TDV. Yay., Ankara 2007.
 - **Fatiha Tefsiri**, (haz. Hüseyin Özcan), Horasan Yay., İstanbul 2008.
 - **Besmele Tefsiri**, (haz. Hamiye Duran), TDV. Yay., Ankara 2008.
- Hamza Baba Bektaşî Tekkesine Ait Belgeler**, (çev. Müfid Yüksel), İzmir Nif Kazası’nda Hamza Baba Bektaşî Tekkesine Ait Belgelerin Dökümü, http://www.Alevibektasi.org/hamza_baba.htm.
- HZ. ALÎ, **Nehcü’l-Belâğâ**, (çev. Adnan Demircan), Beyan Yay., İstanbul 2007.
- Hazreti Ali Divanı**, (trc. Müstakimzade Süleyman Efendi), Ana Yay., İstanbul 1981.
- HOCA İSHAK EFENDÎ, **Kâşifü’l-Esrar**, (yy) 1291.
- Hüsniye**, (haz. Ali Toprak), Ant Yay., İstanbul 1997.
- İBNÜ’L-ARABÎ, Ebu Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Ali, **Tefsir-i Kebir Te’vilat**, (çev. Vahdettin İnce), Kitsan Yay., İstanbul (ty).
- İBN KESİR, Ebü’l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, **Muhtasar Tefsir-i İbn Kesir**, (muh. Muhammed Ali Sabuni), Dar-u İhyai’t-Turasi’l-Arabi, Beyrut (ty).
- İBN MANZUR, Ebü’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, **Tehzibu Lisani’l-Arab**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (haz. Fuat Bozkurt), Serbest Matbaası, İstanbul 1982.

İmam Cafer-i Sadık Buyruğu, (der. Sefer Aytekin), Emek Yayınevi, Ankara, (ty).

İSFEHANÎ, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb, **Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü**, (trc. Yusuf Türker), Pınar Yay., İstanbul 2007.

KANDEMİR, M. Yaşar, “**Ali**”, TDV. İslam Ansiklopedisi, II, 370-378.

KAPLAN, Doğan, **Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik**, TDV. Yay., Ankara 2010.

KAYA, Haydar, **Bektaşî İlmihali**, Ayyıldız Yayınları, (yy) (ty).

- **Alevî-Bektaşî Erkânı Evradı ve Edebiyatı**, Engin Matbaacılık, İstanbul 1993.

KAYGUSUZ ABDAL, **Dilgüşa**, (trc. Abdurrahman Güzel), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

KESKİN, Mustafa, **Kentleşme Sürecinde Alevîlik**, Yayınevi, İstanbul 2009.

Kitâb-ı Cabbâr Kulu, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2007.

Kitâb-ı Dâr, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2007.

KOCA, Şevki, **Melami-Bektaşî Metaforunda İrşad Paradigması Mürğ-i Dil**, Nazenin Yay., İstanbul 1999.

KORKMAZ, Esat, **Ansiklopedik Alevîlik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü**, Ant Yay., İstanbul 1993.

-**Pir Sultan Abdal Divanı** (Biyografi), Ant Yay., İstanbul 1994.

Koyun Baba Velayetnamesi, (haz. M. Şakir Çıplak), Horasan Yay., İstanbul 2001.

KULEYNÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, **Usul mine'l-Kâfi**, (trc. Vahdettin İnce), Darü'l-Hikem, İstanbul 2002.

KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, **el-Cami'u li-Ahkami'l-Kur'an**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Buruc Yayınları, İstanbul 1997.

KUTLU, Sönmez, **Alevîlik-Bektaşîlik Yazıları**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2008.

KÜÇÜK, Hülya, **Bektaşîlik ve Alevîliğin Sufî ve Esoterik Boyutu**, İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 151-163.

MATTEİ, Jean-Louis, **XVIII. Ve XIX. Yüzyıllara Ait Defterlere Göre Hz. Ali Cenknâmeleri**, Kitabevi, İstanbul 2004.

MATURİDÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, **Te'vîlâtü'l-Kur'an**, (thk. Mehmet Boynukalın; müracaa: Bekir Topaloğlu), Mizan Yayınevi, İstanbul 2005.

- MEHMED VEHBÎ EFENDÎ, **Hulasatü'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1966.
- MELIKOFF, İrene, **Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe**, (trc. Turan Alptekin), Cumhuriyet Kitap Kulübü, İstanbul 1998.
- Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli (Vilayetname)**, (haz. Abdülbaki Gölpınarlı), İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1958.
- MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, **Tefsirü'l-Merağî**, Mustafa el-Babi el-Halebi, Kahire 1974.
- MEVDUDÎ, **Tefhîmü'l-Kur'an**, İnsan Yay., İstanbul 1997.
- MUKATİL BİN SÜLEYMAN, **Tefsir-i Kebir**, (çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay., İstanbul 2006.
- MÜCAHİD B. CEBR, Ebü'l-Haccac el-Mekki, **Tefsirü'l-İmam Mücahid b. Cebr**, (thk. Muhammed Abdüsselam Ebü'n-Nil), Dârü'l-Fikri'l-İslâmî, (yy) 1989.
- MÜSLİM, Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac, **Sahihu'l-Müslim**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, **Nesefi Tefsiri**, (trc. Şerafettin Şenaslan), Ravza Yay., İstanbul 2007.
- Nesimî Divanı**, (nşr. Hüseyin Ayan), Akçağ Yayınları, Ankara 1990.
- Niyazî Mısırî Divanı**, Sağlam Kitabevi, İstanbul 1976.
- NOYAN, **Bektaşîlik Alevîlik Nedir**, Doğu Matbaası, Ankara 1985.
- **Anadilimizle Manzum Kur'an-ı Kerim**, Ayyıldız Yay., Ankara 1991.
 - **Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik**, Ardıç Yay., (yy) 2006.
- OCAK, Ahmet Yaşar, **Türk Sufiliğine Bakışlar**, İletişim Yay., İstanbul 1996.
- **"Balım Sultan"**, TDV. İslam Ansiklopedisi, V, 17-18.
 - **"Bektaşîlik"**, TDV. İslam Ansiklopedisi, V, 373-379.
 - **"Hacı Bektaş-ı Veli"**, TDV. İslam Ansiklopedisi, XIV, 455-458.
- Odman Baba Vilayetnamesi (Vilayetname-i Şahi Göçek Abdal)**, (haz. Şevki Koca), Bektaşî Kültür Derneği, (yy) 2002.
- ONARLI, İsmail, **"Saruhanogulları Beyliği'nin Ulu Evliyası: Hamza Baba"** Hacı Bektaş-ı Veli Dergisi, S. 21. ss. 163-197.
- ONAT, Hasan, **Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine**, İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 111-126.

- ÖZMEN, İsmail, **Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi**, Saypa Yayın-Dağıtım, Ankara 1995.
- ÖZTÜRK, Mustafa, **Tefsirde Ehl-i Sünnet ve Şia Polemikleri**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009.
- **Alevîlerin Kur'an Tasavvuru Üzerine**, İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 55-70.
- Pir Sultan Abdal Hayatı ve Şiirleri**, İstanbul Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1959.
- RÂZÎ, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, **Tefsir-i Kebir Mefatihü'l-Gayb**, (trc. Heyet), Akçağ Yay., İstanbul 1988.
- SABUNÎ, Muhammed Ali, **et-Tibyan fî Ulumi'l-Kur'an**, Alemlü'l-Kutub, Beyrut 1985.
- **Safvetu't-Tefasir**, Daru'l-Kalem, Beyrut (ty).
- **Tefsir-u Âyâtî'l-Ahkâm**, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- SA'DÎ, Abdurrahman b. Nasır, **Tefsiru's-Sa'di**, (çev. M. Beşir Eryarsoy), Guraba Yay., İstanbul 2006.
- SAİD HAVVA, **el-Esas fi't-Tefsir**, (trc. M. Beşir Eryarsoy), Şamil Yayınevi, İstanbul 1992.
- SEMERKÂNDÎ, Seyyid Alâeddin Ali Bin Yahya, **Muhtasar Bahru'l-Ulum Tefsiri**, (çev. Ali Kara), Mutlu Ticaret, İstanbul (ty).
- SEYYİD ALİZÂDE HASAN B. MÜSLİM, **Hızırnâme**, (haz. Baki Yaşa Altınok), TDV. Yay., Ankara 2007.
- Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler**, (haz. Kemal Edib Kürkçüoğlu), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1985.
- SOFUOĞLU, Cemal; İLHAN, Avni, **Alevîlik Bektaşîlik Tartışmaları**, TDV. Yay., Ankara 2005.
- SOYSALDI, Mehmet, **Nüzulünden Günümüze Kur'an ve Tefsir**, Fecir Yay., Ankara, 2001.
- Şah İsmail Hata'i Külliyyatı**, Kaknüs Yay., İstanbul 2006.
- ŞEYH BABA MEHMED SÜREYYA, **Tarikat-ı Aliye-i Bektaşîyye**, TDV. Yay., Ankara 1995.
- ŞEYH SADUK, **Risaletü'l-İ'tikadi'l-İmamiyye (Şî İmamiyyenin İnanç Esasları)**, (çev. Ethem Ruhi Fığlalı), AÜİF Yay., Ankara 1978.
- Şeyh Safi Buyruğu**, (çev. Mustafa Erbay), Ayyıldız Yay., Ankara 1994.

- TABATABAÎ, Muhammed Hüseyin, **el-Mizan fi Tefsiri'l-Kur'an**, (çev. Vahdettin İnce), Kevser Yay., İstanbul 1998.
- TABERÎ, Ebu Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, **Taberî Tefsiri**, (trc. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yayınevi, İstanbul 1996.
- Tercümân-ı Bektaşiyân**, (haz. Ömer Faruk Teber), İslamiyât VI (2003), S. 3, ss. 165-172.
- TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizi**, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- TOPALOĞLU, Bekir; ÇELEBİ, İlyas, **Kelâm Terimleri Sözlüğü**, İsam Yay., İstanbul 2010.
- TUR, Seyyid Derviş, **Erkânnâme**, Can Yay., İstanbul 2002.
- ULUÇAY, Ömer, **Şah Hatayi ve Alevilik**, Hakan Ofset, Adana 1993.
- **Alevilikte Dua**, Gözde Yayınevi, Adana 1996.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvu Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- ÜNVER, Mustafa, **Hurufilik ve Kur'an Nesimî Örneği**, Fecr Yayınevi, Ankara 2003.
- ÜZÜM, İlyas, **Günümüz Alevîliği**, İsam Yay., İstanbul 1997.
- **Kültürel Kaynaklarına Göre Alevilik**, Horasan Yay., İstanbul 2002.
- **Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik**, İsam Yay., İstanbul 2007.
- VARLIK, Ali Ağa, **Alevî-Bektaşîliğin Dayanakları**, Can Yay., (yy) 1997.
- Veli Baba Menakıbnamesi**, (haz. Bedri Noyan), Can Yay., İstanbul 1996.
- VİRANÎ BABA, **İlm-i Câvidân**, (haz. Osman Eğri), TDV. Yay., Ankara 2008.
- **Risale**, Milli Kütüphane, Ankara, No: 1222.
- YALÇIN, Alemdar; YILMAZ, Hacı, **Kargın Ocak Boyu ile İlgili Yeni Belgeler**, Hacı Bektaş Veli Dergisi, S. 21, ss. 13-89.
- YAMAN, Mehmet, **Alevilik İnanç-Edeb-Erkân**, Ufuk Yayıncılık, İstanbul 1995.
- YEMİNÎ, **Faziletname**, İsmail Özmen, Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi C. II, ss. 52-100.
- YEŞİLYURT, Temel, "**Alevî-Bektaşîliğin İnanç Boyutu**", İslamiyat VI (2003), S. 3, ss. 13-30.
- YILDIRIM, Ali, **Başlangıçtan Günümüze Alevî Bektaşî Deyişleri**, Ayyıldız Yay., Ankara 1997.
- Yunus Emre Divanı**, Maarif Kütüphanesi, İstanbul 1954.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, İhyau't-Turasi'l-Arabiyyi, Beyrut (ty).

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, **el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavi'l fi Vucuhi't-Te'vil**, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1977.

ZERKEŞÎ, **el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an**, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1958.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **Tefsirü'l-Münir**, (trc. Heyet), Bilimevi Basım Yayın Ltd., İstanbul 2003.